

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET

Igazgató:

Monigl István

ISSN 0236-736-X

Sorozatszerkesztő:

Csernák Józsefné dr.

Szerkesztette:

Káposztás Ferenc

Monigl István

Lektorálta:

Miltényi Károly

Statisztikai Kiadó Vállalat
Felelős vezető: Kecskés József igazgató
Nyomdaüzem - 88-5802-10
Formátum: B/5 Terjedelem: 22,5 /A/5/ iv

NÉPESEDÉSPOLITIKA; TUDOMÁNYOS KUTATÁS ÉS TÁRSADALMI CSELEKVÉS

A Népeségtudományi Kutató Intézet nemzetközi tudományos szemináriuma

Készült a Ts–3/3 „Népesedéspolitikai kutatások”
OKKFT kutatási programmal együttműködésben.

Budapest, 1986. október 14–15.

BUDAPEST
1987/1

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
MEGNYITÓ: Barta Barnabás	7
I.	11
Dányi Dezső – Monigl István: Népesedéspolitikánk törté- neti előzményei és alapkérdései	13
Klinger András: A népesedéspolitika távlati koncepciója; megvalósulás és teendők az előttünk álló évek- ben	31
VITA	41
II.	65
Káposztás Ferenc: A népesedéspolitika hatékonysága	67
Kamarás Ferenc: Népesedéspolitika és termékenység	75
Józan Péter: Népesedéspolitika és halandóság	89
Csernák Józsefné: Népesedéspolitika és család	96
VITA	109
III.	119
Kerekasztal-beszélgetés: A népesedéspolitika általáno- sítható tapasztalatai a szocialista orszá- gokban	121
IV.	163
S. Molnár Edit: Változások a közvéleményben 1983–1985 között – a népesedéspolitikai intézkedések fo- gadtatása	165
Monigl István – Vukovich György: Népesedéspolitika és egészségpolitika	173
Munkácsy Ferenc: Népesedéspolitika és gazdaságpolitika.	192

	Oldal
Bali Gellért: Népesedéspolitikai és népgazdasági tervezés	202
VITA	211
ZÁRSZÓ: Monigl István	221
MELLÉKLET	227
A szeminárium előadói és a vita résztvevői	233

MEGNYITÓ

BARTA BARNABÁS

Tisztelt Tudományos Szeminárium!

Történelmi tapasztalat, hogy egy-egy ország népesedési helyzetének változása mindig komolyan foglalkoztatta az adott országok vezetését, de a széles közvéleményt is. Ez a megállapítás különösen vonatkozik kis országokra, így Magyarországra is, amely viharos történelme során, ezer éves fennállása alatt ugyancsak viharos népesedéstörténeti változásokat élt át. Az ország népessége a második világháború után kisebb-nagyobb ingadozásokkal ugyan, de lényegében 1981-ig szakadatlanul növekedett, ha kismértékben is. Az igazán drámai hatás akkor érte a magyar közvéleményt, amikor 1981-től az ország népesedése a csökkenés állapotába lépett. Jóllehet az ország közvéleményét a demográfiai kutatással foglalkozó intézmények és személyek felkészítették erre a változásra, mégis, a döbbenet erejével hatott a magyar közvéleményre ennek a helyzetnek a bekövetkezése.

A népességcsökkenés természetes jelentkezésére készültünk és készültek az illetékesek, beleértve a kormány szerveket is. Úgy gondolom, hogy ennek az előkészítő akciónak a legjelentősebb állomása az 1981-ben megrendezett tudományos konferencia volt, amelyet a Központi Statisztikai Hivatal a Magyar Tudományos Akadémiával és az Egészségügyi Minisztériummal együttesen kezdeményezett. Ez mintegy jelt adott annak a széles körű társadalmi vitának, amely e kérdés körül kibontakozott. A vitában olyan állásfoglalás is megfogalmazódott, hogy Magyarországon a népesedési helyzet alakulása a nemzet halálának a problémáját veti fel, hiszen egy jelentős csökkenés esetén nem kizárt, hogy a jövő század elejére egy millióval is csökkenhet a magyar népesség száma.

Úgy gondolom, hogy az említett tudományos konferenciát követő társadalmi vitában végül is helyesen tisztázódtak a vélemények és körülhatárolódott egy olyan, lényegében a széles magyar közvélemény által elfogadott álláspont, mely szerint a népesedési helyzet alakulása nagyon sok tényező által meghatározott olyan objektív folyamat, amelyet az illetékes kormányzerveknek befolyásolniuk lehet és kell is, de a termékenység kialakult szintjén változtatni alapvetően nem, vagy csak kismértékben lehet. Ennek ellenére szükséges az intézkedések egy olyan átfogó rendszere, amely a legkedvezőbb feltételeket teremti meg ennek a helyzetnek a megváltoztatásához. A viták során az is tisztázódott, hogy a korábbinál jóval szélesebb tartalmú és átfogóbb népesedéspolitikai koncepció kialakítására van szükség, amely egyfelől valamennyi lényeges népesedési problémára kiterjed, másfelől hosszú távon foglalkozik a kérdés megoldásának módozataival.

1984-ben a Népesedési Világkongresszus évében Európában elsőként fogadott el a magyar kormány egy olyan hosszú távú népesedéspolitikai koncepciót, amely széles körű tudományos és társadalmi viták eredményeit is hasznosítva hosszú távra szabta meg a népesedéspolitika elveit, céljait és ezzel összhangban álló, rövidebb távú feladatait, konkrétan megjelölve a felelősöket is. Ez a komplex népesedési program azáltal is különbözik a korábbi programoktól, hogy egyértelműen tükrözi a halandóság megváltozott szerepét, azt, hogy a halandóság legalábbis a termékenységgel egyenrangú tényezővé vált, sőt ma már esetenként sokkal komolyabb problémát jelent a magyar népesedési helyzet alakulásában, mint a termékenység változása.

A népesedési helyzet vitája jelenleg - két évre a minisztertanácsi határozat meghozatala után - olyan stádiumban van Magyarországon, hogy a széles közvélemény által elfogadottak az alapelvek, konszenzus alakult ki abban, hogy a kedvezőtlen népesedési helyzet megváltoztatása csak hosszú távon lehetséges, ugyanakkor az érdemi javulásnak elengedhetetlen feltétele a népesedéspolitika folyamatossága, a népesedéspolitikai eszköztár korszerűsítése, hatékonyságának javítása. Ezzel kapcsolatban a tudományos kutatásnak beláthatóan még igen komoly feladatai vannak a jövőben. Úgy gondolom, hogy ennek a konferenciának alapvető célja az, hogy számba vegye a népesedési kutatások terén eddig elért eredményeket és megerősítse a kormányszinten kiemelt népesedéspolitikai kutatások jövőbeli irányait, illetve fórumot adjon

mindezek megvitatására. Szeretném itt hangsúlyozni, hogy a közismerten nehéz gazdasági körülmények ellenére kormányzatunk külön pénzügyi forrásokkal is finanszírozza a jövőben a népesedéspolitikával összefüggő kutatásokat, jelezve ezzel azt, hogy a népesedési kutatások az előttünk álló években fontos részét képezik a magyar társadalomtudományi kutatásoknak. Nagyon fontosnak tartom, hogy ez a támogatás hatékonyan kerüljön felhasználásra az 1985-90-ig terjedő időszakban.

A közelmúltban nemzetközi népesedési értekezletet tartottunk a halálózással összefüggő kérdésekről, ahol alkalmunk volt ennek a Magyarországot nagyon közelről és nagyon negatív módon érintő témának a részletes megtárgyalására és olyan nemzetközi tapasztalatok feldolgozására, amelyek úgy gondoljuk, nélkülözhetetlenek a jövő kutatása szempontjából. Azt remélem, hogy a ma kezdődő kétnapos tudományos szeminárium is jelentős mértékben járul majd hozzá a magyarországi termékenységi, illetőleg halálózási problémák pontosabb, jobb megismeréséhez, illetőleg a problémák megoldásához. Aktuális ez a tanácskozás azért is, mert novemberben kerül a Minisztertanács elé az a jelentés, amely az 1984. októberi népesedéspolitikai kormányhatározat óta a népesedési helyzetünkben bekövetkezett változásokról és a határozat teljesítéséről ad számot.

Végül még egy aktualitást említenék: a magyarországi népesedési helyzet speciális vonásaival, illetve hazánk jelentős népesedéspolitikai aktivitásával összefüggésben az illetékes nemzetközi szervek Magyarországot kérték föl, hogy 1987 februárjában nemzetközi konferenciát rendezzen a népesedési problémákkal összefüggésben. A konferencia célja, hogy Mexikó után a világ különböző régiói közül első ízben Európában, valamennyi európai ország részvételével tekintse át azokat a demográfiai változásokat, amelyek az 1984. évi mexikóvárosi Népesedési Világértekezlet óta Európa különböző országaiban lezajlottak. Úgy gondolom, hogy a népesedéspolitikai szemináriumnak bizonyos mértékig valamilyen módon talán ennek a februári európai értekezletnek is előkészítő találkozója lehet.

Ezeknek a gondolatoknak a jegyében nyitom meg a kétnapos tudományos tanácskozást, és kívánok valamennyiüknek hatékony és hasznos vitát.

MILTÉNYI KÁROLY

Megköszönöm Barta Barnabás megnyitó szavait, és kérem engedjék meg, hogy üdvözljem Lengyelországból, Csehszlovákiából és a Német Demokratikus Köztársaságból jött kedves vendégeinket.

Felkérem Monigl Istvánt "Népesedéspolitikánk történeti előzményei és alapkérdései" címmel, Dányi Dezsővel társszerzésben készített előadásuk megtartására.

I.

NÉPESEDÉSPOLITIKÁNK TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEI ÉS ALAPKÉRDÉSEI

MONIGL ISTVÁN

Tisztelt Tudományos Szeminárium!

Előadásunkban abból indulunk ki, hogy Magyarországon a nyolcvanas évek első felében minőségileg új népesedéspolitika alakult ki. Álláspontunk szerint a népesedéspolitika ilyen átalakulásában három tényező játszott szerepet. Először: új népesedési helyzet alakult ki a hetvenes évtized végén, a nyolcvanas évtized elején. Másodsor: korábbi népesedéspolitikánk tapasztalatai kritikus tömeget értek el, és ezeket szélesebb körűen felhasználtuk. Harmadsor: a magyar népesedés főbb hosszú távú fejlődési tendenciáiról ma többet tudunk, mint 8-10 évvel ezelőtt.

Az említett három tényező közül egyet, a történeti előzményekkel kívánunk foglalkozni. Dányi Dezső a távolabbi történeti előzményekről, én az 1953-as és az 1973. évi népesedéspolitikai intézkedésekről szólnék. Az előadás végén fölvetnénk néhány alapkérdést, amelyekről azt gondoljuk, hogy azok a magyar népesedéspolitika hosszú távon is megválaszolásra váró fő kérdései.

Tennék még egy megjegyzést: Dányi Dezsővel együtt kutatjuk a magyar népesedéspolitika történeti előzményeit, együtt készítettük elő az előadást is. Nézeteink rokonsága ellenére azonban ez nem azt jelenti, hogy nincsenek közöttünk viták, hogy nem ítélünk meg eltérően egy-egy kérdést.

A bevezető végén egy lényeges fogalommal szeretnék foglalkozni. Ez a népesedéspolitika fogalma. Abból indulnék ki, hogy a népesedéspolitika szó a magyar nyelvben, mint ez másutt is előfordul, két különböző tartalmat fejez ki. A népesedéspolitika először egyenlő a tudománnyal. Az ilyen értelemben vett népesedéspolitika a tudomány része, rendelkezik mindazokkal a specifikus vonásokkal, amelyek egy tu-

dományos diszciplina részévé teszik. Másodszor a népesedéspolitika azonos a politikával, vagy másképp, a politikai akarat kifejeződése, megjelenési formája állami döntés, határozat, tartalmát pedig az adja, hogy vannak politikai előzményei és létrejöttében az adott társadalom értékei, ideológiai érdekei érvényesülnek. Tartalmát nem a tudományos racionalitás határozza meg, hanem a politikai erőviszonyok és érdekek. Általában integrálja a tudományos értelemben vett népesedéspolitikát, de annak figyelmen kívül hagyása nem zárja ki azt, hogy mint politikai értelemben vett népesedéspolitika létrejöheszen.

Álláspontunk szerint vitáink egy jelentős része arra vezethető vissza, hogy ezt a megkülönböztetést nem alkalmazzuk következetesen, noha Kulcsár Kálmán már az 1960-as években kísérletet tett ennek bevezetésére. Ennek következtében gyakran előfordul, hogy népesedéspolitikáról beszélve hol politikára, hol népesedésre gondolunk. Mindezt Dányi Dezsővel egyetértésben, azért tartottam szükségesnek előrebocsátani, mert az előadás során kísérletet teszünk arra, hogy a kettőféle megközelítést egyaránt bejárjuk. Most átadom a szót Dányi Dezsőnek.

DÁNYI DEZSŐ

Tisztelt Tudományos Szeminárium!

Monigl István bevezető szavai után előadásomban Magyarország második világháború előtti népességgpolitikájával kívánok foglalkozni, annak indítékait, jellemzőit szándékozom röviden felvázolni, azzal a gondolattal és szándékkal, hogy az segítsen eligazodni a jelenben és a jövőben.

A népesedéspolitika - rendkívüli körülményektől eltekintve - nem függetlenítheti magát a demográfiai rezsimtől. Hasznosnak látszik tehát, ha a magyar népesedéspolitika történeti áttekintését két nagy korszakra bontjuk. A demográfiai átmenet korszakára és az azt megelőző, ún. predeclin korszakra, azaz arra az időszakra, amelyet az extenzív demográfiai folyamatok, a magas termékenység és a magas halandóság jellemeznek, valamint a vissza-visszatérő járványok, éhínségek és egyéb krízisek. Szinte magától értetődik, hogy ebben az igen hosz-

szű predeclin korszakban olyan népesedéspolitikát kellett meghirdetni és a társadalom tudatába beleplántálni, amely az uralkodó demográfiai viszonyok közepette biztosította a társadalmak fennmaradását, esetleges fejlődését. Mivel a halandóság csökkentése vagy éppen mérséklése még illuzórikusnak látszott, a termékenység maximális szinten tartása olyan bölcsességnek tűnt, amely biztosíthatja a fennmaradást és az esetleges számbeli gyarapodást is.

A populacionizmus, úgy véljük, eredetileg nem más, mint több évszázad demográfiai tapasztalata, bölcsessége. Nem kétséges azonban, hogy ezt a tapasztalatot az idők folyamán hatalmi, politikai, gazdasági célokra is felhasználták. Egy ilyen eszmei átalakulásnak vagyunk tanúi a XVIII. században Magyarországon, amikor az osztrák kamerális-ták, túlhaladva XVII. századi elődeiket, már globális politikai, közgazdasági, közjogi és közigazgatási tanítást formálnak a populacionizmusból. Justi és Sonnenfels tanai szerint a népesség számának növekedése feltétele a gazdasági-társadalmi haladásnak, az ebben a korban oly fontosnak minősített pozitív külkereskedelmi mérlegnek, az adók igazságosabb elosztásának, a társadalmi egyensúlynak és így tovább. Ez a tanítás jól megfér a felvilágosult abszolutista uralkodók természetjogra alapozott hatalmának deklarálásával is, és így válik hosszú időn keresztül az osztrák és a magyar egyetemeken hol erőteljesebben, hol pedig durvábban erőszakolt tananyagká.

A népesedéspolitikának tehát van egy egyetemi tananyaga, tana. Ennek a tannak egyik negatív hatása, hogy a magyar felsőoktatást és tudományos gondolkodást elzárja a nyugati fejlődéstől, a közgazdaságtant a demográfia új gondolatainak megismerésétől. Kialakul azonban egy pozitív hatása is. Mivel a népesség száma és gyarapodása az állam, az alattvalók és az uralkodó boldogságának és hatalmának egyaránt alapja, annak részletesebb megismerése kikényszeríti a XVIII. század hetvenes éveinek országos népesedésstatisztikai információs rendszerének létrehozását, és ezen keresztül néhány olyan demográfiai jellegű megfigyelést, amely már messze túlmutat a populacionizmus naív feltételezésein.

A korszak egyetlen és legnagyobb jelentőségű népesedéspolitikai akciója a telepítés, az inpopulatio, a benépesítés az ország déli, középső tájain. A benépesítés természetesen nemcsak népesedéspo-

litikai akció. A megműveletlen, elhanyagolt földek felszántása agrárpolitikai program is, nem is szólva Bécs nemzetiségpolitikai szándékairól, mivel a magyarságot ezekre az elpusztult területekre nem engedték visszatelepülni. A központilag szervezett, jelentős anyagi támogatást élvező telepítés hullámokban küldte a parasztokat, a hadifoglyokat, a bűnözőket, különböző felkelésekben résztvevőket az ország déli részébe. Ugyanez a központi akarat arra buzdította a földesurakat, hogy elnéptelenedett földjeiket, majorjaikat is népesítsék be. A magyar birtokos nemesség kezdetben valóban megkezdte a telepítést saját birtokain is, később azonban a majori gazdálkodást akarván megerősíteni, már nem szorgalmazta a benépesítést. Sőt az országgyűlési jegyzőkönyvek szerint kifogásolta a külföldiek betelepítését, szükségesnek tartotta viszont az iparosok behozatalát, az ipar és a kereskedelem fejlődését, a vámpolitika rendezését pedig különösen előbbrevalónak minősítette, mint a populacionista elvek mindenáron való erőltetését.

Annak a folyamatnak vagyunk a tanúi, hogy a magyar nemesség szembe fordul a központi népesedéspolitikai akarattal (érdekei, gazdasági, politikai megfontolásai alapján), a populacionista tanításokkal, elvekkel és gyakorlattal. Állíthatjuk tehát, hogy a telepítés csak kismértékben szolgálta a hazai gazdasági és társadalmi fejlődést. A szembenállást a nemesi birtokpolitika, az Ausztriával való politikai szembenállás egyaránt ösztönözte. Mire a napóleoni háborúk véget értek Magyarországon, tulajdonképpen felszámolódott a populacionista tanítás egyeduralgó szerepe. A reformkorban pedig már az egyetemeken is szembe fordulnak az önmagát túlélő populacionista tanításokkal. Ezt a vitát Széchenyi zárja le, amikor a Stádiumban kijelenti, hogy anyagi elmaradottságunknak nem a népesség hiánya az oka, mert ez másodrendű ok.

A korszak néhány kisebb népesedéspolitikai vonatkozású ténnyét csak röviden érintem. A XVIII. század második felében fel-felbukkan néhány olyan intézkedés, vagy kezdeményezés, amely a népesedés helyzetét közvetlenül érinti és bizonyos népesedéspolitikai szándékokról tanúskodik. Ide sorolható Mária Terézia elégedetlensége a házasságkötési mozgalom lanyhasága miatt, a bábák és orvosok szigorú működési rendjének kialakítása, a himlőoltások bevezetése a század végén. Egyéb népesedéspolitikai intézkedésre azonban a szabadságharcig nem kerül sor. Egyrészt azért, mert már az államapparátus felsőbb köreiben

sem hisznek a populacionizmusban, a fiziokrata és szabadkereskedelmi elvek harca alakul ki a hatalom, a vezetés legfelsőbb rétegeiben. Másrészt azt is kénytelen tudomásul venni a politika, a hatalom, hogy robbanásszerűen szaporodik a nincstelen nép, pauperizálódik az ország és az árutermelésre orientálódó nemesi gazdaság már nem tud mit kezdeni a jobbágyi robot, a jobbágyi munkaerő alacsony termelékenységével. Így érkezik el a szabadságharc, a forradalom, a jobbágyfelszabadítás, amint arra még kitérünk, újabb népesedési gondokat okozva.

Magyarországon a demográfiai átmenet korszaka több más közép-európai államhoz hasonlóan a XIX. század utolsó évtizedeiben kezdődik. Pontosabban szólva ez az az időpont, amikor a termékenység csökkenni kezd, a nupcialitás úgyszólván változatlan marad és megindul a halandóság, különösen a csecsemőhalandóság süllyedése. Ezek a demográfiai folyamatok agrárkörnyezetben, a feudalizmus maradványainak fennmaradása közepette alakulnak ki, a viszonylag késői és alacsony-szintű iparosodás, polgárosodás és városiasodás mellett. Tehát egy olyan képzetben, amely a klasszikus demográfiai átmenet momentumaitól eltér. A tőkés gazdasági-társadalmi rend első korszakán már túl vagyunk Magyarországon, a századfordulót megelőzően és azt követően is megjelennek a kisebb-nagyobb gazdasági válságok.

Népesedéspolitikával az átmeneti korszakot közvetlenül megelőző évtizedekben csak a közgazdaságtannal foglalkozó művek lapjain találkozunk. Híven a klasszikus liberalizmus tanításához a közgazdász professzorok óvják az államot a közvetlen népesedéspolitikai célzatú tevékenységtől. Ha növelni kell a népesség számát, akkor az állam "csak a baj erkölcsi kútforrásainak betömésére vállalkozzon" - írja a nagytekintélyű Kautz 1870-ben.¹ Matlekovics professzor pedig három évvel korábban így fogalmaz: "a népesedés terén minden, amit az állam megtehet, csak közvetett legyen".² A népesedéspolitika tehát tartsa tiszteletben a jog, a szabadság, a polgári egyenlőség, a tőkegyűjtés szabadságát, tapintatos közegészségügyi rendszert tartson fenn, és fordítson gondos figyelmet az alsóbb osztályokra.

¹ Kautz Gyula: A nemzetgazdaságtan rendszere. Pest, 1870. 520 p.

² Matlekovics Sándor: Nemzetgazdaságtan. Pest, 1867. 221 p.

Kiemelendő, hogy a népesedéspolitikai ebben a korszakban tan-
könyvi probléma, professzorok, tudósok elméleti és politikai erőfeszí-
tése. Malthus problémái még nem érzékelhetők. A magyar közgazdaságtan
hosszú időn keresztül ugyanis kettős módon jár majd el Malthus tanítá-
saival. Elvben elvetik a malthusianizmust, de egyes tételeit mégis el-
fogadják. Így jár el Ráth, Földes és Kautz is. Később azonban az új
demográfus-nemzedék Kenéz, Laki, Kovács Alajos hirdetik, hogy Malthus
félelmét és elméletét a magyar viszonyok megcáfolták. A nyugtalanító
jelenségek azonban - a kivándorlás, a paraszti tömegek születéskorlá-
tozása - mégis népesedéspolitikai nyilatkozatokra kényszerítik a de-
mográfusokat és a politikusokat is. A nemzetiségi problémák gyűrűjében
szorongó hatalom felfedezi, hogy nekünk magyaroknak azért kell elvet-
nünk Malthus nézeteit, mert "egészségesen fejlődő és ellenséges indu-
latú népekkel vagyunk körülvéve és egyenesen öngyilkosság és végvesze-
delem lenne a malthusi tanok átvétele".³

Ez az idézet egyrészt beismeri, hogy a magyarság népszapo-
rulata már nem "egészséges", másrészt feltételezi, hogy a népesedés
helyzete expanzív politikai szólamok hatására megváltoztatható. Most
kezd kicsúszni a valóság a magyar népesedéspolitikai alól, csak egy lé-
pés és megszületik az új magyar populacionizmus, amely nem vesz tudom-
ást a termékenység tényleges csökkenéséről, víziójában a 18 milliós
Magyarországot festi fel azzal az ideológiával, hogy a "független és
erős nemzetek szükségképpen számbelileg is nagyok és a kis fajokat
(sic!) eltáposzák a világesemények".⁴

A hatalom józanabb része azonban felméri, hogy a közel egy-
millió embert megmozgató kivándorlás, az alföldi agrármozgalmak és a
termékenység csökkenése mögött gazdasági és társadalmi okoknak kell
lenniük. A hatalom jól felfogott érdeke miatt keresi az orvoslást. Kü-
lönben is nehéz volna szembeszállni a tudósok - Keleti Károly és Var-
ga Gyula - állításával, amelyben kiemelkedik az a megállapítás, hogy
a paraszti társadalom demográfiai viszonyai, valamint az ország mező-

³ Kovács Alajos: Hazánk néperezésének újjászületése. Társadalomtudomány,
1922. 1-2. szám.

⁴ Beksics, J.: A magyar politika új alapjai, kapcsolatban a magyar faj
terjeszkedő képességével és a földbirtok-viszonyokkal. Bp.
1899. 174 p.

gazdasági birtokstruktúrája között kapcsolat áll fenn. Megjelennek tehát ismét a telepítési javaslatok, a parcellázásra vonatkozó törvények és ezekben már a hatalom is úgy fogalmaz – idézem az 1909. évi törvénycikket –, hogy "a kivándorlás és a helyenként fellépő egy- és kétgyermek rendszer ... szoros összefüggésben vannak birtokelosztási viszonyainkkal". A hatalom az ideológia terén enged, a valóságban azonban a parcellázási, telepítési akciót minimálissá változtatja. Mindössze negyedmillió holdat osztanak ki az agrárproletárok között.

Szeretném kiemelni, hogy a telepítési-parcellázási akciók voltak a magyar hivatalos népesedéspolitika első és egyben látszat-intézkedései, amelyeket sajnos több más ilyen látszat-intézkedés is követett. A hatalom berendezkedett a hangzatos népesedéspolitikai szövegek és nyilatkozatok megtételére és a jelentéktelen, vagy éppen céltalan népesedéspolitikai intézkedések végrehajtására. A nyilatkozatok és a politikai programok nem hagytak kétséget afelől, hogy az ország népesedési állapotát a politika is súlyosnak minősíti és a népesedési problémák megoldását fontosnak tartja. Bethlen István 1927-ben, a világgazdasági válság előestéjén ezt mondja a Parlamentben: "Azt hiszem, a nemzet életének szempontjából nincsen fontosabb és nagyobb jelentőségű kérdés, mint az egészséges népszaporulat fenntartása."

A konkrét javaslatok, amelyeket az Országos Társadalompolitikai Értekezlet, az egyke leküzdésének Tárcaközi Bizottsága, vagy a Felsőház ajánl: a vallásos, hazafias nevelés fokozása, az állampolgári kötelességtudás fejlesztése, az egy gyermeket szülő családok megbélyegzése, a sokgyermekes családok megjutalmazása, a nők körében felburjánzó luxus letörése, a fogamzásgátlás és művi terhességmegszakítás szankcionálása és a szexuális kihágások megtorlása, és végül a paraszti örökösödési törvény megváltoztatása. A hatalom szerint tehát nem gazdasági okok, hanem főként erkölcsi okok, tudati tényezők, Kenéz szerint erkölcsi "nyavalyák" idézik elő a magyarországi népesedés kritikus helyzetét.

A politika már talaját vesztette, s a népesedéspolitika itt szükségyszerűen szembe kerül a valósággal és a magyar demográfiai tudománnyal. A két világháború között két alkalommal is kitűnik, hogy a hatalom, a politika vagy nem ismerte a magyar demográfusok véleményét, vagy ha ismerte, véleményükkel ellentétben, vagy éppen azt negligálva,

népesedéspolitikai rendelkezéseket hozott. A demográfusok bebizonyították már korábban is, hogy a tisztviselőréteg az alacsony termékenységi szintű rétegek közé tartozik. A kormány ennek ellenére családi pótlékban részesíti ezt a réteget. Thirring Gusztáv, Thirring Lajos és mások is bebizonyították már, hogy a házasságkötési mozgalom viszonylag stabil ebben az országban, megszűnt a kapcsolat a házasságkötési mozgalom intenzitása és a termékenység színvonala között, valamint a házasságtartam nagysága és a termékenység mérete között. A kormány ennek ellenére házasadási kölcsönről hoz törvényt, hogy előmozdítsa a fiatal házasok anyagi viszonyait, mert idézem: "az ifjú házasságkötésektől sok és erős generáció várható".

A hatalom propagált és ténylegesen megvalósított népesedéspolitikáján kívül már a XIX. század végén kiformalódott és a második világháborúig fennmaradt egy nem hivatalos népesedéspolitikai nézetrendszer. Ezeket a nem hivatalos népesedéspolitikai nézeteket, amelyeket a néprajz, a szociográfia, az irodalom és olykor a demográfusok terjesztenek, értékei és gondolati tartalma miatt kell kissé bővebben felvázolni.

A kétféle, a hivatalos és a nem hivatalos népesedéspolitikai nézetrendszer között mindenekelőtt morális különbség volt. Míg ugyanis a nem hivatalos népesedéspolitika valóban kereste, kutatta a népesedési problémák keletkezésének és megoldásának okait és eszközeit, olykor túlzásokba esve, vagy éppen tévedve, a hivatalos népesedéspolitika hipokrita módon viselkedett. Meghirdette és elismerte ugyan a népesedési kérdések fontosságát, ellátta nacionalista jelszavakkal is, de nem tudta, vagy nem akarta megoldani az ország népesedési problémáit. Nyilvánvalóvá vált, hogy a viszonylag hosszantartó, negatív jellegű népesedési folyamatokat területi kezeléssel, segélyakciókkal, háttástan jövedelem – és adópolitikai engedményekkel nem lehet megváltoztatni. És a kegyes szólamok sem módosítják a női termékenységet. A hatalom képviselői sohasem fogalmazták meg, de nagyon jól tudták, hogy csak mélyreható gazdasági, társadalmi, kulturális reformokkal, vagy egy forradalommal lehet megváltoztatni a hazai demográfiai képletet. Nyilvánvaló volt azonban, hogy a fennálló gazdasági-társadalmi rend alapjait veszélyeztették volna, a hatalom birtoklását kérdőjelezték volna meg ezek a reformok. A politika pedig a hatalmat nem áldozta fel a népesedési problémák megoldásáért.

Ez a bonyolult összefüggés a demográfiai folyamatok és a gazdasági-társadalmi tudati rend között még a nem hivatalos népesedéspolitikai állásfoglalásokban sem kristályosodott ki egyszerre. A XIX. század végén és a XX. század elején még csak egy-egy tényező és a demográfiai folyamat kapcsolatát kutatják, keresik a különböző tudományok képviselői. Két nagy áramlat és nézetrendszer alakul ki az országban. Az egyik az egész magyar társadalmi-gazdasági fejlődés zavaraival köti össze a népesedési problémákat. Ide tartozik a szociográfiai irodalom és a népi írók tevékenysége. A másik áramlat a kapitalizmus fennálló rendjét hibáztatja a népesedési helyzetért, ennek megváltoztatását csak a forradalom bekövetkezésétől várja és kialakítja a marxista messianizmust. Ez a marxista messianizmus az oka annak, hogy sem a szociáldemokraták, sem a kommunisták nem formálják ki saját népesedéspolitikai programjukat, a népesedés kérdése körükben marginális problémává változik a második világháború előtti Magyarországon. Előrevetve árnyékát sok olyan problémának, amelyről Monigl István szól a továbbiakban.

MONIGL ISTVÁN

Tisztelt Tudományos Szeminárium!

Dányi Dezső gondolatait folytatom a második világháború utáni időszakra vonatkozóan. Felhívnom a figyelmet arra, hogy a helyzetem talán nehezebb, mint szerzőtársamé, hiszen hiányzik az a történelmi távlat, amely neki rendelkezésére állt és létezik mindannyiunk közvetlen érintettsége, mert magunk részt vettünk annak a formálásában, amit ma megítélünk. Magamat nem tekintem kívülállónak 1980 előtt sem, mielőtt az Intézetbe jöttem dolgozni, hiszen 1970-től az OT Népesedéspolitikai Munkacsoportjának titkáráként közvetlen résztvevője voltam annak, ami a népesedéspolitikában Magyarországon történt. Tanúi lehetünk annak, hogy Magyarországon 1980 után a népesedéssel kapcsolatos vitákban – és ez korábban lényegében nem fordult elő – megjelennek azok a nézetek, amelyek kétségbe vonják a demográfusok emberi és szakmai tisztességét és nyíltan megkérdőjelezik szakmai hozzáértésüket. Legutóbbi ilyen – a Magyar Nemzetben lezajlott – vitának Józan Péter kollégánk volt szenvedő alanya. Előzetes kérdésem: mi lehet ennek az oka?

Előadásomban abból indulok ki, hogy Magyarországon az 1984-es népesedéspolitikai határozat közvetlen történelmi előzményét az 1953-as és az 1973-as népesedéspolitikai intézkedésrendszerek jelentik. Ha áttanulmányozzuk a két határozattal kapcsolatos szakirodalmat, akkor tehetünk néhány, itt bizonyításra nem kerülő, de bizonyításra szinte alig szoruló megállapítást. Először: a magyar demográfia elvégezte ezeknek a határozatoknak, illetve demográfiai hatásuknak az elemzését. Az 1953-as határozat alapvető elemzése Miltényi Károly nevéhez fűződik, ez 1958-ban jelent meg. Az 1973-as határozat legátfogóbb, főként népesedési elemzése pedig Klinger András tollából 1980-ban jelent meg. A második megállapítás, amit tehetünk, hogy az 1980-as évek közepén az előzőek ellenére a határozatok megítélését egyrészt a részlegesség jellemzi, tehát néhány területen, ahol ez kívánatos lenne, a vélemények hiányáról beszélhetünk, másrészt viszont más területeken egymással szöges ellentétben levő véleményekkel találkozhatunk.

A szöges ellentétben levő vélemények nagyjából az 1973-as határozattal kapcsolatosak. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a demográfusok körében a vitatott kérdések megítélésében elég jelentős konszenzus van, ami ugyanakkor nem jellemző azokra, akik a demográfia hivatásos művelőin kívül foglalkoznak népesedési kérdésekkel. Ha föl tesszük a kérdést, hogy mi lehet ennek az oka, akkor lehetséges válaszként, Dányi Dezsővel egyetértésben az alábbiakat bocsátanánk vitára.

Először: eddig nem végeztük el a népesedéspolitika közelebbi, második világháború utáni és távolabbi, második világháború előtti múltjának, történetének, előzményeinek összefüggő, egymással összekapcsolt elemzését.

Másodsor: lényegében hiányzik a második világháború utáni népesedési viták átfogó elemzése és szerepük mérlegelése a népesedéspolitika alakításában.

Harmadszor: a demográfusok nagyjából népesedési határozatok és hatásuk demográfiai tudományos elemzését végezték el, lényegében teljesen hiányzik a politológiai elemzés, azaz annak a vizsgálata, hogy mi zajlott le a politikai szférában, amely formálta a népességre vonatkozó politikai akaratot. Természetesen nem létezik a kétféle megközelítés összekapcsolása sem. **22**

Következő ilyen ok lehet az, hogy néhány döntő fontosságú kérdésre csak esetlegesen válaszoltunk. Ezek közül én egyet-kettőt felsorolnék: Kellően megalapozták-e tudományos kutatások a politikai döntéseket? Igényelt-e, figyelembe vette-e a politikai döntés a tudományos kutatások eredményeit, ajánlásait? Kimutathatók-e olyan területek, ahol a politikai döntés nyilvánvalóan eltért attól, amit a tudományos kutatás eredményei, ajánlásai tartalmaztak?

Végül utolsóként: véleményünk szerint önálló szerepet játszik az is, hogy a demográfiai tudomány az utolsó másfél-két évtizedben - lehet, hogy ez az idő valamivel rövidebb - nem játszik kellő és hatásos szerepet a közvélemény formálásában és informálásában. Ilyen körülmények között nem terjednek el kellően a kutatási eredmények és a közvéleményt nagymértékben a két világháború közötti indíttatású profétikus magatartás befolyásolja, alakítja, időnként nagy hatással.

Rátérnék az 1953. évi népesedéspolitikai határozat elemzésére. Nagyon részben Miltényi Károly munkájára támaszkodva összefoglalnám, hogy a minősítésnek melyek azok az elemei, amelyekben ma álláspontunk szerint konszenzus létezik.

Először: egyetértünk abban, hogy a határozat fő célja, mely az ötvenes évek elején visszaesést mutató születésszámot kívánta emelni, nem teljesült, hosszú távon a termékenység már korábban megindult csökkenő tendenciája sem változott.

Másodszor: a cél elérését szolgáló legfőbb eszköz a szélsőségesen szigorú abortusz tilalom, az ehhez kapcsolódó szélsőséges jogi szankciók változatlan formában már egészen rövid idő alatt fenntarthatatlannak bizonyultak. Szeretnék itt utalni arra, hogy nem telt el fél-háromnegyed év és a szabályozás egy részét már meg kellett változtatni. A gyermeknevelést szolgáló infrastruktúra és az anyagi ellátottság viszonylag jelentős fejlődésen ment keresztül, javultak a terhesség kihordásának, a szülésnek, a csecsemőgondozásnak az egészségügyi feltételei. A határozathoz nem kívánt és nem várt népesedési hatás járult, létrejött egy újabb demográfiai hullám, létrehozva a népesedés folyamataiba való népesedéspolitikai beavatkozás következménye-

ként a korfa további, korábban nem népesedéspolitikai okok miatt létrejött és reprodukálódó deformálódását.

Végül lényegesnek látszik, és úgy tűnik számunkra, hogy ebben is egyetértés van, hogy a határozat intézkedései nagyjából a nem falusi népesség körében bizonyultak hatásosnak, az agrár népesség még az alkalmazott erőszakos eszközökkel sem volt jól elérhető a hatalom által a népesedési célok számára. Itt talán megkockáztathatjuk azt is, hogy konszenzus van abban is, hogy ennek a helyzetnek a létrejöttében a mezőgazdaságban foglalkoztatottak és családjaiak sajátos politikai és gazdaságpolitikai érintettsége önálló szerepet játszott. Egszerűen arról van szó, hogy az 1950-es évek elején a rendkívül hátrányosan érintett mezőgazdasági népesség visszafogta a termékenységét, amikor viszont 1953-ban bekövetkezett egy, lélegzetet adó politikai irányváltoztatás, akkor ez hozzájárulhatott ahhoz, hogy az 1954-55-ös évek születésszáma olyan magas lett, mint amilyen. Majd az 1960-as évek elején, az akkor rendkívül alacsonyra süllyedő születésszámok kialakulásában minden bizonnyal volt szerepe a mezőgazdaság átszervezésének és hatásának.

Nem követünk el tehát hibát, ha azt mondjuk, Kulcsár Kálmán-nak egy 1981-ben elhangzott előadása nyomán, hogy az 1953. évi határozat kudarcra járt. A kudarc politikai értelemben vitathatatlan. Úgy tűnik, hogy ez a kudarc népesedési szempontból is kimondható. Az eredménytelenség, a kudarc azonban az igazságnak csak egy része. Volt néhány olyan jellemzője ennek a határozatnak és végrehajtásának, amely a következő évtized népesedéssel kapcsolatos gondolkodására is hatott és amelyekről ezért ma is beszélnünk kell.

A határozatban, különösen annak végrehajtásában megmutatkozott az a tévhit, hogy a politikai hatalom lehetőségei korlátlanok egy társadalmi folyamat befolyásolásában. Ezzel függ össze ennek a népesedéspolitikának a tudománytalansága. A tudományok közül úgy tűnik, hogy elsősorban vagy szinte kizárólag az orvostudomány, a szülészet-nőgyógyászat eredményeire támaszkodott és nem a demográfia eredményeire. Az előzőekből következik a jogi eszközök szerepének túldimenzionáltsága is.

Rendkívül lényegesnek tartjuk, hogy ez a népesedéspolitikai

nem volt nyílt céljának meghirdetésében. Ez hatásában megjelent 1973-ban is, és kimutatható, hogy a nyíltság elmaradásával összefügg avval is, hogy a politika nem akarta felvállalni a két világháború közötti népesedéspolitikai előzményt, jórészt azért, mert az nacionalista, esetenként fajelméleti gondolati rendszerekhez, elképzelésekhez kapcsolódott.

A meghirdetett cél az anyák és újszülöttek egészségének a védelme volt ebben a népesedéspolitikában. Úgy gondoljuk, hogy a fő cél nyílt meghirdetésének az elmaradása azzal is összefüggött, hogy a két világháború között a magyar baloldali eszméket képviselő politikai erők általában kevésbé, közülük a kommunista párt és a kommunista párt-hoz kapcsolódó jelentősebb személyiségek, szereplők pedig alig foglalkoztak népesedési kérdésekkel. Én ezt azért tartom nagyon fontosnak, mert a kommunista párt számára 1950 után, miután megtörténik a két párt közötti egyesülés és a hatalomból kirekesztődik a szociáldemokraták nagy része, megszűnik az a népesedéspolitikával kapcsolatos tapasztalat és elméleti alap, amellyel a szociáldemokrata párt részben programjaiban is a népesedéssel kapcsolatban mégis rendelkezett.

Ilyen előzmények után a kommunisták Magyarországon elméletileg tisztázatlanul és előzmények híján hozták létre az 1953-as népesedéspolitikai határozatot. Történt ez akkor, amikor drasztikusan romlottak a gazdasági viszonyok, akkor, amikor a születésszámok visszaesése az 1950-es évek elején önmagában is involválta a beavatkozást, és akkor, amikor a növekedés a politikai gondolkodás központi értéke volt, mégpedig a mennyiségi, extenzív növekedés értelmében, és végül akkor, amikor az ideológiában magától értetődőnek tűnt, hogy a szocializmus kezdeti körülményei között is szinte automatikusan bekövetkezik a születésszámok növekedése.

Igen fontos vonásnak tűnik az is, hogy a határozat és a kívánt hatás rendkívül rövid ideig érvényesült, átmeneti jellegű maradt. A határozatot az éles irányváltások jellemezték. Hiszen az 1953. évi szélsőségesen szigorú abortusz tilalmat 1956-ban egy rendkívüli liberális abortusz-legalizáció váltotta fel.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az 1953-ban meghirdetett népesedéspolitikában közvetlen és meghatározó szerepet játszott

a politika, és az általános politika egyébként is érvényesülő vonásai a népesedéspolitikát is jellemezték.

A következő évtizedekre áthúzódó fontos hatásnak tekinthetjük azt, hogy az 1953-as határozat konzerválta a népesedéssel és népesedéspolitikával kapcsolatos korábbi nézetrendszereknek a születésszám és a terhességszabályozás centrikusságát: úgy tűnik számunkra, hogy ez a hatás 1973-ban feltétlenül újra megjelenik.

További ilyen hatásnak tekinthetjük a mennyiségi célok túlhangsúlyozását, amely 1973-ban egy kettős célt meghirdető népesedéspolitikára - én szívesen használnám ezt a szót - deformálódásához vezető egyik ok volt.

Az 1953-as határozat jelentős társadalomlélektani hatással is járt. Kényszerítő jellege nemzedékek tudatába vésődött, egyéni, családi traumát jelentett nagy tömegek számára, elsősorban az abortusztilalmon és a gyermektelenségi adón keresztül. Ennek következményeként a népesedéssel kapcsolatos politikai magatartásban az 1960-as és az 1970-es évtizedben is érzékelhető volt az óvatosság. Az 1953-as határozattal kapcsolatos politikai kudarc, az, hogy a lakosság milyen kedvezőtlenül ítéli meg ezt a határozatot és végrehajtását, a politikát népesedési cselekvésében évtizedekre szólóan óvatossá tette Magyarországon.

Ennek következményeként - nem állítjuk, hogy csak ennek tulajdoníthatóan, de úgy tűnik számunkra, hogy itt találtunk egy általános, generális okot - a magyar népesedéspolitikára ettől kezdve folyamatosan késedelmet mutat a cselekvésben. Ez jól bizonyíthatóan jelentkezett az 1960-as évek közepén a termékenység alacsony színvonalára való reagálás késésében és így tovább.

Nemcsak a késedelem egy ilyen általánosnak tekinthető vonás, hanem úgy tűnik, hogy a passzivitás is. A politika visszatérően passzivitásba szorult, úgy tűnik, hogy a kezdeményezés elsősorban a nyilvános társadalmi viták kezébe került, kialakult az a látszat is, hogy a népesedéspolitikai cselekvést ezek a viták "kényszerítették" ki. Ezt a gondolatkört befejezve azt mondhatjuk közös véleményünkünként, hogy ez az utóbbi két vonás, az a késedelem és a passzivitás valószínűleg je-

lenünkben, tehát az 1980-as években is létező jellemzője a népesedéssel kapcsolatos politikai magatartásnak.

Áttérnék röviden az 1973. évi népesedéspolitikai határozatra. Ennek a határozatnak a megítélését – mint ahogy erre korábban utaltam – szélsőséges vélemények jellemzik. Kulcsár Kálmánnak 1981-ben az volt a véleménye, hogy kétszer kíséreltük meg a népesedés befolyásolását, mindkét esetben sikertelenül. Tóth Ágnesnek 1983-ban az a véleménye, hogy az 1973-as népesedéspolitikai sikertelenségét és negatív következményeit ma már többé-kevésbé felismerjük. Szabó Ferencnek 1985-ben ugyancsak a Valóságban – ahol Tóth Ágnes is megjelentette cikkét – az a véleménye, hogy az 1973-as népesedéspolitikai határozat helyesnek és eredményesnek bizonyult. Ezt a véleményét egyébként a legutóbbi népesedési vitában a Magyar Nemzetben is megismétli.

Demográfusok véleményének hosszas és részletes idézése helyett ezeknek csak átfogó vonásait mutatom be. Szabady Egon 1978-79-ben, Barta Barnabás 1982-ben, Monigl István 1980-ban, Klinger András 1981-ben tett közzé olyan minősítést, amely átfogó jellegű, tehát nem egy-egy részterületre vonatkozik. Nem állíthatjuk azt, hogy ezek a vélemények egybeesnek. Ebben szerepet játszik az is, hogy a vélemények egy része az 1970-es évek közepének fordulója után, másik része 5-7 évvel később íródott le, lényegesen különböző ismeretanyag alapján. Úgy tűnik, hogy mindez azt mondja nekünk, hogy eredményeket értünk el mennyiségi értelemben. Eredményeink azonban nem lezártak.

Két szerzőnél kifejtve is felbukkan, hogy az 1973. évi határozatot tovább kell fejleszteni a változó népesedési helyzetnek megfelelően. Az egyik szerző, Szabady Egon 1979-ben nem kíván új népesedéspolitikát, csak következetes folytatást és szükség szerinti korszerűsítést, a másik szerző, pontosabban szerzőpár, Klinger András és Monigl István 1980-ban azt mondja, hogy új népesedéspolitikára van szükség. Úgy ítélték meg, hogy eredmények és feszültségek egyidejűleg léteznek, végül kimondták, hogy a népesedési folyamatok a kitűzött céloktól eltérően alakultak.

Végül Barta Barnabás mutatott rá arra, hogy az 1973-as intézkedések hatásaként az érintett családok átlagos gyermekszáma érzékenyen és tartósan megváltozik, növekszik, tehát van a határozatnak hatása.

Előadásunk következő részében egy ugyancsak konszenzussal jellemezhető nézetrendszerrel mutatunk be, amint azt az 1953-as határozattal kapcsolatban tettük, azt a nézetrendszerrel, amelyben ma egyetértés van a demográfusok között. Nagyon röviden és címszavakban: Az eredetileg kitűzött célt nem sikerült elérni a 2-3 gyermekes családmódel álltalánossá tételében. A céllal ellentétben nem csökkentek, hanem nőttek a népesség korösszetételének egyenetlenségei. Javultak a terhesség, gyermekszülés és a gyermeknevelés családi feltételei. A határozat után 8-9 évvel a nemzeti jövedelem 3,5%-át fordítottuk gyermekek nevelését segítő pénzbeni juttatásokra, ez 1973-ban 2% volt.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a határozatot és végrehajtását egyidejűleg és egymás mellett jellemzik eredmények és eredménytelenségek. Az eredménytelenségek nagyobb részét a népesedési folyamatok alakulására vonatkoznak, az eredmények pedig az intézményi támogatás és feltételrendszer szociálpolitikailag jelentős mértékű fejlődésére. Ugyanakkor az intézkedések nélkül a termékenység színvonala a mainál kedvezőtlenebb lenne, az intézkedések hatására a termékenység több évtizede csökkenő tendenciájának mértéke kisebb lett, mint ezt Barta Barnabás, illetve Kamarás Ferenc több közleményében bizonyítja. Egyidejűleg bizonyosodott tehát be, hogy a népesedés befolyásolása lehetséges és az, hogy ennek jól felismerhető korlátai is vannak.

Előadásunk végén néhány kérdést szeretnék felvetni a vita számára. Az első ilyen kérdés: állíthatjuk-e azt, hogy a demográfiai tudomány nyilvánvaló vereséget szenvedett az 1973. évi népesedéspolitikai határozat előkészítése során az abortuszkorlátozással kapcsolatos vitában? A mi álláspontunk az, hogy igen, ezt állíthatjuk, ez egy olyan pont, ahol a politika különböző tényezők hatására egyértelműen eltért attól, amit a demográfusok javasoltak.

A második ilyen kérdés: terheli-e a tudományt felelősség, és ha igen, milyen a népesedéspolitikai folyamatosságának a hiánya miatt? A népesedéspolitikai 1973. évi meghirdetése után 2 évvel a cselekvés abbamaradt, és politikai fórumok legközelebb 1980-ban foglalkoztak részletesen a népesedési kérdéssel. A véleményük az, hogy igen, hogy a tudomány nyíltabb állásfoglalásával esetleg el lehetett volna érni azt, hogy ne 1980-ban, a kézzelfogható közelségbe kerülő népességcsökkenés miatt, hanem az 1973. évi határozat folytatásaként foglalkozzon a politika a népesedés kérdésével.

Itt az álláspontunkat gyengíti az, hogy ma nem ítélnél meg világosan, hogy a politika önmozgásának milyen szerepe volt ebben. Az álláspontok pedig igen különbözőek. Azt mondja Szabó Ferenc a Magyar Nemzet-ben néhány héttel ezelőtt, hogy azért maradt abba az 1973-ban meghirdetett népesedéspolitika, mert 1979-ben irányváltozás következett be a politika általános irányvonalában Magyarországon. Mi ezzel szöges ellentétben úgy gondoljuk, hogy már az 1970-es évek közepén abamaradt, azért indulhatott újra egy újabb népesedéspolitikai törekvésrendszer, mert ez a politikai irányváltozás bekövetkezett. Úgy tűnik, hogy időre van még szükség ahhoz, hogy megállapíthassuk, vajon a politika formálódásának belső viszonyai, különösen az 1972-es iránymódosulások milyen szerepet játszottak abban, hogy az 1973-as népesedéspolitikai határozat, illetve ennek végrehajtása torzó marad. Erről azért beszéltem egy kicsit bővebben, mert kettőnk között sem tudunk teljes egyezségre jutni, bár közelebb állunk ahhoz, hogy a demográfiának, a tudománynak van felelőssége.

Harmadik kérdésként: úgy gondoljuk, hogy a tudománynak nincs felelőssége abban sem, hogy az 1973-as népesedéspolitikai koncepció fő célját, a 2-3 gyermekes családmódel általánossá tételét irreálisan határozta meg. Úgy véljük, hogy ez végsősoron következett azokból a gondolati rendszerekből, történeti előzményekből, amelyeket a két világháború közötti időszakra Dányi Dezső mutatott be részletesen.

Még egy gondolatot szeretnék elmondani: az a munka, amit Dányi Dezsővel elvégeztünk, egyrészt azt látszik bizonyítani, hogy mai népesedéspolitikai cselekvésünket, gondolkodásunkat a népesedésről igen nagymértékben, akár 60-80 évre visszamenőleg is meghatározzák azok az eszmetörténeti előzmények, amelyekről ma csak igen szűk körben, és keveset tudunk és amelyekről hosszú ideig nem gondoltuk, hogy a szerepük igen jelentős lehet. Másrészt az általános politikának azok a tapasztalatai, amelyeket 1953-ban és 1973-ban szerzett, azok a jellemzők, amelyek ily módon kialakultak, ugyancsak hosszú időszakon, több évtizeden keresztül befolyásolják a politikát. Szívesen fogalmaznék úgy, hogy a politika saját mozgásterét határozzák meg, olyan korlátokat jelentenek a politika számára, amelyek időnként nem teszik lehetővé, hogy a jelen tudományos racionalitásait - realitásait konfliktusok nélkül figyelembe lehessen venni.

MILTÉNYI KÁROLY

Mielőtt átadnám a szót Klinger Andrásnak, a következő előadónak, engedjék meg, hogy üdvözljem két újonnan érkezett vendégünket, Johann Fleishacker és Dieter Vogelein kollégákat a Humboldt Egyetemről. Most érkeztek a repülőtérről, és reméljük, hogy aktívan bekapcsolódnak a vitába.

A múlt áttekintése után elérkeztünk a jelenhez, amit Klinger András fog nekünk bemutatni.

A NÉPESEDÉSPOLITIKA TÁVLATI KONCEPCIÓJA;
MEGVALÓSULÁS ÉS TEENDŐK AZ ELŐTTÜNK ÁLLÓ ÉVEKBEN

Tisztelt Tudományos Szeminárium!

A múlt igen beható elemzésével kapcsolatban Monigl István úgy fogalmazott, hogy a közelmúlt megítélése bizonyos tapintatot kíván és nehézséget okoz. Azt hiszem, állíthatom, hogy méginkább ez a helyzet a jelen és a közeljövő megítélésében is. Többször szóba került mind a bevezetőben, mind pedig közvetett módon az előző előadásokban, hogy 1984-ben egy új népesedéspolitikai koncepció került elfogadásra Magyarországon. Pontosán két évvel ezelőtt, 1984-ben fogadta el a kormány a hosszú távú népesedéspolitikai koncepciót. Ez a koncepció a múltbeli-ektől több vonatkozásban is eltérő. Talán a legjobban hangsúlyozandó az, hogy - amint ez itt már szóba került - az eddigi összes népesedéspolitikai elgondolás, népesedéspolitikai jogszabály egy népesedési folyamatot, a születések számát, a termékenységet kívánta ilyen vagy olyan irányba, ilyen vagy olyan okokból módosítani. A jelenlegi koncepció a népesedés egészét, a népességfejlődés teljes folyamatát szeretné valami módon befolyásolni. Alapvető céljaként sem az szerepel, hogy a születésszámot növeljük, vagy csak a születésszámot növeljük, hanem lényegében a népességfejlődést, a népesség összetételét kívánjuk megfelelő módon befolyásolni.

A népesedéspolitikai koncepció alapvető célként a népességcsökkenés megállítását, a népesség számának valamikori kismértékű emelését, de legalábbis stabilizálását, megfelelő korösszetételű népesség kialakítását tűzte ki célul. Ahhoz, hogy ezt a célt valamikor a nem túl távoli jövőben elérhessük, a népesedéspolitikai koncepció három vonatkozásban kívánt megfelelő eszközöket rendelkezésre bocsátani: egyrészt a termékenység, a születésszám igen alacsony szintjét követő növelése érdekében, másrészt az igen magas halandóság javítása, azaz csökkentése érdekében és harmadrészt a családi élet stabilitása, valami módon történő rendezése, javítása érdekében.

Barta Barnabás megnyitója utalt arra, hogy ezekben a napokban egy olyan feladat megvalósításán dolgozunk, amelynek során választ kell adnunk arra, hogy a népesedéspolitikai határozatot követő két év során mi történt a hosszú távú célok elérése tekintetében, és milyen reményeink lehetnek a tekintetben, hogy ezeket a hosszú távú célokat legalábbis közelítsük a közeli időszakban. Hangsúlyozni kell, hogy a népesedéspolitikai határozat már címében is egy hosszú távú koncepciót tartalmaz, tehát az alapvető célok megvalósításában nem kíván és nem is ígér gyors - és egyébként is megvalósíthatatlan - változtatásokat.

Amikor hosszú távról beszéltünk két évvel ezelőtt, akkor azt hittük, hogy a hosszú táv valamikor a 2000. év körül hoz létre egy pozitív népesedési helyzetet. Az újabb előreszámítások, újabb kutatások mintha ezt az időhatárt még távolabbra tennék. Jelenlegi ismereteink szerint tudományos megalapozottsággal azt állíthatjuk, hogy kedvező változásokat feltételezve is csak az ezredfordulót követő második évtized végére állhat helyre a népesedési folyamat, akkorra alakulhat ki megfelelő korstruktúra. Azért is mondhatjuk ezt bizonyossággal, mert a pillanatnyilag negatív népesedési jelenségek is hosszú ideje indultak el. Biztos, hogy ezek még igen hosszú ideig hatnak és bármiféle javulás kezdeti jelei után is biztosra vehető, hogy a megvalósulás, a kedvezőbb állapot elérése több évtizedet vesz igénybe.

Népesedéspolitikai koncepciónk vagy legalábbis a saját elgondolásaink annyiban óvatosabbak a korábbiaknál, hogy nem merünk és nem is akarunk ígérni holnapi vagy holnaputáni jelentős módosulást, javulást. Az is biztos, hogy egy ilyen hosszú távú koncepció életbe léptetését követő két év múltán nagyon nehéz tulajdonképpen bármit is mondani, nagyon nehéz azt mondani, hogy okosabbak vagyunk mint két évvel ezelőtt, és nehéz azt is megválaszolni, hogy hatékony volt-e ez a határozat vagy hatástalan, történt-e változás a népesedési helyzetben, vagy nem történt. Mégis, miután ez kötelezettségünk, és éppen ez a szeminárium ezt valami módon fel is vállalta, az itt elhangzó előadások egy-egy témát részleteiben is tárgyalni fognak, én nagyon röviden szeretnék arra kitérni, hogy mit látunk az eltelt két év után, s hogy látjuk a közeljövőt, a század végéig tartó szűk másfél évtized változásait.

Mint mondtam, ez a népesedéspolitikai koncepció nem csupán

a termékenység, a születésszám alakulásának befolyásolására hivatott, mégis mint minden ilyen népesedéspolitikai koncepció, az egyik fő célját ennek a változtatásában látta. Tudjuk mindannyian, hogy az 1980-as évek elején a magyar termékenységi helyzet – bármiféle megközelítésben nézzük is, legyenek azok a nyers születési arányszámok, vagy a kohorsz termékenységi viszonyok, vagy a befejezett termékenységi mutatók – lényegében az eddigi legalacsonyabb szintekkel jellemezhető, s erősen elmaradtunk az egyszerű reprodukcióhoz szükséges termékenységi színvonalától.

Másfelől az is igaz, hogy az 1980-as évek első néhány évében, a határozatot megelőzően a születésszám zuhanása már nem volt olyan nagymértékű, mint azt az ezredfordulóig kidolgozott prognózis hipotézisei tartalmazták. A hipotézisek azzal számoltak, hogy az 1980-as évek első felére a teljes termékenységi arány Magyarországon lecsökkenhet az 1,5-ös értékre is, míg korábban lényegében soha nem zuhant a magyar termékenység az 1,7–1,8 érték alá.

Nos, mi az ami 1984 októbere után történt? Pozitív vonásként két dolgot említhetünk, ugyanannak a jelenségnek tulajdonképpen két oldalát. Azt mondhatjuk, hogy megállt a születésszám kilenc éven keresztül tapasztalt zuhanása. 1976 óta évről évre kevesebb gyermek született Magyarországon, elsősorban a fiatal nők termékenységi magatartásának megváltozása, termékenységének csökkenése miatt. Ez a tendencia 1985-ben megállt, annak ellenére, hogy a fiataalkorú házasságok, tehát a 20–29 éves nők száma még tovább csökkent, vagyis kisebb létszámú női korosztály lényegében több gyermeket hozott világra 1985-ben, mint az előző években. Növekedés következett be a születésszámban, a növekedés azonban kismérvű volt, 125 000-ről 130 000-re nőtt a születések száma.

A jelenség másik oldalaként úgy gondolom, az is pozitívan értékelhető, hogy most először nem egy átmeneti születési hullámot hoztunk létre. Az 5 ezres növekedés igazi termékenységnövekedés volt, elsősorban a harmadik, másodsorban a második gyerekek száma növekedett és úgy, ahogy elgondoltuk, nem a legfiatalabb, hanem lényegében a 30-as évei elején járó korosztály születési magatartása változott meg. Kedvezően hatott gyermekvállalásukra, mint alapvető befolyásolási eszköz a gyás átalakítása a gyed irányába. Ez a változtatás elsősorban azokat az

egy-két gyerekes iskolázottabb, magasabb jövedelmű városi rétegeket kívánta valami módon elérni, akik azt hitték már több gyerekük nem születik, s most mégis megszülték gyerekeiket.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a határozat nyomán az intézkedések első hatása - ami természetesen csak 1985 második félévének utolsó hónapjaiban jelentkezhettek - pozitív képet mutat. Ugyanakkor ez a pozitív kép csak egy nagyon időleges képként jelentkezik, hiszen az 1986-os év rendelkezésre álló adatai azt mutatják, hogy nagyon kis fellángolás volt csak ennél a korosztálynál, ez az 5 ezres születésnövekedés, lényegében csak egy egyszeri, nagyon direkt hatásként jelentkezett és folytatásnak nincsenek további jelei. Az 1986-os év első 8 hónapjának adatai azt mutatják, hogy ebben az évben eddig lényegében ugyanannyi születés történt, mint tavaly az első 8 hónapban. Így azonban hamis a kép, mert a tavalyi első 8 hónapban az első 6 hónap még egy múltbeli képet mutat. Ha az utolsó 6 hónap adatait becsüljük, akkor majdnem bizonyossággal mondhatom, hogy 1986-ban kevesebb születés lesz, mint 1985-ben volt; én e percben 128 ezres születésszámot gondolnék el, de hát ezek még bizonytalan számítások.

Mit mondhatunk mindezek alapján, milyen következtetést vonhatunk le? Azt a következtetést vonhatjuk le, hogy valami változás megindult, abban az irányban indult meg, ahogy elképzeltük azoknál a társadalmi rétegeknél, ahol ennek bizonyos lehetősége volt. Azok az eszközök azonban, amelyek rendelkezésre állnak, nem voltak elegendők ahhoz, hogy valami igazán lényeges változás történjen. Ez megint nem egy új dolog, mindig is tudtuk, hogy egy népesedéspolitikai intézkedés akkor hatásos, ha folyamatos és jelentős. Akkor hatásos, ha valami elindul és nem hagyjuk abba.

Nem akarok itt a múlttra visszatérni - erről sokat hallottunk -, a múltbeli intézkedések is azért voltak negatívak, mert bár átfogó intézkedések voltak, valami "megtört" és aztán mindenki szinte elfelejtette a határozatot, koncepciót. Tehát amikor akár az 1953-as, akár az 1973-as népesedéspolitikát megítéljük, a megítélés lényege számomra abban van, hogy hatásuk nagyon rövid ideig tartott, utána megszűnt a hatás és nem történt semmi. Most az a félelmem, hogy kicsit ugyanebben a cipőben járunk, és ha nem történnek jelentős intézkedések, nem valósulnak meg azok, amelyek az új népesedéspolitikai koncepciónak

a VII. ötéves tervre vonatkozó intézkedéssorozata további megvalósítását, kiterjesztését jelentenék anyagi, lakás, egészségügy stb. vonatkozásban, akkor még az az átmeneti hatás sem lesz, ami harminc éve, vagy tíz éve volt, hogy a termékenység legalábbis közelítsen az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szinthez.

Ugyanakkor el kell mondani, hogy a termékenységi helyzetünk ma általánosságban, a női népesség befejezett termékenysége vonatkozásában, jóval kedvezőbb, mint 10 vagy 20 évvel ezelőtt volt. Erről külön előadásban majd részletesebb elemzést is hallunk, én itt csak jelezni kívánom, hogy az adatok szerint - beleértve az 1986-ban végrehajtott termékenységi vizsgálat előzetes eredményeit is - a mai 30 éves női kohorszok termékenysége, kívánt gyermekszáma kedvezőbbek, mint a 10-20 évvel ezelőtti hasonló korosztályoknak. Ez elsősorban annak tulajdonítható, hogy jelentősen visszaesett az egygyermekes házas nők aránya és jelentősen nőtt a kétgyermekeseké, s mindez a családatlagot jelentősen növelte. Ez nem az 1984-es népesedéspolitikai intézkedések eredménye, hanem valószínűleg az 1973-as határozat hosszú távú hatása. Ha ezt a tendenciát tovább tudjuk javítani, akkor valami módon tovább közeledhetünk az elképzelt célokhoz.

Mindenesetre ha az intézkedések folyamatossága, javítása, kiterjesztése nem következik be, akkor tulajdonképpen még az a nagyon távlati cél sem biztosítható, hogy a 2000 utáni első évtizedekben elérjük az egyszerű reprodukciót. Ez azért is igaz, mert a fiatal házasságok kívánt gyermekszámai is erősen elmaradnak az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szinttől, a kívánt gyermekszám átlaga kettő alatt van. Egy, ez év áprilisában lefolytatott vizsgálatunk szerint, három évvel a házasságkötés után, ma ha csak egy árnyalattal is, de kevesebb gyermeket kívánnak a fiatal házasságok, mint amennyit kívántak három évvel korábban, házasságkötésükkor. Ugyanez a vizsgálat arra is rámutat, hogy a ma mondjuk 25-30 éveseknek csak kb. egynegyede olyan, aki azt mondja magáról, hogy ilyen vagy olyan népesedéspolitikai intézkedések esetén módosítaná elgondolásait, körülbelül háromnegyed részük kis túlzással azt mondja, hogy nem tud kitalálni se ő magának, se a kormány neki olyan eszközt, ami ezt a nagyon alacsony gyermekszámot módosítaná. Tehát ilyen alapon a mozgástér is elég kicsi.

Ami a népesedés másik oldalát jelenti, mint Barta Barnabás

bevezetőjében is hallottuk, egyre inkább kialakul bennünk az a kép, hogy a népességfogyásban, a népesedési helyzet jelenlegi negatív voltában legalább a termékenységi problémához mérhető, ha nem még nagyobb mértékű problémát jelent a halandóság magas aránya. Külföldi vendégeink közül csehszlovák és lengyel barátaink helyzete a miénkhez nagyon hasonló a halandóság tekintetében. Sajnálatos módon Európában a legrosszabb helyzetben állunk és el kell mondanunk, hogy az elmúlt néhány évben e téren lényegében nem következett be változás. A várható élet-tartam változatlanul igen alacsony, sőt az utóbbi évben a nők esetében még romlás is mutatkozott. Azt mondhatjuk, hogy az 1980-as évek folyamán folyamatosan nőtt, majd igen magas szinten stabilizálódott a halandóság és ebben természetesen nem következett be változás 1984-et követően sem. Azért mondom, hogy természetesen, mert nem is volt várható, hogy két év alatt bármi történjék, ezért nem is történt sok minden.

A reményeink e területen eléggé kérdésesek. A múlt hét folyamán a kormány egy hosszú távú egészségmegőrzési programot fogadott el, különféle intézményrendszerek végiggondolásával, amelynek az alapvető gondolata az, hogy az egészséges életmód propagálásával, terjesztésével, kiszélesítésével az egészségügyi helyzet javul, így a halandóság visszaesik. Ha hiszünk is ebben, és tudomásul vesszük azt, hogy emellett az egészségügyi szervezetnek, az egészségügyi ellátásnak is javulnia kell, meg bizonyos mértékig az életszínvonal-politika egyes területein is pozitív előrehaladást kell elérni, akkor is biztos, hogy ennek a hatékonysága, hatása nagyon későn, jelentős időeltolódással mutatkozik meg.

Ha azt tűzzük ki célul, hogy legalább további romlás ne következzen be a következő években, majd elinduljon valamikor egy javulás, úgy itt elsősorban arra lehet gondolni, hogy a csecsemőknél, a gyerekeknél, fiatal felnőtteknél jelenleg is mutatkozó pozitív tendencia tovább folytatódjék. Ennek bizonyos jelei vannak: a csecsemőhalandóság javulásában bekövetkezett néhány éves megtorpanás után például ez évben várhatóan árnyalatnyi újabb javulás fog bekövetkezni. Ha megállna a középkorúak halandóságának romlása, elsősorban a férfiaknál és egy kismértékű javulás kezdődne, úgy ennek lenne a legnagyobb eredménye, továbbá, ha az öregkori halandóságban is bekövetkezne némi csökkenés, akkor talán valamelyest pozitívabb helyzetet tudnánk elérni a

század utolsó éveire és javulásra gondolhatnánk a 2000. év után.

Ami népesedési helyzetünk harmadik metszetét illeti, ott el kell mondanunk, hogy még az sem következett be, ami a másik kettőnél, tehát hogy a termékenység romlása leállt, a halandóság pedig stabilizálódott, ha magas szinten is. Úgy érezzük, hogy ami a házasságok stabilitását, vagy annak a mérésére vonatkozó statisztikai mutatókat illeti, ott évről évre további romlásnak vagyunk tanúi. 1985-ben is, és úgy tűnik 1986-ban is csökken a házasságkötések száma, különösen a fiataloknál, amiben a házasságkötések későbbi évekre történő kitolódása is megfigyelhető. Ez azonban még pozitív tényezőnek tekinthető. Úgy tűnik azonban, mintha házassági mutatóink általánosságban is kezdenének visszaesni.

A válások aránya magas szinten stabilizálódott, sőt az idén mintha egy kis romlás is bekövetkezne. A kedvezőtlen tendenciából adódóan évről évre növekszik az özvegyülések, ezen belül a középkorú özvegyülések száma. Ezek a jelenségek együttesen azt eredményezik, hogy a házasságok tekintetében nem sok jóról tudunk beszámolni. Ez nemcsak a családok helyzetét, a családoknak egész életét, szociális és társadalmi problémáit növeli, hanem közvetett módon befolyásolja a másik két alapvető népesedési folyamatot is: a házasságok instabilitása csökkentti általánosságban és társadalmi méretekben a termékenységet és növeli a halandóságot, hiszen köztudott, hogy az özvegyek, de még inkább az elváltak halandósága jóval magasabb a házasokénál. Az újraházasságok visszaesése miatt az elváltaként élők aránya erősen növekedett, ami nem is annyira az időskorú népességnek a problémája, hanem a középkorú, illetve méginkább a fiataloké.

Szó volt itt már arról is, hogy a jogi eszközök mennyire tudják pro és kontra befolyásolni a népesedési folyamatokat. Mint köztudott a népesedéspolitikai határozatoknak volt egy eleme, miszerint át kellett tekinteni a jogi eszközöket is, vagyis azt, hogy mivel lehet segíteni azon, hogy ne romolják tovább, s ha lehet, javuljon a népesedési helyzet. Ennek egyik elemeként a családjogi törvényt is megfelelő módon át kellett tekinteni és a családjogi törvényhez kapcsolódó egyéb jogszabályokat is abban az irányban, hogy a házasságok stabilitását lehessen biztosítani. A jövő héten, október 23-tól tárgyalja az Országgyűlés a családjogi törvény módosítását. Én itt most magánvéleményemet

mondom el: ez a módosítás távolról sem biztosít reményt ahhoz, hogy itt jelentős változások következnek be. Azok a gondolatok, amelyek nemcsak a családjogi törvény, de egyéb jogszabályok tekintetében - lakáspolitikai, egyéb téren öröklés, lakásszerzés stb. - fölmerültek, amelyek ha nem is direkt, de indirekt módon a népesedést, a családi helyzetet javító intézkedések lehetnének, nem valósulnak meg. E vonatkozásban tehát én is egyetérték azzal, amit az előző előadás végén hallottunk, hogy ugyanis a politika bizonyos belső ellenáramlatai jelentősen befolyásolhatják a népesedési helyzetet.

Mi az tehát, amiről most, 2 évvel a határozat után általánosságban beszélhetünk? Kicsit ugyanazt mondhatjuk, amit az 1973-as határozatnál is hallottunk. Nem pont úgy alakulnak a dolgok, nem annyira pozitívan és ami talán nem is baj, nem annyira gyorsan alakulnak, mint ahogy elgondoltuk. Mégis 2 év után azt mondhatjuk, helyes volt áttekinteni a népesedési tendenciákat, meghatározni az új fejlesztési koncepciót és a széles körű intézkedések nyomán bizonyos kis lépések, kis változások bekövetkeztek. Azt a tényt, hogy a népességfogyás nagysága ma kisebb, mint 2 évvel ezelőtt volt, ha akarom, úgy foghatom fel, hogy már a távlati koncepció irányába hat, hiszen a maximális népességfogyásunk 1984-ben volt, amikor 21 ezerrel csökkent az ország népességszáma, idén pedig ha minden jól megy, akkor 15-16 ezres lesz a népességfogyás. Meg kell azonban jegyezni, hogy mint az már az előzőekből is kiderült, nem annyira a termékenység javulása, hanem inkább a halandóság bizonyos csökkenése miatt következett be ez a mérséklődés. Azt is látnunk kell, hogy ez a csökkenés nem egyértelműen igazi csökkenés, mivel mint köztudott egy influenza járvány 5-6 ezer főszingadozást az egyének halálkozásában reálisan lehetővé tesz.

Úgy érezzük, hogy a kormány részére készített tájékoztató áttekintés a tudomány és az együttműködő tervező szervek oldaláról egy újabb világos helyzetképet ad a döntéshozók kezébe arról, hogy itt tartunk, itt és itt kellene lépni, ha tovább akarunk jutni. Természetesen az elhatározások nem mindig csak a politikai akaraton múlnak, hanem egyéb körülményeken is, hiszen minden ilyen lépésnél a gazdasági lehetőségek, a prioritások, a társadalompolitika egyéb kérdései a döntéshozatalban nyilvánvalóan jelentős szerepet játszanak, ugyanakkor a gazdasági tervezés és a népesedéspolitika közötti összefüggések is elég világosan megmutatkoznak.

Úgy gondolom, hogy az a kép, amit itt megpróbáltam rövid idő alatt felvázolni, egy általános és nem elég mély elemzést adott, de azt hiszem, hogy a további előadások a termékenységről, a halandóságról, a családalakulásról behatóbb elemzések lesznek, azokkal együtt tisztábban és megfelelőbben tudjuk megítélni népesedési helyzetünket, illetve a népesedéspolitika befolyásolási lehetőségeit.

VITA

MILTÉNYI KÁROLY

Köszönöm szépen. Azt hiszem ez az előadás annyiban hasonló volt Dányi Dezsőéhez és a Monigl Istvánéhoz, hogy Klinger András is tett néhány vitatható kijelentést. Ennek a vita "provokálása" szempontjából lehet haszna. Valkovics Emilé a szó.

VALKOVICS EMIL

Először Klinger András előadásával kapcsolatban szeretnék kérdést feltenni. Felsorolta a népesedéspolitika célkitűzéseit, beszélt arról, hogy a jelenleginél szabályosabb korstruktúrájú népességet akarunk. Ha előveszünk valamilyen demográfiai kézikönyvet a szabályos korösszetételű népeiségekről, illetve a torzulásmentes korstruktúrákat leíró népeiségekről, hogy konkretizáljam, pl. a Coale-Demény-féle ismert könyvet, akkor ott egy-egy halandósági szinthez kapcsolódóan is a szaporodási arány függvényeként 13 féle szabályos korösszetételű népességet találunk kinyomtatva. Merem állítani, hogy vannak közöttük olyanok, amelyek rosszabbak mindenféle szempontból, mint a jelenlegi torzult magyar korösszetétel. Ahhoz, hogy cselekedni lehessen, konkrétan kellene tudnunk, hogy melyiket akarjuk, milyen szabályos korösszetételű népességet akarunk. Akkor ki lehetne számítani azt is, hogy milyen termékenységre, halandóságra és egyéb népmozgalmi jellemzőkre lenne szükségünk ahhoz, hogy ez a népesség kialakuljon. Kérdés, hogy egyetlen ilyen népesség elvileg egyáltalán kiválasztható-e, más kérdés az, hogy ha elvileg kiválasztható, akkor gyakorlatilag is elérhető-e és ha igen, mennyi idő alatt. Nem egy irracionálisan hosszú idő alatt érhető-e el és így tovább. Úgy gondolom tehát, hogy a célkitűzéseknek a konkretizálása lenne egyik feltétele ezen a téren mindenféle cselekvésnek, továbblépésnek.

MILTÉNYI KÁROLY

Köszönöm. Átadom a szót Klinger Andrásnak.

KLINGER ANDRÁS

Azt hiszem, hogy kár most belemennünk egy stabil vagy szabályos kormegoszlás elméleti elemzésébe. Azt hiszem, nem is vitatkozunk azon, hogy szabályosság kell olyan értelemben, hogy ne legyenek ugrások. Tehát az az alapvető, hogy ne legyenek hullámhegyek és hullám völgyek a születések számában. Ha azt sikerülne elérnünk, hogy nem hozunk létre újabb születési hullámot, ha sikerül az, hogy 1994-95-ben, amikor az 1974-75-ös demográfiai csúcs korosztályai kezdenek belépni, ne nagyon ismétlődjék a kormegoszlás szabálytalansága, akkor ezt már a szabályosság irányába tett lépésként értékelhetjük. Amit ideálisnak elképzelhetünk, az egy más kérdés, de akkor az is kérdés, hogy azt mi-
kor érhetjük el, továbbá hogyan, milyen eszközökkel. Ez valóban alapvetően részben a termékenység, részben a halandóság függvénye.

MILTÉNYI KÁROLY

Köszönöm. Valkovics Emilé a szó.

VALKOVICS EMIL

Lehet például egy olyan szabályos korösszetételt választani, amelyik a gazdasági aktivitás jelenlegi kor szerinti arányszámai mellett az aktívak maximális össznépségen belüli arányát adja, de lehet olyat is, amelyik az eltartási terheket minimalizálja. Ebből egy másik korösszetétel jön ki, ami ugyancsak szabályos és akkor ember legyen a talpán, aki meg tudja mondani, hogy "melyiket szeressem", hogy a két szabályos összetételű népesség közül melyik az, melynek elérését célul lehetne kitűzni. A kettő között jelentős különbség, ellentmondás van. Különböző szükségleteink szempontjából megítélve más-más szabályos korösszetételű népségek azok, amelyek a legmegfelelőbbek. Kérdés, hogy egyáltalán el lehet-e dönteni, képes-e erre a demográfia mellett a közgazdaságtudomány, a szociológia, a társadalomtudományok összessége, hogy valamilyen konkrét szabályos korösszetételű népséget célul kitűzendőnek ajánljon. Nem kellene-e ezt a fontos kérdést konkrétan is kutatni?

Monigl István előadásával kapcsolatban nagyon sok kérdésem merült fel, közülük csak egyet szeretnék felvetni. Nem érezném jogosnak a demográfia tudományának az elmarasztalását. Úgy gondolom, ha egy szívműtét nem sikerült, akkor nem az anatómia vizsgázott rosszul, hanem az a kollektíva, amelyik a szívműtétet végezte. Tehát azt, hogy a demográfia tudománya vereséget szenvedett-e, vagy nem szenvedett vereséget, azzal azonosítani, hogy a népességpolitika elérte-e célját vagy nem érte el, hamis azonosítás lenne. A két dolgot valamilyen módon külön kellene választani. Lehet, hogy volt benne szerepe a demográfiai kutatásoknak, leginkább a konkrét kutatások elmaradásának, de nem hiszem, hogy a vereséget a demográfiai tudomány rovására lehetne írni.

Monigl István eredményként könyvelte el azt, hogy a termékenység csak olyan mértékben süllyedt, mint amilyen mértékben valójában süllyedt, hogy kedvezőtlenebb lenne a helyzet, ha nem lettek volna az ismert népesedéspolitikai intézkedések. Ez egy hallatlanul szimpatikus, plauzibilis hipotézis, de úgy tudom, hogy emögött nem áll konkrét vizsgálat. Tehát csak hisszük azt, hogy ez így van. Én is mondtam egyszer, hogy lehet, hogy ez így van, de hogy valóban így van-e konkrét elemzés nélkül nehezen lenne eldönthető.

MILTÉNYI KÁROLY

Köszönöm. Monigl Istváné a szó.

MONIGL ISTVÁN

Az utóbbi kérdésre én azt válaszolnám, hogy várjuk meg Kamarás Ferenc evvel kapcsolatos részletes eredményeit. Nekem úgy tűnik, hogy nem ennyire bizonytalan a helyzet. Tehát ha nem is rendelkezünk egy száz százalékos bizonyítottsággal, jól megalapozottan vélelmezhetjük, hogy igenis ennek hatására következtek be ezek a változások.

Az első kérdésre válaszolva: én az előadás végén néhány vitára szánt gondolatot vetettem föl, ezek között elsőként szerepelt az, hogy a demográfia tudománya vereséget szenvedett-e vagy sem az 1973-as

népesedéspolitikai határozat előkészítésében. Álláspontom az, hogy igen. Tehát fenntartanám azt az álláspontomat, hogy miközben a magyar demográfia mai ismereteink szerint is nagyon színvonalasan küzdött az 1960-as évek közepe táján és azt követően azért, hogy egy tudományosan megalapozott álláspont alakuljon ki a termékenység befolyásolására, a lehetséges célkitűzésekkel, a lehetséges módszerekkel kapcsolatban, közben a döntés, a politikai döntéshozatal folyamatában ez a tudományosan racionális és megalapozott vélemény folyamatosan tért vesztett és a döntés pillanatában gyakorlatilag kiszorult, vereséget szenvedett és ezért aránytalanul nagy szerepet kapott az egészségügyi kérdések sora, különösen pedig a terhességmegszakítás szabályozása, ennek módjai.

Jól mutatja ezt például Mikolás Miklós tanulmánya, amely egzakt vizsgálatokat tartalmazott a gesztációs folyamatok körében, és amely megjelent a Demográfia 1974/2. számában. Egy jól megalapozott, ma is helyes tudományos álláspont nem, vagy korlátozott érvényesülését értem én vereség alatt.

MILTÉNYI KÁROLY

Köszönöm. Átadom a szót Horváth Róbertnek.

HORVÁTH RÓBERT

Monigl István és Dányi Dezső előadásához azt tenném hozzá, hogy óvatosabban, differenciáltabban kellene kezelni egy-két kérdést. Voltak pozitív szellemi és tudományos megnyilatkozások is ebben a korszakban, akkor is, ha ezek nem értek el pozitív eredményeket. Gondolok például olyanra, hogy a Kisgazdapártnak a haladó szárnya az 1920-as évektől nemcsak telepítést meg parcellázást, hanem komoly földreformot követelt, aminek voltak megfelelő mozgalmi mind politikai téren - itt Kerék Mihályt említhetném -, mind tudományos vonatkozásban, például Schneller Károly személyében. Nem volt szó itt Balázs Károlyról, Kovács Gáborról se, akik szintén egy ilyen vonalat képviseltek. Szóval, ezen érdemes lenne gondolkozni kiegészítésképpen.

Merkantilizmus nem volt a XVI. században, ezt szeretném leszögezni. Megjegyzem, hogy a XVII. század utolsó negyedében indult az osztrák korai merkantilista iskola, amely hatott Kolonicsra és így vetődött fel a telepítési probléma korán az osztrák oldalról, amely később hatással volt a magyar nemesi diétára is.

Monigl István előadásához kapcsolódva azt az elvi kérdést vetném fel, hogy az az éles elhatárolás, miszerint a népesedéspolitika tudomány és politika, azért nem ennyire egyértelmű tudományelméleti szempontból. A népesedéspolitika az kifejezetten politika, a gyakorlati politika része, aminek vannak elvei és tudományos alapjai, de az már nagyon is vitatott kérdés a tudományelméletben, hogy egy népesedéspolitikának van-e elmélete. A közgazdaságtudományban fölvetődött, hogy van közgazdaságtudomány, van gazdaságpolitika és hogy van-e gazdaságpolitikának elmélete, hangsúlyozom, saját külön elmélete. A kérdés tehát közel sem egyszerű, mert egyfelől adva vannak a tudományok, például a közgazdaságtudomány, vagy a demográfia mint tudomány, másfelől adva van a népesedéspolitika és ezzel kapcsolatban az a kérdés, hogy ennek a népesedéspolitikának a demográfiai tudomány és a cselekvési vezérfonal közé eső olyan újabb szabályai, eljárásai, tudományosan levezethetők-e. Ezek olyanok lennének, melyek nem következnek sem a demográfiából, sem a politikatudományból, hanem kifejezetten a népesedéspolitikának egy ezen túlmenő, elméletét adnák. Ez nem eldöntött kérdés, legalábbis a válasz lehet: is-is. Kell hozzá demográfiai tudomány is, kell hozzá a politikának is bizonyos tudományos megalapozása és egy sor egyéb tudomány, a közgazdaságtudomány, szociológia, orvostudomány stb., melyek a demográfia mint tudomány komplex, részben társadalmi, részben biológiai jellegének következményei.

Következő gondolatom az, hogy én - elnökünktől eltérően - nemcsak a vitatható részeket emelném ki ebből a három bevezető előadásból, hanem a nagyon is józan, nagyon is kritikai, nyugodtan mondhatnám, bátor kritikai hangnemet, és az arra való törekvést, hogy itt tényleg tisztán lássunk és hogy elsősorban saját demográfiai céljaink érdekében, tiszta helyzetet teremtsünk.

Szabadjon végül egy mondatot még Valkovics Emil hozzászólásához hozzátenni. Ebből világosan kiderül, hogy a népesedéspolitika nemcsak demográfiai probléma: a közgazdászok e döntésekbe nyilván sok-

kal nagyobb súllyal belejátszottak, mint a demográfusok. Egy gazdaság-demográfiai síkon történő megalapozásból azonban természetesen egész más népesedéspolitika, korstruktúra stb. áll elő, mintha mondjuk, csak "tisztán" demográfiai szempontokra helyezkedünk. Én ezért hiányolom, hogy nincsenek köztünk közgazdászok, gazdaságszociológusok, akik segítenének nekünk ezeknek a kérdéseknek a kritikai megoldásában. Az előadásokból is az derült ki, hogy mi mondjuk a magunkét és még ha úgy érezzük is, hogy igazunk van, illetve nagyban-egészen a helyes állásponton vagyunk is, a kérdések komplexen, egy magasabb síkon dőlnek el, amelybe más tudományok erőteljesebben belejátszanak. Maga az a pusztán tény, hogy a II. világháború utáni korszak általános megítélésében Kulcsár Kálmánra és a szociológusokra kellett itt hivatkozni és sohasem a demográfusokra, jól mutatja azt, hogy bizonyos fokig egy más síkon jelentkeztek a problémák, mint a "tisztá demográfia" síkján.

MILTÉNYI KÁROLY

Köszönöm. Átadom a szót Kemenes Ernőnek.

KEMENES ERNŐ

Már Valkovics Emil és Horváth Róbert bevezetése is olyan problémákat vetettek fel, amelyek jelzik, hogy a konferencia témaválasztása, a népesedéspolitika, a tudományos kutatás és a társadalmi cselekvés összefüggésrendszere nagyon izgalmas problémakör. A bevezető előadások ezt a magyar fejlődés tanulságai alapján próbálták meg körüljárni és az előadók néhány direkt megfogalmazással is igyekeztek álláspontjukat kifejezni.

Először is szeretnék annak a véleménynek hangot adni, hogy amennyiben a címben jelzett problémát, vagyis a politika, a kutatás, és a cselekvés összefüggésrendszerét tudományos igénnyel kívánjuk közzékelteni, és úgy gondolom, hogy ez a célunk, akkor a magyar tapasztalatoknak itt legfeljebb esettanulmány értéke lehet és nyilván általánosabb síkon kellene körüljárni ezt a problémát. Gondolom, hogy külföldi kollégáink és barátaink hasznos segítséget tudnak nyújtani ennek a kérdéskörnek a végiggondolásához.

A magam nézetrendszeréből két gondolatot szeretnék nagyon röviden megfogalmazni. Az egyik az, hogy szerintem fontos lenne egyáltalán kijelölni a népesedéspolitikát helyett a népesedési folyamatok formálásában. A kelet-európai társadalmakban általában azt szoktuk mondani, hogy a politika a "túlsúlyos" és sok minden olyasmit is formál, amit nem kellene. Azért úgy gondolom, mégse kellene ezt abszolutizálni, szóval azért nem az a helyzet, hogy a fark csóválja a kutyát, hanem a kutya szokta csóválni a farkát. Ettől függetlenül azonban még feladat marad, hogy a politika, adott esetben ezen belül a népesedéspolitikát helyett, jelentőségét, mozgási lehetőségeit, befolyásolási lehetőségeit és annak korlátait igazán tudományos igénnyel kellene világosan definiálnunk, magyar és nem magyar tapasztalatok alapján.

Szóval én úgy gondolom, hogy ha a magyar társadalom demográfiai folyamatait meg akarjuk érteni, akkor be kell látnunk, hogy a biológiai, a kulturális, meg a gazdasági determinációk sokkal keményebb meghatározó tényezők, mint az eseti népesedéspolitikai intervenciók, legyenek azok rosszak vagy jók. Ezek nyilván formálják és alakítják, sok kárt is okozhatnak és sokat segíthetnek is, de nyilvánvalóan korlátozott az érvényük és a hatásuk. Tehát én úgy gondolom, hogy egy valószínű tudományos kérdéskör a szeminárium munkája számára kijelölni a népesedéspolitikát valószínű befolyásolási lehetőségeit.

A másik dolog, amihez szeretnék hozzászólni, az a tudományos kutatás és a népesedéspolitikát viszonya. Ha nagyon őszinték vagyunk, a hazai demográfiai tudományos gondolkodás körében, ahogy ezt a bevezető előadások is jelzik, a népesedéspolitikát illetően viszonylag szerények az előző évtizedekben a kutatási eredmények. Nem ez a kutatási attitűd a jellemző a hazai demográfiai gondolkodás, mármint a tudományos gondolkodás kibontakozására. Az sokkal inkább leíró jellegű és arisztokratikus; tartózkodás kapcsolataiban és a szűkebb demográfián kívüli kutatásokban. Sokan vitatják általában, hogy egy normatív kérdésfeltevésnek, ami a politikának a lényege, mi köze van egy megismerési funkciójú tudományhoz. A társadalomtudományok második nagy módszertani vitája éppen ez volt, ugyan nem népesedéspolitikát-specifikusan, de Horváth professzor utalt erre is. Mondjuk a közgazdászok vagy a társadalomtudományok más területeinek képviselői is sokat kínlódtak ezzel a kérdéssel, lehet azzal, hogy ez egy adekvát kérdésfeltevés-e a kutatás számámra, vagy sem. A vélemények megoszlottak, 50 évig vi-

tatkoztak rajta a korszak szakemberei és a válasz az volt, hogy is-is, pontosabban, hogy nem tudjuk. Úgy gondolom, ma sem állunk sokkal jobban, ha tudományosan tisztességesen próbáljuk megválaszolni ezt a kérdést.

Én ebben az összefüggésrendszerben egy dolgot hangsúlyoznék, azt, hogy a népesedéspolitikai gondolkodás és cselekvés is egy társadalmi jelenség, nem a társadalmon kívül és felett létezik, hanem a társadalomban és mint bármilyen más társadalmi jelenség, úgy képezheti a társadalomtudományi vizsgálódás tárgyát. A magam részéről a népesedéspolitikai problémát igenis egy tudományosan értelmezhető és vizsgálható, kutatandó kérdésseltevésnek tartom s a magam részéről nagyon üdvözlöm és melegen támogatom az Intézetnek azt a kezdeményezését, amely a múltbeli tradíciókon túllépve, azt gazdagítva a népesedéspolitika szférája felé is ki próbálja terjesztetni a kutatások hatókörét. Izgalmas, érdekes problémafelvetésnek tartom, olyannak, amely nemcsak a tudományos gondolkodást gyarapíthatja, hanem a társadalmi gyakorlat számára is közvetlen támogatást nyújthat. Népesedési helyzetünk jelzi, hogy erre a támogatásra bizony rá is szorulunk.

Az utolsó dolog, amit szeretnék röviden felvetni, az most már a népesedéspolitika azon kérdéseire kapcsolódik, amit a bevezető előadás is aposztrofált. Én egyszerűbben fogalmazom, hogy voluntarista volt ez a népesedéspolitika vagy sem, tudományosan megalapozott vagy sem. Lényegében ezek a kérdések kerültek felvetésre. Miután nem politikai fórumon vagyunk, hanem szakmai körben, szabad talán nyíltabban, egyértelműbben fogalmazni: szerintem voluntarista és tudományosan nem megalapozott. Én ezt ki merem mondani. Ezt a megfogalmazást fel lehet vetni kritikusan, de én ezt nem kritikai éllel vetem fel, hanem egyszerűen a tények regisztrálásaként. Ezért, hogy ez a helyzet, úgy gondolom, el lehet marasztalni a tudományos kutatást éppúgy, mint a politikai döntéshozatalt. Én ennek a véleménynek szeretnék hangot adni.

Azért fogalmaztam ilyen keményen, hogy jelezzem, itt nem egyszerűen arról van szó, hogy egy politikai döntéshozatali közeg be tud-e fogadni, vagy nem tud befogadni tudományos ismeretanyagot és ezen nyugvó javaslatokat vagy sem. Egyébként nyilvánvaló, hogy a politika sem tudja önmaga árnyékát átugrani. Ha pedig szembenézünk azzal, hogy a hazai társadalomtudományi kutatások mennyire felkészültek egy

tudományosan megalapozott népesedéspolitika kidolgozásához, hát akkor igen nagy adósságok és kérdőjelek mutatkoznak az én szememben, ami természetesen nemcsak a demográfiai szaktudomány szakterületét érinti, az ökonómiát éppúgy, mint a szociológiát vagy társadalomfilozófiát, a jogtudományt, vagy a társadalompszichológiát.

Maradjunk abban, hogy nem vagyunk abban a tudományos felvérteztségben, amellyel a való viszonyoknak jobban megfelelő, azzal adekvát népesedéspolitikai stratégiát tudnánk kidolgozni, komplett cél- és eszközrendszerrel. Itt nem tartunk, még a köznapi gondolkodás józan racionalitás szintjén sem történik meg a probléma végiggondolása.

Én tehát úgy érzem, hogy a tudományos kutatásnak itt, azaz ezen az oldalon maradván, nagy adósságai vannak. Én ilyen kérdésnek érzem Valkovics Emil felvetését is. Mi itt és most Magyarországon könnyű helyzetben vagyunk, ha a népesedéspolitika célrendszerét kell megfogalmazni, mert "hibaelhárító" vezérlésről van szó. Meg tudnánk-e fogalmazni pozitív célokat, pusztán demográfiai nézőpontból értelmezve?

Szerintem még problematikusabb az eszközrendszer kérdése, amely sem teoretikusan, sem empirikusan nincs igazán felderítve. Itt egyfajta kísérletezés folyik a társadalmi gyakorlatban jogi eszközökkel, gazdasági eszközökkel, egészségügyi eszközökkel, jól-rosszul viszszacsatolva azt az elmélet szférájára. Szerintem ma még ez az eszköztárprobléma is feldolgozatlan.

Én tehát annak akartam hangot adni, hogy a magam részéről nagyon támogatnám azt a kutatási orientációt - és itt az Intézet meghatározó és kezdeményező szerepet játszik -, amely a tradicionális demográfiai kérdésfeltevések mellett a népesedéspolitika problémáját megkísérli felderíteni, körüljárni és a döntéshozatal számára valamifajta muníciót termelni. Úgy gondolom, hogy ez nagyon fontos kezdeményezés.

MILTÉNYI KÁROLY

Köszönöm. Én úgy érzem, hogy itt mindenki egy kicsit túlhangsúlyozta azt a változást, vagy feltételezett változást, ami az elmúlt években a népesedéspolitikában végbement. Azt hiszem, hogy sokkal erő-

sebb a kontinuitás, akár a két világháború közötti időszakról kezdődően, de mindenképpen az 1945 utáni időszakban, mint ahogy mi ezt ma feltetelezzük. Más kérdés, hogy különböző szituációkban és különböző politikai atmoszférákban más eszközöket választottak meg. Ha az 1953-as, tehát a kifejezetten voluntarista jellegű népesedéspolitikai intézkedést jobban megnézem, akkor az a meglepő dolog derül ki, hogy a 6 oldalból 4, ha úgy tetszik, a komplex eszközrendszerrel foglalkozott, mert abban is benne volt a családi pótlék, bölcsőde, lakás és egyéb eszközök. Azért, hogy a gyakorlatban ebből kizárólag egy abortusz-stratégia bontakozott ki és az egész kérdés arra szűkült le, voltaképpen nem is csak a határozat, hanem inkább az akkori politikai légkör a felelős.

Az, hogy a halandóságot régebben nem vették különösképpen figyelembe a népesedéspolitika kialakításánál, két tényezővel magyarázható. Egyrészt akkor nem volt baj vele. Másrészt nem is nagyon vitatható, hogy mit kell tenni a halandósággal, ez sohasem volt vitakérdés. Egyedüli tisztességes cél, hogy csökkentjük a halandóságot és egészséges viszonyokat teremtsünk. Tehát én nem érzem azt, hogy azért, mert a korábbi határozatok ezt nem hangsúlyozták ki, ezzel kifejezetten valamit elmulasztottak volna.

Részint Valkovics Emil, részint Kemenes Ernő hozzászólásával kapcsolatban egyrészt azt kell mondanom, hogy azért a demográfia tudománya annyiban mindenképpen hozzájárult a népesedéspolitika alátámasztásához, hogy egyértelműen tisztázta azt, hogy mi legyen a népesedéspolitikai cél. Ezt úgy fogalmazták meg a hivatalos dokumentumok, hogy minimálisan a reprodukciót biztosító népesedést kell kialakítani. Ez, ha úgy tetszik, tudományos alátámasztást is nyert különböző vizsgálatokkal, akár a legkisebb eltartási teherre, akár az egy főre jutó maximális nemzeti jövedelem optimalizációs számításaira gondolunk. Igaz, hogy ezek között árnyalatnyi differenciák vannak, de nem nagyságrendiek a különbségek. Bármelyiket fogadjuk is el ezek közül, annyit megállapíthatunk, hogy a cél teljesen világos.

Megoldatlan viszont valóban az, hogy a népesedéspolitika hatékonyságát hogyan lehet vizsgálni. Nem hiszem, hogy valaha is olyan eszközrendszerrel fogunk rendelkezni, ami mondjuk a laboratóriumi vizsgálatok szintjéhez hasonlóan meg fogja mondani, hogy ez az intézkedés

sikeres volt, vagy sikertelen. Ahogy a laboratóriumban 10 fehéregeret beoltanak, a másik 10-et pedig nem oltják be - nos ilyen típusú vizsgálatokra a népesedéspolitikában nincs lehetőség. Annyi talán megszívelendő volna a dologban, s ez sem teljesen újszerű, hogy figyelembe véve azt a valóban szűk mozgásteret, ami a politika rendelkezésére állt, talán jobban lehetett volna és lehetne ma is koncentrálni a kutatásokat két kritikus pontra; az első gyerekről a második gyerekre való áttérés és a második gyerekről a harmadik gyerekre való áttérés lehetőségeinek, vagy befolyásolási lehetőségének kutatására. Egyébként ezzel nem mondok újat, hiszen ilyen vizsgálatokat már végeztek, legalábbis a kettőről a háromra való átmenetet illetően, tehát itt sem marasztalható el a demográfiai tudomány ebben az értelemben.

Most átadom a szót Klinger Andrásnak.

KLINGER ANDRÁS

Azt hiszem, hogy egy népesedéspolitikai intézkedés hatékonyságának a megítélésében hallatlan módon érdekes, hogy az adott intézkedés milyen társadalmi réteget tud befolyásolni, falusiakat, városiakat, öregeket, fiatalokat stb. Én úgy érzem, hogy az 1950-es évek megítélésében az a mondat, hogy az intézkedés a mezőgazdasági népességet nem érintette, és hogy miért nem érintette, mintha legalábbis a rendelkezésre álló ismereteknek ellentmondana. Részletesebb vizsgálat nélkül utalnék arra a tényre, hogy az 1940-es évek végén, az 1950-es évek elején hallatlan magas volt a paraszti népesség termékenysége. Azt mondani, hogy az akkori gazdasági körülmények miatt, vagy beszőlőgáltatás, illetve más okokból alacsony volt a gyerekszám, és ezért nem befolyásolta az abortusz-rendelet, nem hiszem, hogy ilyen összefüggésben indokolt lenne.

Azt mondanám, hogy a további kutatásokban - Kemenes Ernővel egyetértésben - a hatékonyságot nem általánosságban, hanem egyedileg kell vizsgálni, más ugyanis a befolyásolás hatása a különböző társadalmi rétegeknél, a különböző társadalmi rétegek mozgása is más volt 1950-ben, 1960-ban és 1970-ben. 1950-ben még a lakosság fele mezőgazdaságból élt, magas termékenységgű volt. A hagyományos (illegális) abortuszt viszont, amit otthon végeztek el, azt a rendelkezések tulajdonképpen nem nagyon tudták befolyásolni.

Még egy gondolat azzal kapcsolatban, hogy voluntarista-e egy népesedéspolitika vagy sem. Persze azt hiszem minden politika voluntarista annyiban, amennyiben az a törvényhozó akaratán múlik, hogy mondjuk a piros mellett dönt, vagy a fehéret választja. Én azt hiszem, ebben az érdekes, hogy ez a döntés vajon tudományos megalapozottságú-e vagy sem. És ebben a vonatkozásban én száz százalékgig egyetértek azzal, hogy már csak azért sem lehet tudományos megalapozottságú, mert nincs ember, nem ebben a szobában, hanem a világon, aki a társadalmi folyamatokban bármiféle direkt összefüggést tudna mondani. Lehet, hogy a gazdaságpolitikában vannak olyan direkt összefüggések, hogy mondjuk egy szélsőséges példát véve, ha nem a Videoton gyártaná a színes televíziót Magyarországon, hanem a Philips, akkor háromszor annyi színes televíziót lehetne eladni a nyugati piacon. Így egy gazdaságpolitikus, esetleg ki tudja számítani, ha x milliárd forintot, dollárt beruházok, akkor abból y millió dollár vagy forint haszon származik.

Egy biztos, hogy azokban a társadalmi folyamatokban, amelyek a népesedést érintik, ilyen direkt összefüggés nincs. Ha holnapután a kormány nem azt mondaná ki, amit várunk, hogy nincs pénz jövőre, vagy kevés pénz van, hanem azt jelentené be, hogy tízszer annyi van, vagy százszor annyi, akkor én úgy gondolom, hogy nincs az az ember, gazdaságpolitikus, vagy szociológus, demográfus, vagy szociálpszichológus, aki azt mondaná, hogy a tízszeres, százszoros ráfordítási lehetőség az tízszeres, százszoros hatásfokú. Sokan ezért igen szkeptikusak a népesedéspolitikával szemben

Három héttel ezelőtt hallottam a Német Szövetségi Köztársaság családügyi minisztériumának államtitkárát, aki nyílt színen, nem is egy konferencián, hanem a bonni piactéren tartott egy előadást, és azt mondta, hogy ők nem csinálnak népesedéspolitikát, nem is céljuk, politikai okokból sem. Úgy érzik, nincs is értelme ilyesmit csinálni, mert befolyásolni nem tudják a népesedést. Ők családpolitikát csinálnak, ami nem más, mint a családok, szegények segítése, de semmiképpen sem egy mennyiségi, vagy minőségi célt akarnak kitűzni. Ez is egy álláspont, és egyre többen vannak, akik ezen az állásponton vannak.

Remélem, hogy kerekasztal-beszélgetésünkön, ahol külföldi vendégeink is szót kapnak majd, ennek a nézetnek az elemzését is meghalljuk.

MILTÉNYI KÁROLY

Köszönöm. Átadom a szót Moksony Ferencnek.

MOKSONY FERENC

Ahhoz szeretnék hozzászólni, amit Monigl István mondott a demográfiai tudomány és a népesedéspolitikai kapcsolatáról. Azt gondolom, hogy ezt az egész kérdést három részre érdemes bontani. Az egyik az úgy szól, hogy van-e tudományos elmélete a politikának? Ezt a kérdést azt hiszem Horváth Róbert vetette fel. Én azt mondom, hogy nincs. Ami úgy látszik, hogy van, az az ideológia. Jóllehet Magyarországon és valószínűleg Kelet-Európában is általában pejoratív értelemben használják ezt a szót, ez nem elítélő terminus. Ez egyszerűen azt jelenti, hogy amit leírva látunk, azt nem úgy kell minősítenünk, mint a tudomány diszkurzív kijelentését, hanem mint egy politikai akarat önmegvalósítási folyamatát. Ebben semmi rossz nincsen, csak egyszerűen teljesen felesleges azt kérdezni, hogy ez igaz-e, hogy lehet-e verifikálni; ez ezt nem igényli.

A másik aspektusa a demográfiának, a népesedéstudományi kérdéskörnek, hogy lehetséges-e a politika tudományos megalapozása? Erre azt mondom, hogy ez lehetséges, mégpedig úgy, mint adott cselekvés következményeinek a mérlegelése a tudomány nyújtotta információk alapján. Minden politikusnak jól felfogott érdeke az – gondolom én –, hogy amit csinál, az azt az eredményt hozza, amit szeretne vele elérni. Ehhez célszerű figyelembe venni, hogy a tudomány milyen információkat halmozott fel arra vonatkozólag, hogy ha én például egy döntést hozok, akkor az emberek hogyan fognak arra reagálni. Ezt a pszichológus tudja megmondani, vagy az etológus, vagy én nem tudom kicsoda, de ez egy szakmai kérdés, itt a társadalomtudományoknak van nagy szerepe.

A harmadik és az előbbi kettőtől lényegesen különböző aspektus az, hogy lehet-e a népesedéspolitikai tudományos vizsgálat tárgya. Ez az, amit az előbb Kemenes Ernő is hangsúlyozott. Nagyon is lehet, mégpedig azt gondolom, hogy kétféleképpen. Itt egy történelmi elemzést hallottunk a népesedéspolitikáról. Ez lenne az egyik szál, ahol lehetségesnek látom azt, hogy a népesedéspolitikai tudományos vizsgálat tár-

gya legyen, nevezetesen, hogy a népesedéspolitikai problémák, hogy úgy mondjam, társadalmi megalkotását vizsgálni. Ez demográfus füleknek valószínűleg egy kicsit idegenül hangzik.

A szociológiában óriási divat ma mindennek a társadalmi megalkotásáról beszélni, de azt gondolom divat ide, divat oda, nem érdektelen talán azt megnézni, hogy hogyan válik valami társadalmi problémává. Tehát azt megvizsgálni például, hogy hogyan definiál a társadalom bizonyos helyzeteket úgy, hogy az baj, az rossz, az probléma. Nyilvánvalóan nem a dologban magában van ez megírva, hanem a dologhoz fűződő értékelő magatartás az, ami problémává avatja. Úgy gondolom, hogy itt nemcsak magukat a politikai megnyilatkozásokat kell vizsgálni, hanem az egész társadalom erre vonatkozó reagálását, beleértve a szépirodalmat, a szociográfiát, mivelhogy Kelet-Európában a politikai intézményrendszer fejletlensége révén még törvényszerűbb, mint Nyugat-Európában, hogy itt az irodalom, a művészet veszi át - sajnos a tudomány is - a politikai problémák fölvetésének a szerepét.

Véleményem szerint tehát itt ilyen kiterjedt vizsgálatra van szükség. Viszont hogy hogyan történjék ez, ahhoz szerintem hasznos lehet Robert King Mertonnak egy distinkciója, amit ő ugyan nem a népesedéspolitikai kapcsán tett, hanem a szociológia történetírása kapcsán, de ez a mi szempontunkból teljesen mindegy. A következő distinkciót teszi: "lehet történetet írni úgy, hogy a jelenhez vezető utat vázolom föl, tehát egyszerűen azt mondom, hogy megnézem azt, hogy az én jelenbeli helyzetemhez hogyan jutok el a múltból". Ez egy egyvonalú szemléletet tükröz, tehát itt azt mondom, hogy ha én vagyok és persze, hogy én vagyok mindig a haladó, akkor a múltbeli fejleményeket úgy mérlegelem, hogy haladó, vagy nem haladó. Ez az egyik megközelítés, és ezt én nem tartom jónak.

A másik eljárás sokkal nehezebb: a konkrét történeti szituációba beágyazottan vizsgálni az adott konkrét történeti korban lezajlott cselekvést, tehát úgy felfogni, mint olyan cselekvést, ami azon az információbázison alapul, ami abban a konkrét történeti korban rendelkezésre állt. Tehát ne kérjük számon a múlttól - mint azt az első fajta megközelítés véleményem szerint hibásan teszi - sem ideológiánkat, sem tudományos ismereteinket. Ez a másik fajta megközelítés egy ilyen szituatív elemzés, amit én értékesebbnek tartok az előzőnél. Te-

hát az lenne a népesedéspolitikának, mint a tudomány tárgyának egyik vizsgálati lehetősége, vagyis az, hogy hogyan alkotódnak meg a népesedési problémák.

A másik a népesedéspolitikai intézkedések hatékonysága. Két alternatívát látok itt: az egyik az eredményközpontú elemzés. Azt hiszem a gyakorlatban ez folyik, mert hogy ezt lehet aggregált statisztikai adatokkal csinálni, amikoris egyszerűen az érdekel, hogy ha adott időpontban történik egy döntés, akkor annak aggregátum szinten, tehát az ország mint egész szintjén, milyen következményei lesznek. Ezt olyan mutatókon mérem, mint például: nő a születések száma, vagy csökken, nő, illetve csökken a halálozások száma. Ez egy eredményközpontú elemzés, amelyben nem érdekel az, hogy hogyan jött létre ez a folyamat, hogy tényleg az a társadalmi osztály növelte-e a szaporodását, amelyekre én hatni akartam; teljesen mindegy hogy hogyan jött ez létre, lényeg az, hogy létrejött vagy nem jött létre, ez a kérdés. Ez tehát az eredményközpontú elemzés, amelyben idősoros adatokat vizsgálunk megfelelő késleltetett változókkal. Vizsgálni kell persze azt, amit idősoros elemzésnél mindig fontos megnézni, hogy mennyiben hamis korrelációról van szó, tehát mennyiben trendhatásról, mennyiben egy harmadik tényező hatásáról van szó.

Az ilyen irányú vizsgálatoknak iránytűje lehet Donald Campbellnek az a ma már klasszikus tanulmánya, amelynek pontosan az a címe, hogy "A reform, mint kísérlet". Ennek az elején azt mondja Campbell, hogy én ebben a tanulmányomban olyan politikusoknak adok tanácsot, akik őszintén akarják feltárni azt, hogy az intézkedéseik milyen következményeket hoztak.

A másik alternatíva az okközpontú elemzés, amikor nem egy fekete dobozként kezelem azt, ami a döntés és az eredmény között lejátszódik, hanem ezt a fekete dobozt akarom kinyitni és megnézni. Erre a statisztikai adatok már csak korlátozott mértékben alkalmasak, tehát le lehet bontani rétegspecifikus, korszecifikus adatokra, és egy bizonyos ponton túl már elsődleges adatfelvételekre, empirikus kutatásokra van szükség.

Köszönöm. Dányi Dezső a szó.

DÁNYI DEZSŐ

Szeretnék Horváth Róbert felszólalásával kapcsolatban elmondani valamit. Teljes mértékben igaza van az említett hiányokkal kapcsolatban, én ugyanis előadásomból kihagytam a leírtaknak a felét. Abban a másik felében megpróbálom a népesedéspolitikával összefüggésben értékelni Balázs Károlyt is, benne van Kovács, Fischer és az egész magyar szociográfiai irodalomnak a felvázolása és részletezése. Persze azzal is egyetérttek, hogy volt egy csomó pozitívuma is annak a korszaknak. Ha a merkantilizmussal kapcsolatban azt mondtam, hogy XVI. század, akkor 100 évet tévedtem.

Szeretnék még valamit elmondani, amit megint csak leírtam, de nem mondtam el. Én mindenképpen egyetérttek azzal, hogy a népesedéspolitika alakulásának a vizsgálata az önmagában tudomány. Nem azért, mert mi csináljuk, hanem azért, mert ebből végtelenül sok társadalmi, politikai, gazdasági, szociológiai és egyéb tanulságot lehet levonni. Visszafelé, a jelenre és előre nézve.

Felvázolok egy mechanizmust arra vonatkozóan, ahogy a népesedéspolitika általában működik. Mindig úgy működik, hogy egy bizonyos adott információ készlet megjelenik. Ez az információ készlet önmagában még nem hord semmiféle minősítést. Akkor nyer jó vagy rossz, változtatásra szoruló vagy változtatásra nem szoruló minősítést maga az információ, amikor azt valamilyen ideológia, elmélet olyannak minősíti, hogy a jelenlegi állapotra veszélyes, vagy az elkövetkezendő időre nézve káros motívumokat tartalmaz az információ. Tehát változtatni kell. Megjegyzem, hogy én az ideológiát pozitív értelemben is el tudom képzelni. Az ideológia, elmélet lehet tudomány tan és tudományos elmélet is, és valamilyen érdek, amely lehet csoportérdek, és ennél szélesebb konturú érdek.

Mit tett a Központi Statisztikai Hivatal a második világháború előtt? Megállapította a tényeket és nem foglalkozott a népesedés-

politikával. Még a kormány népesedéspolitikájának a hajójába se ült be, pedig ugye közhivatalnokok voltak, kivéve egy-két embert, akiknek a politikai karrierje támogatta ezeket az állásfoglalásokat. De maga a Hivatal nem csinált népesedéspolitikát, nem határozta meg a népesedéspolitikai célokat. Adva van tehát egy információ és adva van egy, az információt minősítő nagyon komplex magatartás. Ebből a minősítésből születik egy következő lépés, amikor meg kell keresni – ideológiák, tanok, érdekek, eszmék és a múlt tanulságai alapján – azt az eszközürendszert, amiről Horváth professzor beszélt, hogy ha én már elhatároztam, hogy javítok, akkor milyen eszközökkel, módszerekkel javítok. Itt a tudománynak igenis van jelentősége.

Az eszközürendszer megtalálásában az érdekszféráknak és a politikai szituációknak legalább akkora súlyuk van, mint amilyen súlya van, volt és lesz a tudománynak. Ezt nem lehet kiküszöbölni és én nem tudok elképzelni egy olyan társadalompolitikát, vagy gazdaságpolitikát, amelyben a tudósok fogják diktálni a politikusok cselekedeteit és meg fogják határozni, hogy most 2,3%-kal növelj a nemzeti jövedelmet, vagy csak 1,2%-kal. Látszatra ez úgy néz ki, hogy ez egy nagyon komoly tudományos tevékenységnek az eredménye, eredője, valóságban pedig sohase az. A valóságban ennek mindig háta mögött vannak mindazok az elemek, amelyekről beszéltünk.

Amikor ezt az eszközürendszert meghatározzák, akkor ebben az eszközürendszerben érzékelni kell, és megfelelő faktorként a helyére kell tenni a társadalom közmeggyőződését és állásfoglalását is. Aki ezt nem teszi, az egy hibás lépést követ el. Lásd Magyarországon a két világháború között: van egy olyan népesedéspolitikai közmeggyőződés, gondolkodásmód, amely teljesen elszakad a kormány, a politika, a hatalom népesedéspolitikai gondolkodásmódjától és ennek akkora súlya van az országban, hogy meghatározója lesz a második világháború után sok tekintetben a mi gondolkodásmódunknak és népesedéspolitikánkunknak is.

Amikor én megpróbálok megkonstruálni az eszközürendszert mindezekkel a faktorokkal, akkor abban a pillanatban futurologiát is csinállok, és ezt minden tudomány és politika megcsinálja. Mert nem csak arra kíváncsi, hogy a múltban milyen elemek fejlődése és mozgása kényszerítette ki a jelenlegi, meglévő állapotokat, hanem arra is, hogy amit ő akar, annak mi lesz a hatása. Ebben a futurologiában nem

igaz, hogy csak a tudománynak van szerepe. Én teljes mértékben egyet-
értek Klinger Andrással abban, hogy nemcsak ebben a szobában, de a
földkereken sincs ma olyan ember, aki visszafelé is, meg előre is meg
tudná pontosan, kvantitatív módon magyarázni azt a bonyolult összefüg-
gésrendszert, amely ma demográfia, közgazdaság, szociálpolitika, tuda-
ti tényezők és egyebek között fennáll, fennállt a múltban és majd a
jövőben, 2000-ben fog alakulni. Ebből én majdnem eljutok arra a követ-
keztetésre, hogy a népesedéspolitika egy kicsit világszerte válságba
juttott, nem azért, mert a tudomány nem tudott segíteni, hanem azért,
mert a tudomány egyedül önmagában sohase tud segíteni, mert hisz min-
dig vannak más elemek, amelyek azt befolyásolják. Nem a liberalizmus
miatt, amely őseink álláspontja volt, hogy hagyjuk csak fejlődni magá-
tól a népesedést, lesz ahogy lesz, nem! Ma már hiszünk abban, hogy a
tudomány tudja kormányozni, ha egyáltalán tudja kormányozni a népese-
déspolitikát, de nagyon jól tudjuk azt is, hogy annyi minden egyéb kör-
ülmény van, amely ezt még deformálhatja, ezért alig merünk hozzányúl-
ni.

MILTÉNYI KÁROLY

Köszönöm. Átadom a szót Valkovics Emilnek.

VALKOVICS EMIL

Szeretném javasolni Monigl Istvánnak, hogy előadásában sze-
repeljen a népességpolitikáról egy olyan definíció is, amely legalább
egy bekezdés, vagy félmondat erejéig leírja, hogy tulajdonképpen mi
tartozik ide, éppen azzal konfrontálva, amit Klinger András elmondott,
idézve az NSZK valamely politikusát, aki azt állítja, hogy ott nincs
népességpolitika. Biztos, hogy azok az intézkedések, melyeket egyéb
területen hoznak, ott is befolyásolják a népességfejlődést. Javaslom
tehát, hogy azon kívül, amit mondott, nevezetesen, hogy a népességpo-
litika a tudomány része, más politikák, politikai erőviszonyok, érde-
kek fejeződnek ki benne, legyen egy olyan definíció is, hogy ilyen és
ilyen népesedésbefolyásoló szándékkal hozott intézkedések tartoznak
ide.

A másik megjegyzésem az, hogy lényegében egyetértek azokkal a hozzászólókkal, akik a szabályos korösszetétel, a torzulásmentes korösszetétel megválasztásának nehézségeit hangsúlyozták, de azt hiszem, hogy két kis kiegészítést még kell tennem. Az egyiket Horváth Róbert nagyon érdekes hozzászólásával kapcsolatban. Igaz, hogy a gazdasági kritériumok szerint más-más eredményeket kapunk, de itt nagyon sokféle egyéb kritérium is van, pl. hogy a legrégebbit említsem, a hatalmi optimum, a katonai erő maximumának kritériuma. Hogy erre vonatkozóan valamilyen gyakorlatilag használható definíciót adjunk, vegyük például a 20-39 éves férfi népesség arányát a mindkét nembeli népességen belül. Ebben az esetben olyan 29 év körüli népességet találunk optimálisnak. Természetesen ehhez a 29 éves átlagos életkorhoz hozzá kell gondolnunk azt a termékenységet, halandóságot, melynek hatására ez a népesség kialakul, ha a külső vándorlásokkal szemben zártnak tekintjük.

Ha pedig az aktív népesség maximumát vesszük kritériumnak, akkor olyan 50 év körüli népesség lesz optimális. A kettő közötti mintegy 20 év igen jelentős különbség a termékenységi szintben, a halandósági szintben és ha nem zártnak tekintjük a népességet, akkor a vándormozgalmi feltételekben is. Ezenkívül számolhatunk olyan optimális struktúrát is, melyben az iskolában eltöltött évek száma lesz maximális, vagy a börtönben leült évek száma lesz minimális és nagyon sok egyéb nem gazdasági és nem demográfiai kritérium szerinti struktúrát is, ha rendelkezésre állnak az ezekhez szükséges adatok. Ezek természetesen ismét egészen más szabályos korösszetételű népességet fognak eredményezni. Ezért, bár igaza van Miltényi Károlynak abban, hogy ha kizárólag gazdasági természetű ismérveket veszünk, akkor az eddigi vizsgálatok eredményei szerint ezek az optimumok nem túlzottan térnek el egymástól, igaz az is, hogy a negatív zónában és pozitív zónában is található olyan szaporodási ráták, amelyek esetében adott halandósági szint mellett ezek a struktúrák optimálisak.

Ha viszont demográfián kívüli ismérveket is figyelembe vesszünk, akkor igen jelentős különbségeket kapunk. Elvileg, elméletileg is nagyon nehéz megoldani azt, hogy melyik számunkra a legfontosabb. Ezt én sem tudom megoldani. Egyáltalán kérdés, hogy elvileg lehetséges lenne-e és okos dolog lenne-e ezt a kérdést vitára kitűzni, vagy sem.

Itt nyilvánvalóan limitálni kell, keretek közé kell szorítani a szabályos korösszetételű népességek zónáját és azok között a népességek között kellene okosan válogatni, vagy pedig olyan elméleti alap kutatásokat kellene végezni, melyek alapján ez a fontos kérdés végül is eldönthető lenne. Azt a két-három, vagy négy területet, amelyek direkt módon szolgálnák a népességpolitikának a tudományos megalapozását, konkrétan kellene meghatározni. Azt hiszem, hogy ezek között az egyik mindenképpen a különféle ismérvek alapján optimális szabályos struktúrák meghatározása lenne, amihez hozzátartozik az ezeket kialakító termékenységi, halandósági és egyéb jellemzőknek a meghatározása is. Ez azonban csak az egyik lenne a megoldandó feladatok közül. Kérdés, melyek lennének a többi kutatást érdemlő területek. Ezeket konkrétan kellene körvonalazni.

MILTÉNYI KÁROLY

Köszönöm. Monigl Istváné a szó.

MONIGL ISTVÁN

Néhány nagyon rövid megjegyzést szeretnék tenni. Én teljes mértékben egyetértek Klinger Andrással abban, hogy 1986-ban és 1987-ben a népesedéspolitika központi kérdése a cselekvőképesség. Tehát, ha halmozódik az az elmaradás, ami a halandóság problémájához való politikai-társadalmi magatartásban eddig létrejött, ha nincs valamilyen folyamatosság a termékenységgel és a családdal összefüggő magatartásunkban, akkor könnyen lehet, hogy egy 5 év múlva rendezendő konferencián nem lesz abban a helyzetben Miltényi Károly, hogy azt mondja, hogy túlzottan hangsúlyozzuk a különbségeket, mert sajnos az azonosságok fognak növekedni. Ez lett volna az első megjegyzésem.

A második megjegyzés a Kemenes Ernő által elmondottakkal függ össze. Én teljesen indokoltnak tartom, amit Valkovics Emil nekem mondott, hogy tessék kritériumokat adni arra, hogy mi az, amiről beszélünk. Mondhatnám én is, hogy le van írva, de az idő rövidsége miatt nem fért bele az elmondott előadásba. Ettől még az igény teljesen jogos. Nekem egy ilyen típusú gondom van a Kemenes Ernő által elmondottakkal.

Mikor van egy politika olyan állapotban, hogy az nem voluntarista és tudományosan megalapozott? Ezeknek a kritériumait Kemenes Ernő nem válaszolta föl, nem is szabad őt abba a helyzetbe hozni, meg magunkat sem, hogy azt mondjuk, hogy most tegyünk rá egy kísérletet. Tehát az a gyanúm, hogy ha azt mondjuk a népesedéspolitikára általában, hogy az voluntarista és tudományosan nem megalapozott, akkor csak az ujjaink számának a kérdése, hogy tudjuk folytatni a sort: szociálpolitika, gazdaságpolitika, lakáspolitiká, foglalkoztatáspolitiká és így tovább. Azt akarom ezzel mondani, hogy sokkal differenciáltabb megfogalmazásra van szükség.

Azt hiszem, hogy meg kell köszönni azt a támogatást, amit Kemenes Ernő a népesedéspolitikai kutatásokkal szembeni szükségletekkel kapcsolatban adott. Ha ezt konkrétabbá tesszük, akkor az az érzésem - és remélem, hogy nem kerülök szembe azzal, amit Dányi Dezső mondott -, hogy itt nagyobb szerepet kell kapnia a kutatásainkban a regisztrálás mellett az ok- és hatásvizsgálatoknak és az egyes folyamatok, valamint az egész folyamat elméleti magyarázatának. Ha a népesedéspolitika ebben az értelemben nem kellően megalapozott, akkor azt kell mondani, hogy itt valószínűleg van egy valódi és elég jól konkretizálható feladata a népesedéspolitikával kapcsolatos tudományos kutatásnak.

Nézzünk például egy fehér foltot. Ma arról gyakorlatilag semmit nem tudunk, vagy csak nagyon keveset, illetve igen közvetve, hogy melyek voltak azok az értékek, amelyek mozgatták a népesedéspolitikai gondolkodást. Mi ezeknek az értékeknek a változása? Könnyen, jól megragadható értékekről van szó, például a család értékéről, ha úgy tetszik az ideológiában való szerepéről. Jól érzékelhetően változott ez az elmúlt 15 évben.

Összességében mégsem hiszem azt - eltekintve az 1953-as határozattól és gyakorlatától -, hogy általában a népesedéspolitika voluntarista és általában nem kellően megalapozott tudományosan. Nekem ezzel ellentétes véleményem van. Ismétlem, hogy a voluntarista jelzőt az 1953-as népesedéspolitikára lehetne szűkíteni, annak sem elsősorban a népesedési értelemben vett oldalára, hanem a politikaira. A továbbiakban én a megalapozottság bizonyos fokait látom, sőt amikor késedelemről beszéltem és egy szisztematikusan megjelenő késedelemről, akkor arra utaltam - nem mondtam ki -, hogy itt időnként a tudományos mega-

lapozottságnak a politikai döntéshez szükséges állapota jobban adott, mint ahogy ezt a döntés igényli.

Befejezésül: Miltényi Károly vetette fel a kontinuitás problémáját. Mi azt az utat jártuk be, a Moksony Ferenc által lehetségesnek mondott utak közül, ami történeti névre hallgat. Ezen az úton a legnagyobb gond, amit én teljesen megoldatlannak tartok, hogy valójában mi itt a helyzet a kontinuitással. Mondhatjuk-e ma, hogy a kontinuitás valahol megszakadt, vagy hogy csak ilyen-olyan korlátok mellett jön létre. Azt hiszem, hogy nem tartunk ma messzebbre a gondolat felvetésénél. Ugyanakkor meggyőződésem, hogy ha abból indulunk ki, hogy kell népesedéspolitika – és egy olyan országban, ahol negatívumokból kiindulva "van szerencsénk" megfogalmazni a célokat, ott úgy tűnik, kell hogy legyen, legalábbis nekem ez az álláspontom –, akkor igen nagy valószínűsége van annak, hogy az a cselekvőképesség, ami vagy létrejön a következő években, vagy nem, az a gyakorlatban akár kutatjuk, akár nem, döntően minősít a kontinuitás szempontjából is.

Számomra úgy tűnik, 1984 után van potenciális lehetőség egy kifejezettebb népesedéspolitikai kontinuitás létrejöttére, de nem lehet kizárni annak a lehetőségét sem, hogy újra szakaszolódnak a folyamatok. Ez ma – nézetem szerint – Magyarországon a népesedéspolitika egyik legnagyobb bizonytalansága.

MILTÉNYI KÁROLY

Köszönöm. Szintézisre törekedés helyett csak egy megjegyzés lenne. Én mindig elég szkeptikus vagyok a túlzottan igényes, vagy mondjuk fellengzős megfogalmazásokkal szemben, de azért úgy érzem, hogy hiba volna a teljes demográfiai nihilizmus álláspontjára helyezkedni abban a tekintetben, hogy lehet-e a népesedéspolitikának valamilyen elmélete, vagy ha úgy tetszik racionális alátámasztása és ez egyáltalán szükséges-e.

Én azzal nem értek egyet, hogy a népesedéspolitikát mindig valamilyen ideológia határozza meg és aztán ezt legfeljebb megpróbálják tudományosan alátámasztani. Dányi Dezső említette, hogy a két világháború között a Központi Statisztikai Hivatal nem csinált népese-

déspolitikát. Anélkül, hogy védeni akarnám őket, azt hiszem ez egyszerűen érthető volt. Abban az időszakban voltak olyan ideológiák, olyan motívumok, amik annyira determinálták, hogy mi a népesedéspolitika célkitűzése, hogy nem is volt erre szükség, vagy lehetőség.

Ma azonban nem ez a helyzet. Aki tartott előadást egyetemistáknak, az sokszor került abba a helyzetbe, hogy megkérdezték, miért van szükség népesedéspolitikára, mondja meg ezt valaki világosan, racionális, tudományos, vagy bármilyen érvek alapján. Miért rossz az, ha egy családban nem két gyerek van, hanem csak egy, vagy egy sem. Akkor erre válaszolni kell, tudományosan vagy racionálisan, vagy más alapon, de meg kell adni a választ. Ezt viszont csak akkor lehet megadni, ha van egy olyan szolid tudományos, vagy szakmai bázis, aminek az alapján - mondjuk a népesedés dinamizmusa és struktúrája közötti összefüggéseket figyelembe vevő optimum-elmélet alapján - egzakt választ lehet adni arra, hogy miért rosszabb a családonkénti átlagos egy gyerek, mint a családonkénti két gyerek. Tehát olyan szituációban is, amikor nincsenek előzetes ideológiai szempontok, kell a demográfiának valamit erről mondania. Azt hiszem, hogy erről a jövőben sem szabad lemondanunk, sőt bizonyos mértékig orientálni kell a népesedéspolitikát, nem szabad ebben a tekintetben visszalépniünk.

II.

MONIGL ISTVÁN

Délutáni ülésünket megnyitom. A szó Káposztás Ferencé.

KÁPOSZTÁS FERENC

A NÉPESEDÉSPOLITIKA HATÉKONYSÁGA

Tisztelt Tudományos Szeminárium!

Öt évvel ezelőtt a jelenlegihez képest sok tekintetben más feltételek között került sor népesedés és népesedéspolitika kérdéseiben egy tudományos konferenciára. Akkor a kutatások előtt is alapvetően a népesedéspolitika kidolgozásának, alapelveinek, céljainak és eszközeinek a megalapozása állt súlyponti, meghatározó feladatként. Ehhez kapcsolódva a konferencia központi témáját 1981-ben a népesedés társadalmi befolyásolása, a befolyásolás lehetőségeinek, korlátainak és eszközeinek vizsgálata képezte.

Az 1984. évi kormányhatározat után, tehát a népesedéspolitikai koncepció életbe lépését követően megváltozott a helyzet. Ekkor értelemszerűen már a megvalósítás feladatai, a megvalósulás kérdései kerültek középpontba. Azt hiszem ezt akkor is elmondhatjuk, ha egyet kell értenünk azzal, amit Kemenes Ernő mondott azzal kapcsolatban, hogy a népesedéspolitika révén történő társadalmi befolyásolás lehetőségeinek és eszközeinek a vizsgálata továbbra is feladat maradt.

Szemináriumunk ennek a váltásnak megfelelően központi témaként egyértelműen a megvalósulás, megvalósítás kérdéseit választotta, ami népesedéspolitikai megközelítésben egyértelműen a társadalmi befolyásolás hatékonyságára helyezi át a hangsúlyt. Kutatás és társadalmi cselekvés kapcsolatán, összhangján, ezek hiányán lehet itt most gondolkodni – erre ad lehetőséget ez a kétnapos vita.

Azt hiszem indító gondolatként érdemes még egy tényezőt kiemelni, azt, amire Barta Barnabás is utalt a bevezetőjében: sok tekintetben a korábbiakhoz képest nehezebb feltételek mellett, igen jelen-

tős ráfordításokkal indult be ennek a határozatnak a végrehajtása. Úgy is felmerül tehát a probléma, hogy hogyan, milyen áron és milyen eredményekkel teljesítjük a határozatot? Úgy gondolom, nemcsak közgazdasági, nemcsak demográfiai, hanem szélesebb társadalmi értelemben is kérdésként vetődik fel, hogy megéri-e, megérte-e, jól választottunk-e, elértük-e céljainkat?

Az utóbbi években nemzetközileg is tért hódított a népesedéspolitika hatékonyságának a vizsgálata. Ennek csak néhány vonatkozását említem, előrebocsátva, hogy nem világrengető eseményekről van szó: a szocialista táboron belül 1985-ben Vilniusban, a Szovjetunióban került sor az akadémiák közötti együttműködés keretében működő demográfiai munkacsoport szervezésében a népesedés társadalmi befolyásolása hatékonysági kérdéseinek megvitatására. 1986-ban, ez év tavaszán az NSZK-beli Bielefeldben, az Európai Népesedési Társaság és a nyugatnémet Népeségtudományi Társaság együttes szervezésében a különböző politikai akciók, népesedéspolitikák demográfiai hatásainak vizsgálatára került sor. Utalok egy harmadik nemzetközi tényezőre is, ami ugyancsak jelzi, hogy a népesedéspolitika révén történő társadalmi befolyásolás és ennek hatékonysága némileg más helyzetben van ma már, mint esetleg 10 évvel korábban. A holland kormány tudomásom szerint 1983-ban először tűzte napirendjére a népesedési kérdéseknek a megvitatását, úgy mint népesedési alternatívák hosszabb távú hatásainak a vizsgálatát.

Úgy gondolom e téma kapcsán helyes, ha illúziómentesen abból indulunk ki, hogy azok az eredmények, amelyeket akár a magyar demográfia, akár más, fejlettebb országok demográfiája e téren felmutatni tud, többnyire kezdetiek, elsősorban egyes részterületeken figyelemre méltóak. Ezt már az eddigi vita is jelezte. Hermann Schubnell, aki többek között Bielefeldben is foglalkozott e kérdéssel, úgy fogalmazott, hogy talán csalódást is okozhat a hatékonyságmérés eredményessége, az a szint, ahol ma tartunk. Ő úgy ítélte meg, hogy elkönnyelhető eredmény nem több ma még, mint megalapozott spekuláció. Ennél talán lényegesebb az, hogy miért tartunk csak itt? Véleményem szerint Schubnell válaszával egyetérthetünk: tudományunk ma még nem képes egzaktan feltárni a népesedési magatartás változásának okait.

Talán nem szükséges külön kiemelnem, hogy a hatékonyság té-

makörét, a népesedéspolitika megvalósulását vizsgálva a legnehezebb, a legproblematisabb területet az átfogó értékelés jelenti. Nem véletlen, hogy ez ma még lényegében fehér foltja ennek a kutatási területnek. Közismert, hogy ennek fő oka az, hogy a termékenység-befolyásolás hatékonyságának vizsgálatán kívül tulajdonképpen nagyon kevés eredmény van, amit e téren fel lehet mutatni.

Előadásomban három dologra vállalkozom, jórészt kollégákkal kialakított közös álláspontot, illetve részben személyes véleményt, saját nézetemet bocsátva vitára. Először a befolyásolás és hatékonyság értelmezésének néhány kérdésével foglalkoznék, ezt követően a hatékonyságmérés főbb problémáival és módszereivel, végül nagyon röviden jelezném, hogy melyek azok a belátható, megalapozottnak nem mondható, tehát hipotetikus értékű továbblépési irányok, amelyek az eddigi kutatások alapján fölvezethetők.

Nem kívánok részletesebben beszélni a társadalmi befolyásolás kérdéseiről. Mint utaltam rá, az öt évvel korábbi konferencia ezt a témát központi kérdésként kezelte, úgy is, mint általában a népesedési magatartás befolyásolását, úgy is, mint a termékenység, illetve a halandóság alakulásának befolyásolását. Kiemelném viszont azt, hogy a népesedéspolitika és a kapcsolódó más politikák összhangjától, mint ideális állapottól igen távol vagyunk, ez irányba feltétlenül előre kell lépni. E téren az eddigi eredmények tervezési, kutatási oldalról, gazdasági és társadalompolitikai szempontból egyaránt szerénynek minősíthetők.

A társadalmi befolyásolás hatékonyságában alapvető szerepe van az eszközrendszernek. Hangsúlyozni kívánom, hogy itt az eszközrendszer egészére kell gondolnunk, tehát nem lehet kiragadva, például csak az anyagi eszközökkel foglalkozni. Ez nagy hibákat eredményez, amint ezt világosan érzékeltette Monigl István és Dányi Dezső előadása is. A gyakorlat, az eddigi hiányosságok, illetve hibák egyértelműen igazolják, hogy ha elmulasztottuk, elfelejtettük azt, hogy az anyagi eszközök mellett a tudati befolyásolás, a jogi, illetve az intézményi háttér és ezek kapcsolódása alapvető feltétele a hatékony működésnek, akkor ennek kemény következményeivel is számolnunk kell, még hozzá igen hosszú távon. Másfelől kétségtelennek tűnik az is, hogy egyértelműen kisebb hatékonysággal számolhatunk akkor, hogy ha például a

tudati befolyásolás eszközeivel szemben vagy aránytalan mértékben kerül előtérbe az anyagi befolyásolás. Egyetértőleg nagyon fontosnak tartom továbbá azt a kitétel, amire Dányi Dezső évszázados példaként utalt, a befolyásolás közvetettségének fontosságát kiemelve. Minden eddigi tapasztalat azt mutatja, hogy minden közvetlen ráhatás, közvetlen befolyásolás sokkal nagyobb veszélyeket rejt magában, mint ha ezekkel szemben a közvetett befolyásolásnak adunk elsőbbséget.

A mérés problémájával kapcsolatban ugyancsak aláhúznám, egyetérttek azzal, amit Miltényi Károly mondott hozzászólásában a társadalomtudományok mérési nehézségeivel kapcsolatban - laboratóriumi módszerekre itt nincs lehetőség. Ezért is gondolom, nagy jelentősége van annak, hogy megkülönböztetetten tudjunk foglalkozni rövid távú, illetve hosszú távú hatásokkal. Itt utalnék arra, amiről Klinger András beszélt, akkor, amikor az 1984. évi kormányhatározat nyomán a hosszú távú koncepció két év alatti megvalósulásának beszámolósi kötelezettségét említette. Nyilvánvaló, hogy rövid távon sok tényező hibás figyelembevételének a veszélyével kell számolni, hiszen nagyon kevés lehetőség van arra, hogy a struktúra-hatásokat, az időbeli késleltetés hatásait, vagy bizonyos intézkedések esetleg azonnal jelentkező hatásait meg tudjuk különböztetni egymástól.

A népesedéspolitika hatékonyságával összefüggésben úgy gondolom, hogy a nem szakértő nyilvánosság számára a népesedéspolitika hatékonyságának egyik ismérve, pillére lehet az, amivel kapcsolatban a vita során már ugyancsak elhangzottak vélemények: hogyan alakul a korstruktúra, a korfa, más megfogalmazásban az, hogy az időbeli hullámlázás mértékén hogyan sikerül változtatni. A múlt tapasztalatait értékelve, a jövőbe tekintve a népesedéspolitika hatékonyságának alapvető mércéje lehet az, hogy sikerül-e a kialakult éles hullámokat, az éles hullámcsúcsokat és hullámvölgyeket mérsékelni, sikerül-e tompítani, elhúzni, szélesebbé tenni az ismétlődő hullámokat, hiszen ez lehet egyik alapvető biztosítéka annak, hogy hosszabb távon a korstruktúra kiegyenlítődése felé tudjunk haladni.

Tovább menve, a mérés problémájával kapcsolatban komoly nehezítő tényezőként jelentkeznek a nem népesedési célú intézkedések által kiváltott demográfiai hatások. Talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy a demográfiai célúnak szánt intézkedések demográfiai hatásait sem

tudjuk kellőképpen felmérni. Bizonyára méginkább igaz az, hogy a nem demográfiai célú intézkedések, illetve egyes társadalmi, politikai, illetve gazdasági változások számos demográfiai hatása olyan, amivel jó lenne, ha számolni tudnánk. Őszintén meg kell mondanunk, hogy ma nem tartunk ott, hogy ezt legalább elfogadható szinten ismernénk.

Egy következő problémacsokor azzal kapcsolatos, hogy intézkedési csomagok lépnek életbe, tehát többnyire nem adódik olyan helyzet, hogy egy-egy intézkedésnek a hatékonyságát külön-külön vizsgálhatnánk. Nagyon nehéz helyzetben vagyunk például egy olyan komplett intézkedés kapcsán, mint az 1984. évi, amely egyrészt számos népese-
déspolitikai intézkedést léptetett életbe úgy, hogy ez az intézkedés-csomag találkozott számos nem demográfiai célú intézkedéssel is. Itt lép fel az a következő jelenség, amelyet talán irányait tekintve úgy minősíthetnénk, osztályozhatnánk, hogy erősítő, semlegesítő, illető-
leg gyengítő hatásokat kiváltó egybeesésről van szó. Közismert példák-
ra utalhatunk itt. Történeti visszatekintésben az 1973. évi népese-
déspolitikai intézkedések meghozatala köztudottan a szocialista építés
aranykorának nevezhető időszakra, a hetvenes évtized első felére
esett, tehát hatásukban egy jelentősebb gazdasági fellendüléssel,
életszínvonalpolitikai lépésekkel találkoztak, amelyek felerősítették
a népese-
déspolitikai intézkedések hatását. Úgy ítélem meg, hogy egy
évtizeddel később, 1984-ben inkább az ellenkező előjelű problémával
kell szembenézni: itt a nehéz gazdasági körülmények közepette inkább
a negatív irányú ellenhatásokkal kell számolni és ez mindenképpen meg-
nehezíti azt, hogy értékelni - sőt azt is, hogy érzékelni - tudjuk az
egyes intézkedések hatását.

Az a véleményem továbbá, hogy az eddigiek során nem kapott
kellő figyelmet a kutatásainkban sem az a körülmény, hogy a jelentős
területi és társadalmi különbségek fölerősítik az egyes intézkedések
hatásainak a különbségeit. Értem alatta azt, hogy különböző feltételű
régiókban, különböző társadalmi csoportokban, rétegekben nyilvánvaló-
an más és más hatása lehet ugyanannak az intézkedésnek. Egy további,
az idő dimenziójában levonható következtetést úgy fogalmazhatunk meg,
hogy ugyanannak az intézkedéscsoportnak ugyanazon a területen, vagy
ugyanabban a társadalmi csoportban és rétegben is más a hatása, függő-
en az időzítéstől. Tehát 1984-ben esetleg kedvezőbb lehetett ugyanaz,
ami 1985-ben már más megítélést kap, más a fogadtatása, más a hatása,

hatékonysága. Szeretnék itt rámutatni, hogy többek között ez az egyik olyan tényező, amely egyértelműen a népesedéspolitikai intézkedések továbbfejlesztésére, folyamatos korszerűsítésére hívja fel a figyelmet. Nem várható el ugyanis, hogy a feltételezett hatékonyság az időtől függetlenül létezhet.

Bevezetőleg utaltam már arra, hogy a népesedéspolitika hatékonyságával kapcsolatban talán a legfehérebb foltot az átfogó értékelés jelenti. Én úgy ítélem meg, hogy illet nem is nagyon tudunk megcélózni. A népesedéspolitikai intézkedések egészét lehet átfogóan értékelni, de többnyire verbálisan, nagyon nehéz lenne ezt számszerűen, módszertanilag elfogadhatóan alátámasztva is megtenni. Ez persze nem zárja ki, hogy egyes területekkel kapcsolatban, mint gondolom a következő előadásokban a termékenységgel, a halandósággal, a családdal foglalkozva hallhatunk konkrétabb összefüggésekről, egzaktabb hatás- és hatékonyságmérési eredményekről is. Így például itt megemlíteném, hogy tudomásom szerint ilyenfajta értékelést tett Gerard Calot is: a francia pronatalista intézkedésekkel kapcsolatban megállapította, hogy talán 10%-os emelkedést jelentett mindez együttesen, a megszületett gyermekek számát illetően.

A továbblépés fő irányainak vázlatos áttekintése előtt még egy összefüggést szeretnék kiemelni. Ennek a lényege az, hogy nagy hibalehetőségeket rejt magában az, ha egyetlen eszközzel próbáljuk mérni a hatékonyságot. A tapasztalatok azt igazolják, hogy az egyes területekre, egyes intézkedésekre vonatkozóan számos módszer együttes, párhuzamos használatát kell és célszerű megvalósítani. Azt hiszem, hogy ha csak a legfőbb módszerekre gondolunk, feltétlenül az elsők között szerepel a standardizálás, a trendelemzés, a regresszióvizsgálat, a komponens módszerek és a szimulációs modellek alkalmazása. Itt megjegyezném azonban, hogy sajnos, a demográfiai tudomány hátrányaként elkönyvelhetően, a más tudományokban, társadalomtudományokban már alkalmazott módszereket a hatásvizsgálatokban még nem adaptáltuk kellően.

Végül úgy gondolom, hogy a hatékonysággal kapcsolatban a rendszeres és folyamatos vizsgálat az egyik legfőbb eszköz, amely azt segítheti elő, hogy a népesedéspolitika a lehetőségekhez képest valóban a célzott, tervezett hatékonysággal, illetve azt megközelítő mértékben valósuljon meg.

A továbbblépés fő irányjaival kapcsolatban először is azt hiszem, le kellene szögezni, hogy elsősorban társadalmi hatékonyságként szabad értelmezni a népesedéspolitika hatékonyságát, ezt éppen a korábbi gazdaság-, illetve egészségügy-centrikus hatékonysági szemlélettel szemben kellene kiemelnünk. A második ilyen, kiemelendő tényező szerintem a hosszú távú megközelítés. Az előző előadásokban is kaptunk ehhez nem is kevés argumentációt. Nem lehet rövid távon igazán értékelni sem, és nem várható el, hogy rövid távon jelentős változásokat hozzanak az egyes intézkedések, legalábbis a kívánt irányban. A harmadik általánosabb elem az lehetne, hogy a mai helyzetben talán a kedvezőtlen hatások korlátozását is a hatékonyság értelmezési körébe sorolhatjuk, tehát azt például, hogy sikerül-e előrelépni a negatív tendenciák fékezésében, korlátozásában, így a népességcsökkenés mérséklésében, a halandóság, a születéskor várható átlagos élettartam további romlásának fékezésében.

A továbbblépés eszközei közül, úgy gondolom, elsősorban a módszertan különböző eszközeinek alkalmazásával, ezek kiterjesztésével és adaptációjával lehet érdemi változást elérni. Egy másik ilyen, fontosabb eszköz véleményem szerint az egyes részpolitikák kapcsolatának és ezek egymásra hatásának a vizsgálata. A hatékonyságvizsgálat terén történő előrelépés harmadik lehetséges eszközét a rendszeres közvéleménykutatások mellett a népesedéspolitikai eszközök társadalmi rétegenkénti, illetve területi különbségeinek vizsgálatában látom - abban az értelemben gondolok erre, hogy okspecifikus vizsgálatként ez Moksony Ferenc hozzászólásában is felmerült. Fontosnak tartom továbbá a kutatás és a végrehajtás kapcsolatának az erősödését, abban a felfogásban, ahogy Kemenes Ernő szövege erről - én itt a tervezés, a politikai gyakorlat kérdéseire gondolok. Végül megemlíteném, hogy a népesedéspolitika hatékonysági kérdéseinek, hiányainak, problémáinak, mai és jövőbeni feladatainak megoldásához, illetve az e téren történő előrelépéshez a következő években a korábbiaknál kedvezőbb kutatási feltételekkel rendelkezünk: az 1986-90-es évekre középtávon, kormány szinten kiemelt társadalomtudományi kutatási irányoknak részét képezi az a népesedéspolitikai kutatás, aminek egyik láncszeme a népesedéspolitika hatásának, hatékonyságának vizsgálata.

MONIGL ISTVÁN

Köszönöm Káposztás Ferenc előadását. Következő előadónk Ka-
marás Ferenc.

NÉPESEDÉSPOLITIKA ÉS TERMÉKENYSÉG

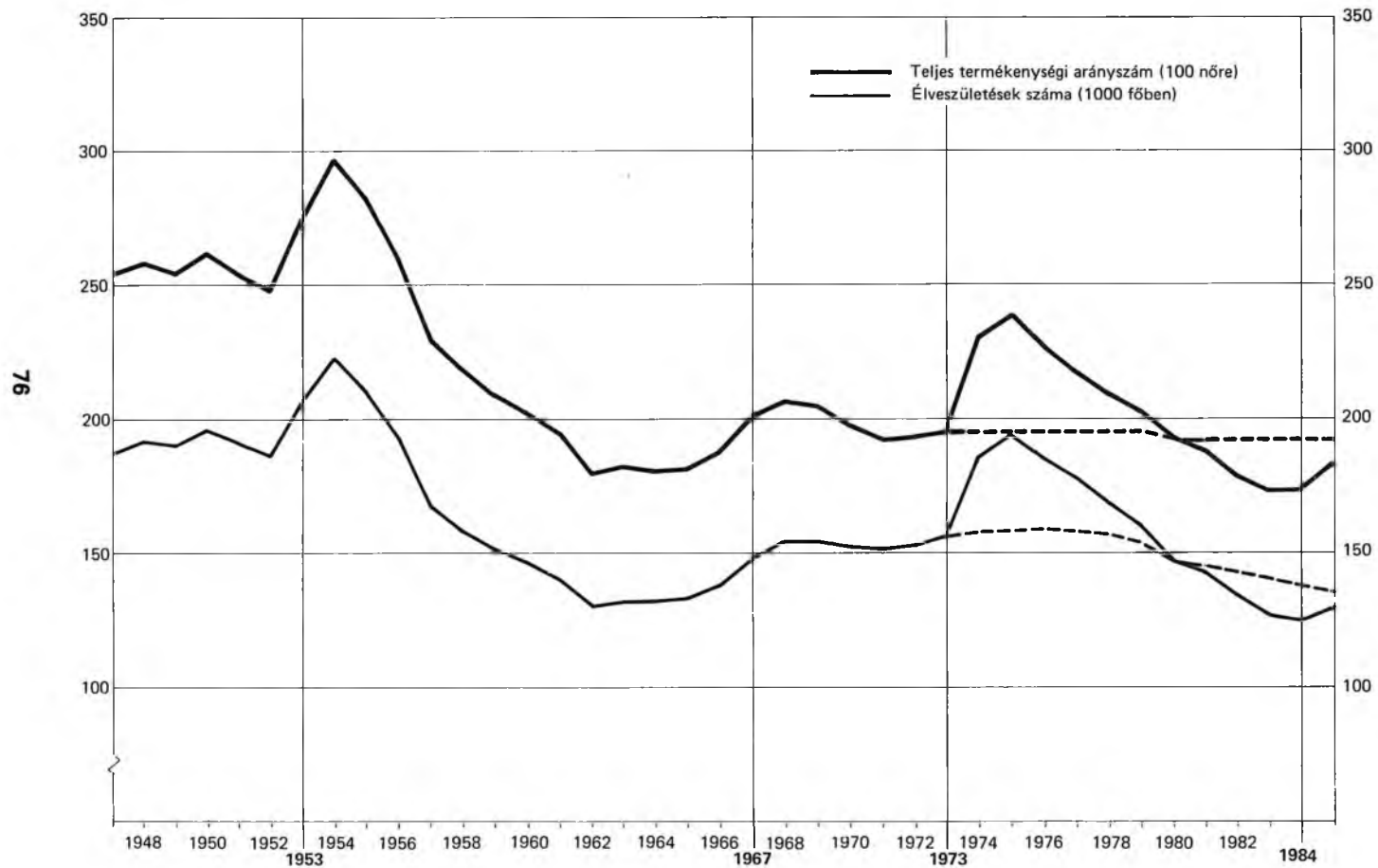
Tisztelt Tudományos Szeminárium!

Bizonyos értelemben kedvező helyzetben vagyok, amennyiben az már az előző előadásokból is kiderült, hogy népesedéspolitika alatt hosszú időn keresztül a termékenység befolyásolását értettük. Ehhez azt is hozzátehetem, hogy érthetően ezen a területen gyűlt össze a legtöbb tapasztalat, eredmény, vagy eredménytelenség. Másfelől viszont nehezebb a helyzetem abból a szempontból, hogy ez ideig a legtöbb elemzés is a népesedéspolitikának a termékenység alakulására való hatását tanulmányozta. Így joggal kérdezhetik, hogy egyáltalán, mi újat lehet még ezen a területen elmondani.

Úgy érzem, hogy vannak még a tiszta demográfiai elemzés módszerei között olyanok, amelyeket még nem végeztünk el a népesedéspolitika és a termékenység kölcsönhatásának vizsgálatában. Tulajdonképpen erről szeretnék most néhány gondolatot elmondani. Nem a népesedéspolitika elvi, elméleti kérdéseivel kívánok foglalkozni, hanem a tiszta, mérhető demográfiai hatásokkal. Ilyen szempontból első megközelítésben nem érdekelt az, hogy az egyes intézkedések, amik az elmúlt 30-35 évben történtek, közvetlen vagy közvetett módon szerettek volna hatni a termékenységre. Nem érdekelt az sem, hogy milyen célokat tűzött ki a népesedéspolitika. Nem vizsgáltam a hatékonyság kérdését sem, mivel hatékonyságról csak akkor beszélhetünk, ha a célokat is meghatározzuk és a célhoz való közelítést nézzük. Az elmúlt 35 évben viszont történtek olyan intézkedések, amikor nem határoztunk meg konkrét célokat, nem voltak deklarált elvárásaink a termékenységgel kapcsolatban, mégis jelentősen változott a születésszám.

Az elemzések kétféle módja lehetséges. Az egyik, ami idáig megtörtént, nagyjából az, hogy valamilyen intézkedést bevezettünk és utána megnéztük, hogy a születésszám vagy a termékenység bizonyos mutatói alapján hogyan alakult a helyzet. Erre az első vagy klasszikus megközelítésre jól példa az I. sz. ábra.

I . A SZÜLETÉSSZÁM ÉS A TELJES TERMÉKENYSÉGI ARÁNYSZÁM ALAKULÁSA
1947–1985 KÖZÖTT

Azt hiszem, nagyon sokunk számára ismerős ez az ábra, ami 1947 és 1985 között mutatja egyrészt az élveszületések számát, másrészt pedig a termékenység egy mutatóját, amit joggal nevezhetünk tiszta mutatónak, mivel a teljes termékenységi arányszám alakulásáról van szó. A két görbét külön-külön elég gyakran láttuk, de így egymás mellé felrajzolva feltűnő, hogy mennyire hasonlít a kettőnek a mozgása, hullámvázuk mennyire párhuzamos. Ez azt jelenti, hogy a születések számában tapasztalható nagymértékű ingadozások szinte teljes mértékben vagy legalábbis döntő részben a termékenység változásának voltak az eredményei. Tehát gyakorlatilag nincsen arról szó, vagy sokkal kevésbé van szó arról, hogy a születésszám nagymértékű ingadozását a szülőképes korba lépő generációk létszámváltozása eredményezte és emiatt alakultak volna ki születési csúcsok és völgyek. Az igazi ok döntően mindig a szülési kedv változása volt, amit hol erőltetetten, hol ösztönzőkkel sikerült - bár nem mindig tartósan - pozitív irányba befolyásolni.

A teljes termékenység mutatója kiküszöböli a kormegoszlásból adódó eltéréseket, görbéje mégis szinte teljesen rásimul az élveszületések számának alakulását jelző görbére. Eltérés abban az esetben, illetve ott van a görbék alakulása között, amikor, illetve ahol az élveszületések görbéje erősebben lejt, vagy kevésbé emelkedik, mint a teljes termékenységi arányszám görbéje. Itt arról van szó, hogy kisebb létszámú generációk lépnek szülőképes korba és ennek tulajdoníthatóan is, bár döntően nem ezért, csökken a születésszám. Jó példa erre az 1970-es évek második felétől megindult születésszám csökkenés, ami az 1980-as évek elejétől erőteljesebb, mint ahogy azt a termékenység szintjének visszaesése indokolná, itt tehát a kisebb létszámú generációk is szerepet játszanak. Az ábrán szaggatott vonal jelzi, hogy hogyan ingadozott volna a születésszám az egyes generációk létszámváltozásából adódóan akkor, ha például az 1973. évi, illetve az 1980. évi termékenységi szint változatlan maradt volna. Az eredmény, jóval kisebb születési csúcs, mérsékelt hullámvölgy.

Azt lehet tehát mondani, hogy teljesen függetlenül attól, hogy milyen céllal, vagy milyen eszközzel avatkozhatunk be a születési mozgalomba, gyakorlatilag eredményt értünk el abban az értelemben, hogy a beavatkozásnak hatása volt az ezt követő év vagy évek termékenységére.

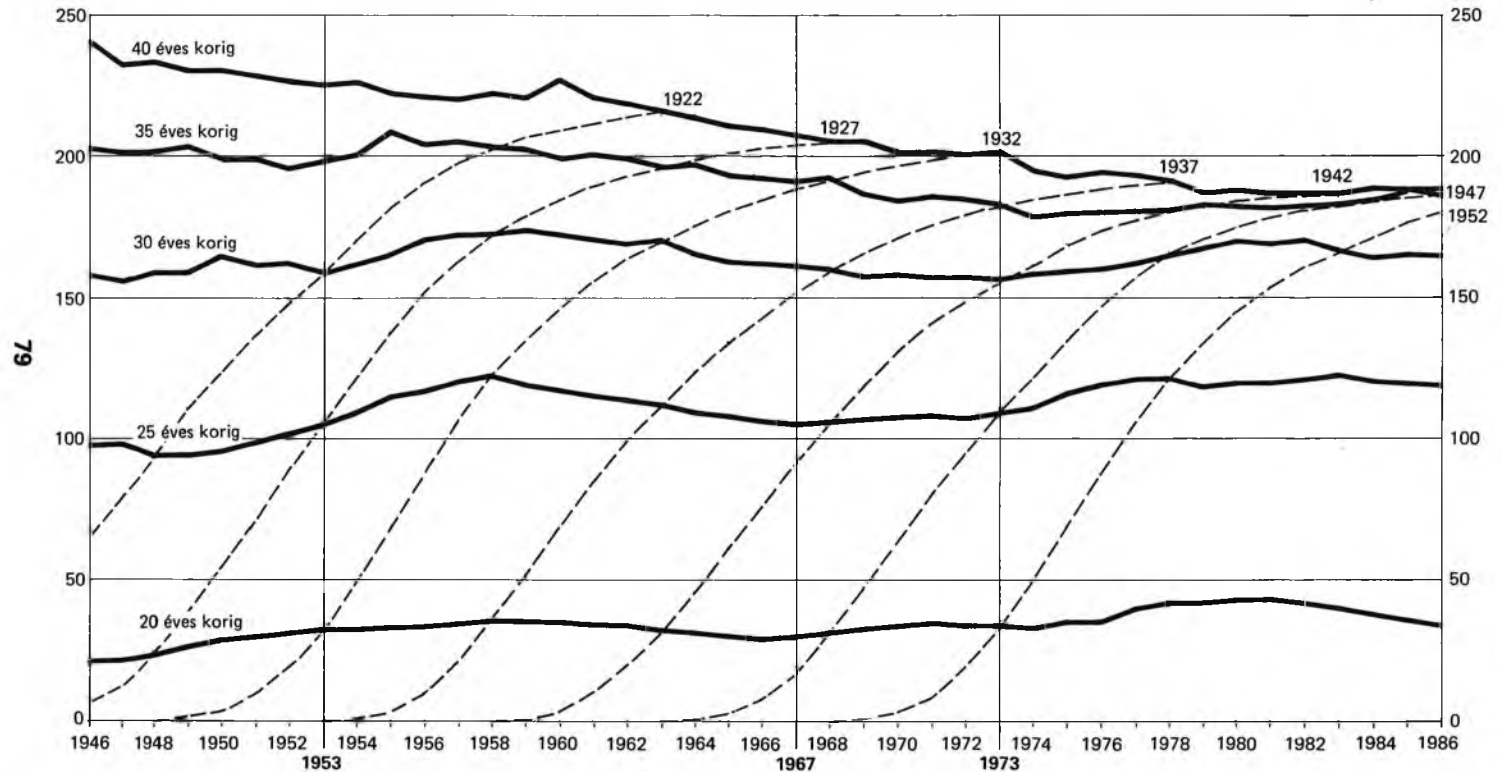
Az 1953. évi abortusz tilalmat követően néhány évig, de jelentősen emelkedett a termékenység és a születésszám is. Hasonló, bár kisebb mértékű termékenység és születésszám emelkedés történt az 1967 utáni időszakban, amikor a gyermekgondozási segély került bevezetésre és hatott az újdonság erejével. Az 1950-es évek közepéhez hasonló mértékű termékenység és születésszám emelkedés következett be az 1973. évi komplex népesedéspolitikai intézkedések bevezetését követően és ugyancsak kisebb mértékű, de termékenységet növelő hatása volt az 1984. évi hosszú távú népesedéspolitikai határozat keretében eddig bevezetésre került intézkedéseknek, ezen belül is főleg a gyermekgondozási díj kedvező fogadtatásának. A termékenység és a születésszám napi tári éves adatai alapján arról is meggyőződhattünk, hogy a beavatkozások hatásai akár tiltó, akár ösztönző jellegűek voltak, mégis csak ideiglenesen jelentkeztek. A hosszabb távú hatásokat viszont az ilyen jellegű elemzéssel nem tudjuk feltárni, nem tudjuk megmondani, hogy azok a generációk akik propagatív koruk különböző időszakaiban átéltek az elmúlt 35 év termékenységet érintő intézkedéseit, végül is, milyen befejezett családnagyságot értek el. A valódi hatások ugyanis a propagatív időszak végén elért befejezett termékenység szintjével mérhetők és ez alapján értékelhető igazán a hatékonyság kérdése is. Itt érkeztünk el az elemzések másik típusához, amikor kohorsz adatok alapján generációs termékenységet elemzünk megfelelő rálátást biztosítva ezzel az elmúlt 35 év intézkedéseinek látszólagos és valós következményeire.

A II. sz. ábra 40 generáció termékenységi életútját mutatja, ahol a horizontális görbék azt jelentik, hogy az egyes életkorokig - tehát 20, 25, 30, 35, illetve 40 éves korig az egymást követő generációk - milyen átlagos gyermekszámot értek el.

A 40 éves kort gyakorlatilag befejezett termékenységi szintnek tekinthetjük a mai termékenységi viszonyok mellett. Az ábrára rátekintve azonnal észre lehet venni, hogy mennyiben különbözik az évenkénti nagy ingadozásokkal szemben a befejezett termékenység alakulása: ez ugyanis folyamatos csökkenést mutat egészen az 1970-es évek közepéig.

II. 100 NŐRE JUTÓ ÁTLAGOS GYERMEKSZÁM KUMULATÍV ÉRTÉKEI
 EGYES ÉLETKOROKIG, SZÜLETÉSI ÉVJÁRATONKÉNT

(Az éves adatok január elsejére vonatkoznak)

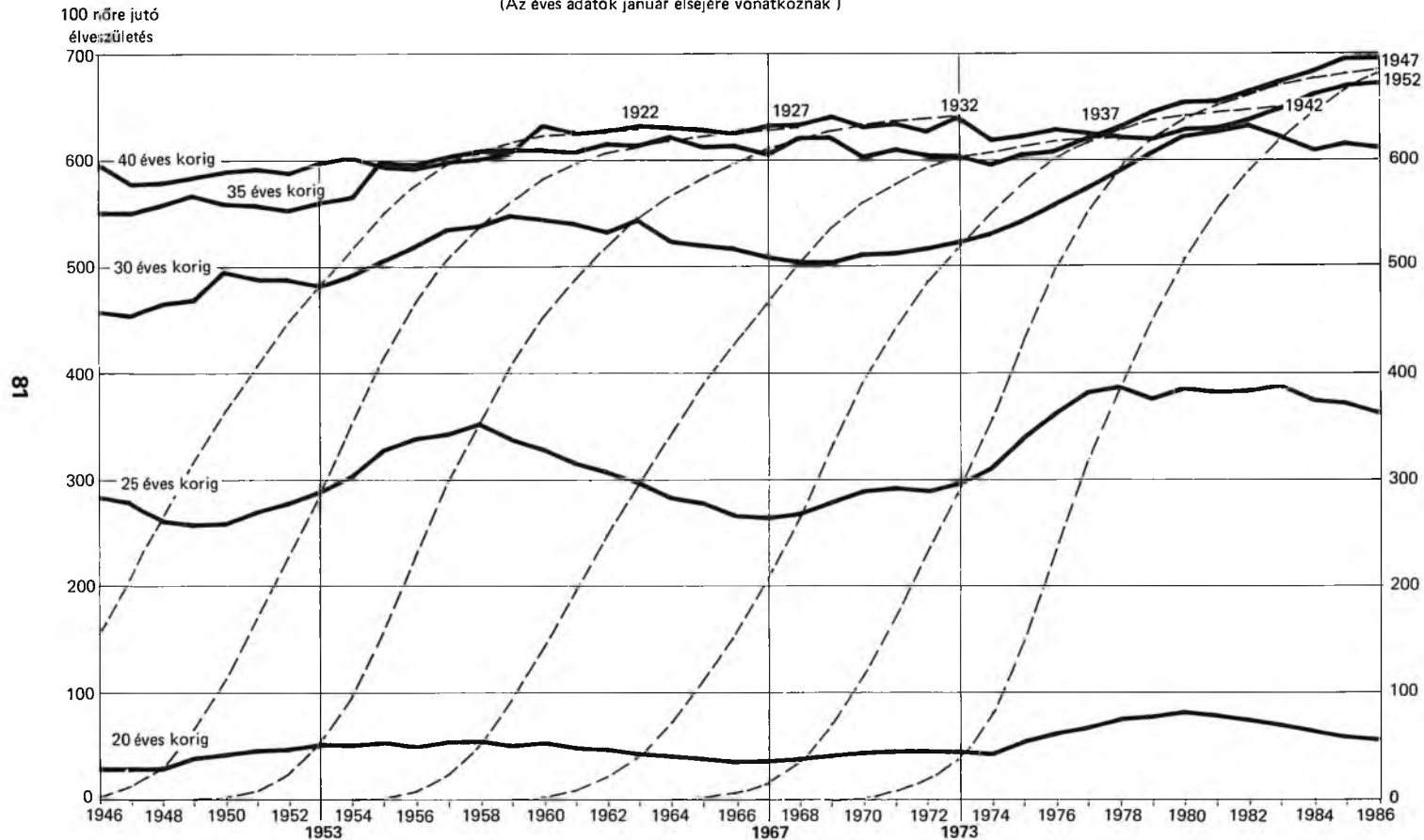
Ha ily módon értékeljük az elmúlt évtizedek intézkedéseit, és összehasonlítjuk az 1953-as és az 1973-as intézkedések hatásait, akkor egyértelműen látszik, hogy azok a generációk, amelyek az 1953-as abortusz tilalmat – hogy úgy mondjam – "telibe kapták", azoknál egy bizonyos ideig emelkedett az egyes életkorig született gyermekek száma, de ha tovább vetítjük a kohorsz termékenységi életútját akkor azt látjuk, hogy a befejezett termékenység szintjén nem történt változás a csökkenő trend folytatódott. Így pl. az 1927-ben született női generációnak 30 éves koráig több gyermeke született, mint a nála öt évvel idősebb (1922. évi) generációnak, a befejezett termékenysége viszont mégis alacsonyabb volt. Hasonló módon az 1932-es generációnak 25 éves koráig több gyermeke született, mint az 1927-esnek, de ez a többlet 30 éves korra már eltűnik és a befejezett termékenység már alacsonyabb mint akár az 1927-es, akár az 1922-es generációé.

Azt hiszem hatását tekintve némileg más a helyzet az 1967-es és az 1973-as intézkedéseknél különösen azoknál a generációknál, akiket ezek az intézkedések viszonylag fiatal korban értek. Az elmúlt 15 vagy 20 év népesedéspolitikájának hatását vagy hatékonyságát kohorsz termékenységi adatokkal vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a befejezett termékenység folyamatosan csökkenő trendje az 1970-es évek második felétől gyakorlatilag megállt, nem csökkent tovább, sőt az 1980-as évek elején a 35 évesek körében kismértékű emelkedés történt a korábbi hasonló korú generációkhoz képest. Így elképzelhető még a befejezett termékenység kismértékű emelkedése is. Ennek az mond ellent, hogy az 1980-as évek elejétől ténylegesen visszaesett a termékenység és a születésszám is, amit leginkább a mai fiatal kohorszoknál lehet látni. Ismét csökkenni kezd a nők 20 éves koráig életben levő gyermekek száma. Ha az elkövetkező időszakban nem teszünk további erőfeszítéseket a termékenységi magatartás ösztönzésére, akkor elképzelhető, sőt valószínű, hogy a befejezett termékenység ismét csökkenni kezd.

A III. sz. ábra a másodszületettek generációnkénti adatait mutatja, a horizontális vonalak itt azt jelzik, hogy a különböző generációknál mekkora volt bizonyos életkorokban a legalább két gyermeket szült nők aránya. Az ábra egyben magyarázatot ad arra is, hogy miért állt meg a befejezett termékenység csökkenése az 1970-es évek második felétől.

III. AZ 1000 NŐRE JUTÓ MÁSODSZÜLÖTTEK KUMULATÍV ÉRTÉKEI EGYES ÉLETKOROKIG, SZÜLETÉSI ÉVJÁRATONKÉNT

(Az éves adatok január elsejére vonatkoznak)

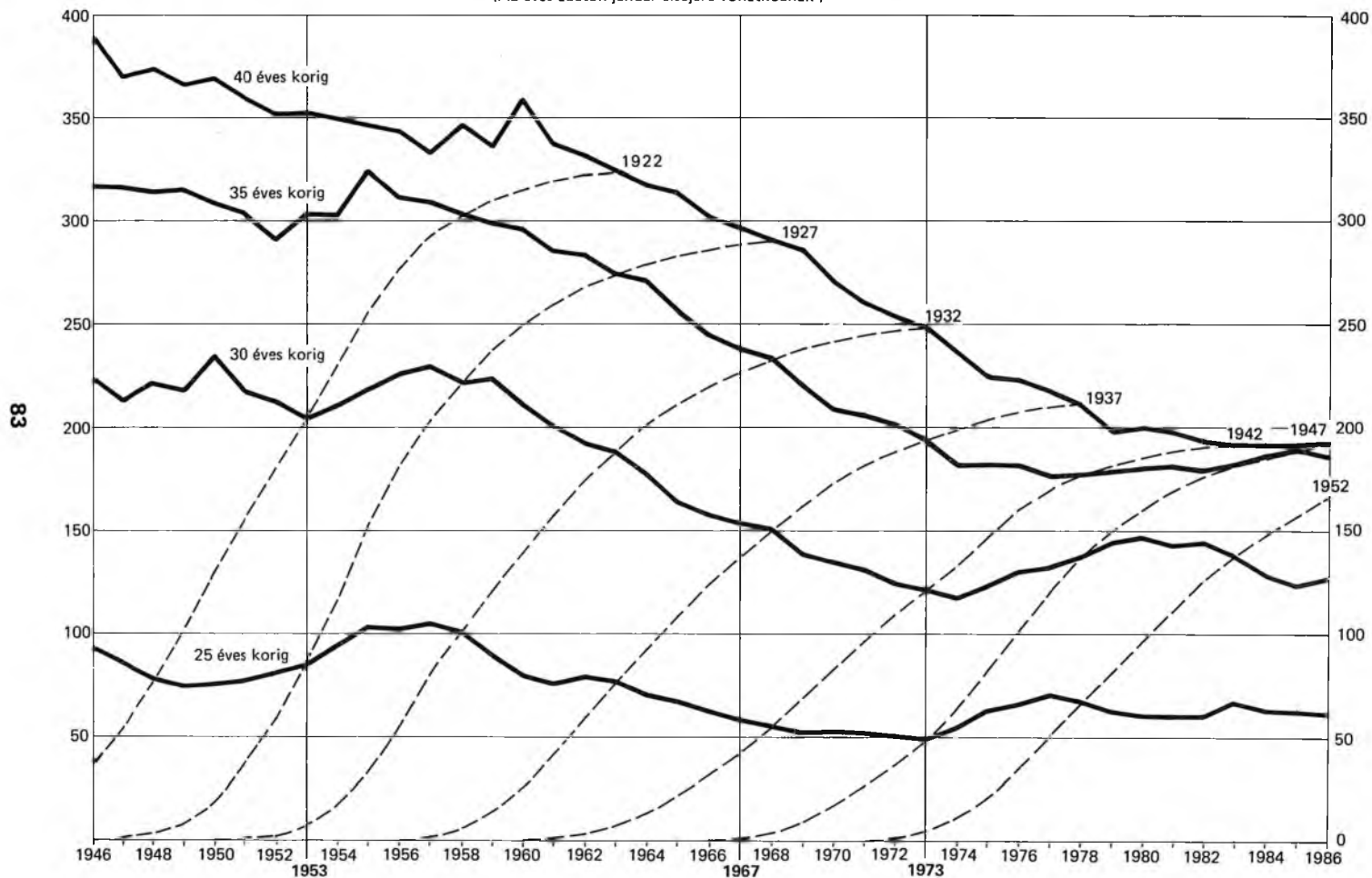

Nagyon jól látszik, hogy a 25, illetve 30 éves korig szült második gyermekek görbéjének ingadozása hasonlít leginkább az éves születésszám ingadozásához. Gyakorlatilag tehát főleg a második gyermekek megszületése, szülésük előrehozatala vagy elhalasztása alakította a legnagyobb mértékben az éves születésszámokat. Azt is láthatjuk, hogy az 1970-es évek második felétől a 35 éveseknek már több a másodszülött gyermeke, mint a náluknál 5 évvel idősebb 40 éves generáció körében. Ennek alapján lehet olyan feltételezéssel élni, hogy ha ezekre a generációkra tudnánk még valamilyen formában hatni, most már nem a második, hanem a harmadik gyermekek megszületésével, akkor a befejezett termékenységük szintje is emelkedhet. Látnunk kell azt is, hogy a legtöbb eredmény, amit a népesedéspolitika a termékenység befolyásolása terén felmutathat az, hogy soha nem volt ilyen magas a kétgyermekesek aránya, mint jelenleg a propagatív kor "idősebb" generációjánál. Ez egyben azt is jelenti, hogy soha nem volt ilyen alacsony a gyermektelenek aránya sem, mint jelenleg. Azt hiszem, hogy ezt az eredményt az elmúlt 15 év népesedéspolitikai intézkedései nélkül nem érhattük volna el.

Már az 1973. évi népesedéspolitikai intézkedéseknek is az egyszerű reprodukció biztosítása volt az egyik alapvető célja. Tény, hogy ezt nem lehet elérni a háromgyermekeseknek, a harmadik szülöttek bizonyos minimális aránya nélkül. A IV. sz. ábra azt mutatja be, hogy hogyan alakult kohorszónként vagy generációnként a harmadszülöttek aránya.

Míg a másodszülötteknél lényeges javulás figyelhető meg, a harmadszülötteknél már nem mondhatjuk azt, hogy ennyire kedvező a helyzet. Az egyes generációknál a harmadszülöttek aránya a befejezett termékenység szintjén folyamatosan csökkent, pontosabban egészen az 1970-es évek közepéig lehetünk szemtanúi a csökkenő trendnek. Itt is megfigyelhető, hogy azoknál a generációknál, akiket 30 éves vagy 35 éves korukban érték az 1953-as intézkedések, ott magasabb volt a harmadszülöttek aránya, mint hasonló korban a náluk idősebb generációknál. De a befejezett termékenység szintjén ugyancsak az történt, hogy nem lett több a háromgyermekesek aránya az abortusz tilalmat átélte generációknál, mint a náluk idősebeknél.

I V. AZ 1000 NŐRE JUTÓ HARMADSZÜLÖTTÉK KUMULATÍV ÉRTÉKEI
 EGYES ÉLETKOROKIG, SZÜLETÉSI ÉVJÁRATONKÉNT
 (Az éves adatok január elsejére vonatkoznak)

Mi a helyzet az 1967-es, illetve az 1973-as intézkedések hatásával? Ugyanazt mondhatjuk, hogy az átlagos gyermekszámnál, tehát hogy a harmadszülöttek folyamatosan csökkenő trendjét 15 évi erőfeszítés után sikerült megállítani, a befejezett termékenység szintjén, sőt azoknál, akik 1973-ban 25, 30 évesek voltak, még emelkedett is a harmadszülöttek aránya. Gyakorlatilag azt mondhatjuk, hogy a jelenleg 30 éves vagy 35 éves generációknál magasabb a harmadszülöttek aránya, mint a 10 évvel ezelőtti hasonló korú generációknál. Mindemellett a háromgyermekes családok aránya még messze elmarad az egyszerű reprodukció biztosításához szükséges aránytól.

A népesedéspolitikai és a termékenység kapcsolatának kohorsz elemzéssel történő vizsgálatában vannak még lemaradásaink, az itt elhangzottak is csak kezdeti lépésnek tekinthetők. Azt hiszem, hogy ehhez hasonlóan nem történt még kellő értékelés a népesedéspolitikai hatásának társadalmi, illetve területi különbségeit tekintve sem. Nem hiszem, hogy van olyan népesedéspolitikai intézkedés, ami minden társadalmi rétegre vagy a városi, falusi lakóhelyű emberekre egyformán hatna.

Ennek most csak az aspektusát szeretném fölvezetni, azt, hogy Budapest, a többi városok és községek vonatkozásában milyen különbségek adódtak az eddigi népesedéspolitikai intézkedéseknél, milyen hatások történtek az egyes beavatkozások nyomán. Utalnék itt Szukicsné tanulmányára, amelyben a termékenység iskolai végzettség szerinti differenciái, illetve azok alakulása nagyon érdekes módon mutatják, hogy melyek azok a rétegek, amelyekre az elmúlt intézkedések főleg hatottak. Ebből a szempontból azt kell mondani, hogy érdekes módon a legalacsonyabb termékenységű rétegekre, tehát főleg a magasabb iskolai végzettségűekre hatottak az eddigi intézkedések, a középiskolai és a felsőfokú iskolai végzettségűeknél látszik a legdinamikusabb változás. Ezek változatlanul a legalacsonyabb termékenységű rétegek ma is, csak a különbségek csökkentek az iskolai végzettségi szintek szerint. Nem beszéltem itt azokról, akik 8 osztályt sem végeztek; a 0-5 osztályt, a 6-7 osztályt végzeteknél még nagyobb mértékű a változás, de ezek az egész női népességnek csak a 3-4%-át teszik ki, így nincsen lényeges szerepük a termékenység vagy a születésszámok alakulásában.

A termékenység területi különbségeinek vizsgálatában megfelelő adatok hiánya miatt nem lehetséges időben eléggé visszamenni: teljes termékenységi arányszám alapján csak 1960-tól lehetett vizsgálni a községek, a vidéki városok és Budapest különbségeit. Az V. sz. ábrából lehet, hogy nem világlik ki teljesen egyértelműen, de az biztosan igaz, hogy az 1973-ban hozott intézkedések a teljes termékenységi arányszám alakulását tekintve a legnagyobb mértékben a budapesti női lakosságot, a főváros lakosságát érintették.

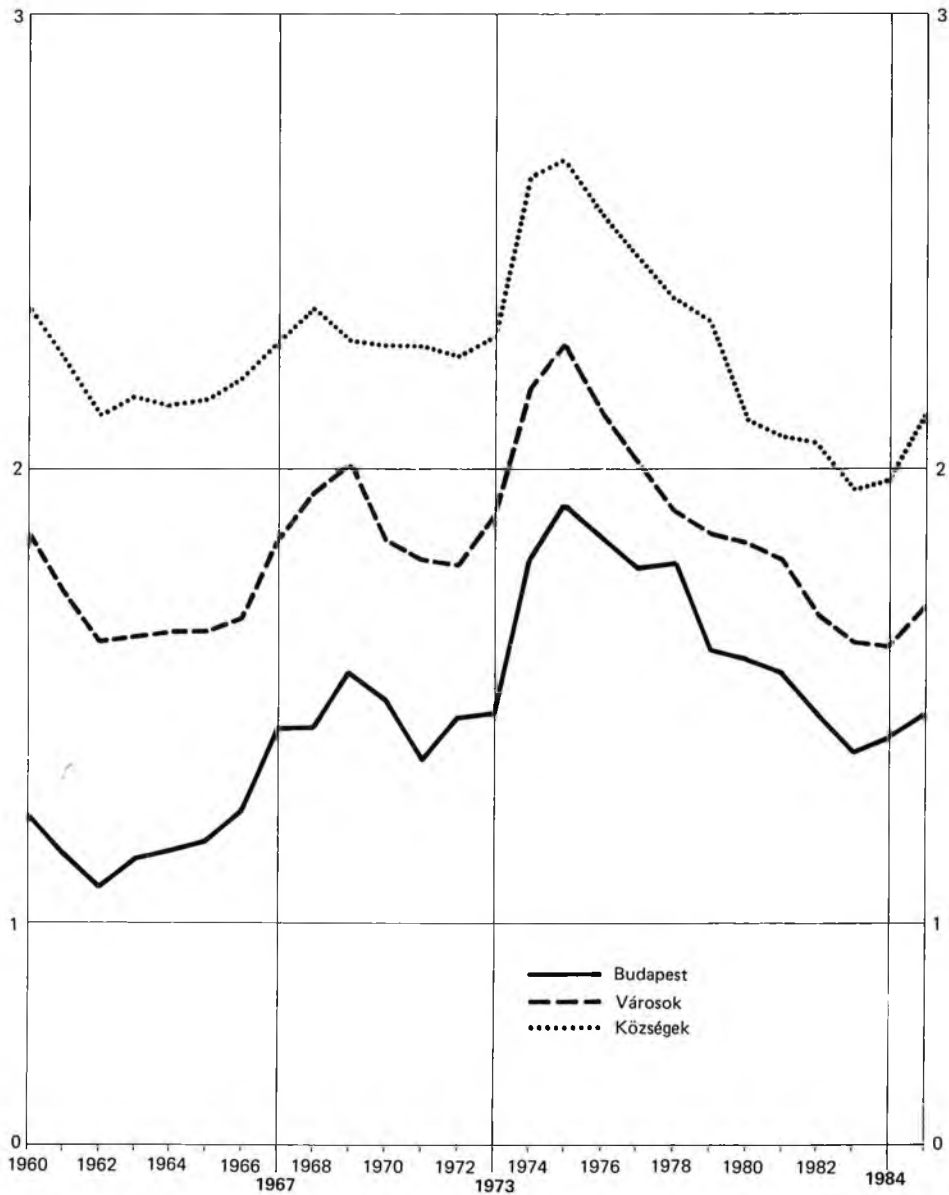
A legkisebb változások pedig a községi lakosoknál voltak. Az ábrából látszik az is, hogy az 1960-as évek elejének születési és termékenységi mélypontja Magyarországon főleg a budapestieknek tulajdonítható, mivel a teljes termékenységi arányszám a fővárosban az 1960-as évek elején éppenhogy az 1 egész fölött volt. Ha viszont a mostani, az 1984. évi születési mélypontot vagy mélyhullámot nézzük, akkor feltűnő módon a budapestiek teljes termékenységi arányszáma jóval magasabb, mint az 1960-as évek elején volt. Ugyanakkor pedig a községi lakosságnál egy mélypont látszik.

Azt mondhatjuk, hogy amíg az 1960-as évek elejének születési mélyhulláma főleg a városi népesség elégtelen termékenységének az eredménye, addig az 1984-es mostani mélyhullámban tulajdonképpen a községi lakosság termékenységi magatartásának megváltozása játssza a főszerepet. Izgatott a dolog, hogy vajon 1953-ban is ugyanez volt-e a helyzet, vagyis hogy az abortusz tilalom is különböző mértékben érintette-e a városi és falusi népesség termékenységét. Erre az időszakra viszont nem lehetett teljes termékenységi arányszámokat számítani területenként, ezért a nyers élveszületési arányszámok alakulását vázoltam fel a VI. sz. ábrán.

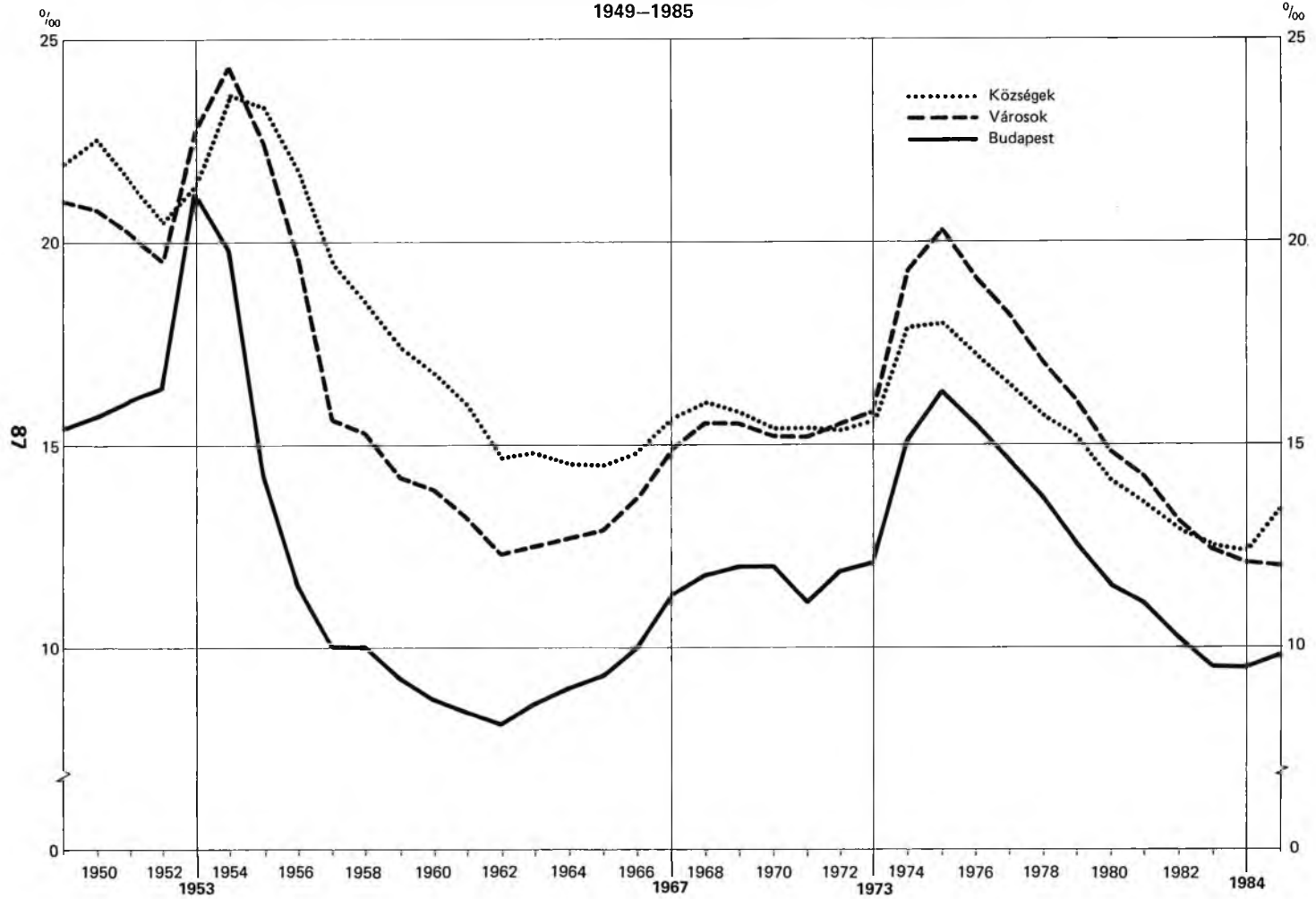
Abból a szempontból, hogy egyik évről a másikra mi történt, hogyan változott a termékenységi magatartás, jó ez a mutató, mert ilyen rövid idő alatt a területi korösszetétel nem változik. Látható, hogy ugyanez volt a helyzet 1953-ban is, mint 1973-ban, vagyis gyakorlatilag a budapesti népességnél következett be jelentős születési csúcs, egyetlen évben, az 1954-es évben. Ezután, gyakorlatilag még az abortusz legalizáció bevezetése előtt, 1955-ben és 1956-ban már lényegesen kezdett visszaesni a születési arányszám, ami aztán még merede-

V. A TELJES TERMÉKENYSÉGI ARÁNYSZÁM ALAKULÁSA
FŐBB TELEPÜLÉSTÍPUSONKÉNT
1960–1985

1 nőre jutó
átlagos gyermekszám

VI. A NYERS ÉLVESZÜLETÉSI ARÁNSZÁM ALAKULÁSA FŐBB TELEPÜLÉSTÍPUSONKÉNT
1949–1985

kebben ment lefelé az 1962-es mélypontig. A községeknél sokkal kevésbé érzékelhetően és bizonyos időbeli eltolódással jelentkezett az abortusz tilalomnak a hatása. Azt mondhatjuk tehát, hogy az eddigi intézkedések nemcsak iskolai végzettség szerint, hanem területileg is differenciáltan hatottak s főleg a városi népességre gyakoroltak jelentősebb hatást, a községekben élőkénél kevésbé tudjuk az eredményeket kimutatni.

MONIGL ISTVÁN

Köszönöm Kamarás Ferenc előadását. Következő előadónk Józan Péter.

NÉPESEDÉSPOLITIKA ÉS HALANDÓSÁG

Tisztelt Tudományos Szeminárium!

A népesedéspolitika tradicionálisan foglalkozik azzal, hogy hogyan kell befolyásolni a termékenységet. Nem követünk el nagy hibát, hogyha a múltat tekintve a népesedéspolitikát csak a termékenységgel összefüggésben vizsgáljuk. Ami a halandóságot illeti, elmondható, hogy minden racionálisan, normálisan gondolkodó társadalom vagy kormányzat egyetért abban, hogy a halandóság olyan jelenség, amelynek a szintjét, ha egy mód van rá, csökkenteni kell. Ezen a téren nincs vita. Éppen ezért, amikor Magyarországon a halandóság és a népesedéspolitika kapcsolatáról beszélünk, akkor a múltat illetően alig lehet valamit mondani, mert a halandóság csökkentésére vonatkozólag nem létezett koherens népesedéspolitikai koncepció.

Az 1960-as évek elején, derekán a halandóság még kedvezően alakult ebben az országban. A halandóság nyers mutatóit vizsgálva, az 1960-64 közötti ötéves időszakban 10,2%-os nyers halálozási arányt értünk el, amely minden idők legalacsonyabb halandóságát jelentette. Ebben az időszakban a születéskor várható átlagos élettartam is tulajdonképpen alig volt kevesebb, mint a későbbi évtizedekben, tehát amit a születéskor várható élettartam emelkedésében produkálni lehetett, azt az 1960-as évek derekára elértük.

Az 1960-as évek közepétől kezdődött a kedvezőtlen folyamat a halandóság alakulását illetően. Ennek lényegében két oka van. Egyikkel se lehet megbarátkozni, de az egyiket az ember többé-kevésbé kénytelen elfogadni, a másikat pedig kategorikusan kell elutasítani. Az, amit kénytelen-kelletlen el kell fogadni, az az, hogy a nyers halálozási arány emelkedésében jelentős szerepe van a populáció öregedésének, ami a termékenység nem megfelelő, nem kedvező változásának, szerkuláris trendjének a következménye. Az elmúlt két évtizedben a halandóság, a nyers halálozási arány emelkedésében körülbelül 70%-ban játszott szerepet a népesség öregedése és 30%-ban egy olyan jelenség,

amelyet semmiképpen nem lehet elfogadni, s ez a kor szerinti halálozási arányoknak az emelkedése a felnőtt populációban, főleg a 30 éven felüli férfiak körében, de nem kizárólagosan csak ebben a népességcsoportban.

Az 1980-as évek elejére olyan szituáció alakult ki, hogy a fejlett egészségi kultúrájú ipari országok körében, ide sorolva az összes európai országot, és az Európán kívüli fejlett országokat is, a nyers halálozási arány Magyarországon a 13,8-13,9%-os értékkel a legmagasabb. És ami ennél sokkal nyomasztóbb, az össznépessegre számított születéskor várható átlagos élettartam nálunk a legalacsonyabb, 69,5 év, alacsonyabb, mint Romániában, ahol 69,6 év és az összes többi országban meghaladja a 70 évet. Olyan szélső értékek is vannak, mint Japán és a második helyen Svájc, amely országokban az össznépessegre számított születéskor várható átlagos élettartam közelebb van a 78, mint a 77 évhez.

Ez az óriási különbség úgy alakult ki, hogy az elmúlt két évtizedben a fejlett országok egy bizonyos csoportjában egy bizonyos ideig tartó megtorpanás után minden korcsoportban kedvezően alakultak a kor szerinti halálozási arányok. Ez a különböző életkorokban várható élettartamok meghosszabbodásában tükröződik. Ugyanezen idő alatt a fejlett ipari országok egy kisebb csoportjában, a kelet-közép-európai országokban a kor szerinti halálozási arányok vagy stagnáltak, vagy nagymértékben rosszabbodtak a felnőtt populációban. Ez természetesen a születéskor várható átlagos élettartamok emelkedésének, az emelkedés mértékének a lassulásában tükröződött, illetve Magyarországon már nem is csak arról van szó, hogy a születéskor várható élettartam emelkedésének a mértéke csökkent, hanem kifejezett csökkenés következett be. Ez a csökkenés viszonylag szerény, hogyha az össznépesseget nézzük. Igen lényeges azonban a férfi résznépesség esetében, sokkal kevésbé számottevő a női népességre vonatkozóan. Az is elválasztja a két résznépesség mortalitásának bizonyos vonatkozásait, hogy a férfiak körében ez a tendencia az 1960-as évek derekán kezdődött, a nők körében az 1970-es évek elején.

A fejlett egészség-kultúrájú ipari országok között 1984-ben Magyarország van a legutolsó helyen, előtte Románia áll, majd folytatva a sort visszafelé Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország követ-

kezik, s a tanulságos sor végén látható a születéskor várható élettartam legmagasabb szintjével jellemezhető Japán és Svájc.

Úgy gondolom, nagyon nehéz azt konkrétan megmondani, hogy mi van a mortalitás emelkedésének vagy csökkenésének társadalmi-gazdasági hátterében. Néhány dolog azonban föltétlenül elgondolkoztató. Az egyik az, hogy Japán, amely gazdasági eredményeit tekintve látványosan katapultálta magát a nem szocialista országok világában a második helyre, s az egész világot impresszionáló eredményeket ért el, ezen a területen is olyan eredményt ért el mint egyetlen más ország sem. A másik az, amin szintén el kell gondolkoznunk, hogy az a Svédország, amely tradicionálisan mindig a minta állam volt a jóléti politikát illetően, az a svéd társadalom nagyszerűen funkcionál ma is, de valamiféle megtorpanás, valamiféle bizonytalanság tapasztalható a svéd társadalomban és a svéd gazdaságban, a tekintetben, hogy hogyan tovább. Ez a fajta megtorpanás Svájcban az utóbbi évtizedekben nem volt tapasztalható. Az a kiegyenlített, tartós kontinuitás, amellyel a svájciak hosszú idő óta kitűnnek gazdasági és egyéb vonatkozásokban is, az 1980-as évek végére a várható élettartamot tekintve is meghozta a maga gyümölcsét: alig különbözik a svájciak várható átlagos élettartama a japánokétól, 77,8, illetve 77,6 a mutató értéke. A nők várható átlagos élettartama mindkét országban meghaladja a 80 évet.

Mindezt azért mondtam el, mert az a véleményem, hogy bármennyire is támaszthatók kételyek és ellenvetések, valami ilyenfajta összefüggés azért mégis létezik. Mi a sor másik végén helyezkedünk el. Nem lehet ezt könnyen magyarázni, de úgy gondolom, nem igaz az a korábban gyakran hangoztatott érvelés, hogy az ország gazdasági fejlettségének megfelelőek a népesség egészségi viszonyai, továbbá véleményem szerint biztos, hogy az a nagyon sok vargabetű, ami a mi modernizációnkban jelentkezett, szerepet játszik abban, hogy minálunk a születéskor várható átlagos élettartam igen alacsony.

Az igazság megköveteli persze, hogy kimondjuk azt is, hogy a születéskor várható átlagos élettartam Magyarországon mindig is alacsony volt, a többi európai országgal összehasonlítva, akár a századfordulón, akár az 1960-as években, amikor ebből a szempontból a legjobb esélyünk volt arra, hogy ha nem is dolgozzuk le a teljes hátrányt, mindenesetre csökkenteni tudjuk a különbséget, a leghosszabb várható élettartammal rendelkező országokhoz képest.

Szeretném azonban azt is kiemelni, hogy egyáltalán nem véletlen az, hogy a 30 év alatti populációban akár fiúkról, akár lányokról, akár fiatalemberekről, fiatal nőkről legyen is szó, a mi teljesítményünk alig marad el a többi ország teljesítménye mögött. Különösképpen igaz ez a gyermekhalandóságra nézve. A gyermekhalandóságban kibírjuk a nemzetközi összehasonlítást. A gyermekhalandóság azonban, különösképpen régen a fertőző betegségektől, a heveny fertőző betegségeknek a mortalitásban játszott szerepétől függött, sokkal kevésbé a krónikus fertőző betegségeknek, így a tuberkolózisnak, a halandóságban játszott szerepétől.

Ami a magyar társadalomnak a reagálását illeti, az egészségi állapotot jelentő kihívásokra, állíthatjuk, hogy a heveny és a krónikus fertőző betegségek leküzdésében a mi eredményeink semmivel sem rosszabbak, mint bármely más európai országban. Minálunk a probléma az idült, elfajulásos betegségek esetében jelentkezik, az idült elfajulásos betegségek által képviselt kihívásra mind ez ideig nem találunk meg a választ. Azt is el kell mondani, hogy ez a fajta kihívás gondot okozott azokban az országokban is, amelyek most már többé-kevésbé tudják, hogy hogyan kell erre a kihívásra válaszolni.

Az 1950-es évek második felében, az 1960-as évek első felében olyan országokban is, mint a Német Szövetségi Köztársaság, Hollandia, Norvégia és az Egyesült Államok, megtorpant a születéskor várható átlagos élettartam növekedése annak következtében, hogy a kor szerinti halálozási arányok a felnőtt populációban nem javultak, s csak azért nem következett be a születéskor várható átlagos élettartam csökkenése, mert a csecsemő- és gyermekkorban, valamint a serdülőkorban olyan jelentős volt a javulás, hogy a középkorú felnőtt és az idős felnőtt populációban található kedvezőtlen tendenciákat a fiatal korban jó irányba fejlődő jelenségek kompenzálni tudták.

A halandóság jövőbeni alakulása nálunk jórészt azon múlik, hogy a jövőben hogyan fognak alakulni nálunk az életésélyek, hogy erre a kihívásra, amelyet a krónikus degeneratív betegségek egyre növekvő részaránya jelent a morbiditásban és a mortalitásban, megtaláljuk-e a választ. Ebből a szempontból kell a jövő népesedéspolitikájában a mortalitásra vonatkozó részt a korábbihoz képest részletesebben kidolgozni, kijelentve azt, hogy természetesen a népesedéspolitikai koncep-

ció, az egészségpolitikai koncepció és a szociálpolitikai koncepció között a mortalitást tekintve szükségszerű, elkerülhetetlen átfedések vannak, ami remélhetőleg legfeljebb az esélyeinket javítja.

Az egészségmegőrzésnek a programja kormány szintre emelt program, tehát meghaladja a tárca szintjét és a tárca kompetenciáját. Ennek az egészségmegőrzési programnak a sikere – én úgy vélem –, egyfelől attól függ, hogy jól tudja-e kijelölni azokat a prioritásokat, amelyekre az erőfeszítéseket koncentrálni kell, mert mindennel nem lehet foglalkozni. Másfelől fontos a prioritások kijelölése után a kellő politikai akarat, eltökéltség, hogy ezek a prioritások meg is valósuljanak.

A prioritásokat több szempont szerint lehet vizsgálni. Ha életkor szerint vizsgáljuk a prioritást, akkor úgy gondolom, hogy három olyan életkorcsoport van, ahol más-más módon kell beavatkozni. Az egyik a serdülőkor, ahol a konstruktív egészségnevelésnek kell elérnie azt, hogy az egészségkárosító életmód ne alakuljon ki. Két dologra gondolok itt, elsősorban a dohányzásra, és az italozásra, de gondolhatok arra is, hogy a mozgásszegény életmód is ártalmas és gondolnom kell arra is, hogy a túlzott, egészségtelen táplálkozás legalább annyi veszélyt rejt magában.

A középkorú, 30 év feletti populáció esetében az a véleményem, hogy kevés értelme van annak, hogy minden betegséggel egyforma eréllyel kell foglalkozni. A legkisebb ráfordítással a legnagyobb eredményt akkor lehet elérni, hogyha a keringési rendszer betegségei közül azokkal foglalkozunk, amelyeknek a háttérében a magas vérnyomás betegség-ellenőrzése áll. Mással is kell foglalkozni természetesen, de ez az, ahol az áttörést el lehet érni.

A harmadik nagy korcsoporttal, az öregek korcsoportjával kapcsolatban, úgy vélem, meg kell adni a geriátriának az öt megillető helyet a medicinán belül, s a társadalom értékrendszerében is. Magyarországon nem létezik jelenleg geriátria. Hosszú időn keresztül az volt az álláspont, hogy erre önálló diszciplínaként nincs is szükség, mert végül is az elsődleges, vagy alapellátás és a körzeti orvosi hálózat megteszi azt, amit a geriáteregeknek meg kellene tenniük. Ez szerintem bizonyítottan nem így van. Ahogy a szakma és a gyermekek számára egy-

aránt megvolt a nagy eredménye annak, amikor a belgyógyászatból leszakadt a pediátria - mert mindenki elfogadta azt, hogy egy gyermek nem egyszerűen kis felnőtt és azzal másképpen kell foglalkozni, az egy külön szakma - ugyanilyen módon meglesz az eredménye az öreg emberek számára és a szakma számára is annak, hogy önálló diszciplínaként funkcionál a geriátria, ami nem egyszerűen egy bizonyos része a belgyógyászatnak, hanem egész más szemléletet, egész más megközelítést követel.

Szóltam arról, hogy melyek azok a kritikus pontok az intervenció szempontjából, amelyeket egy időtengely, az életkor tengelye mentén kell elképzelni. Azt is említettem, hogy ami a halálokokat illeti, az első helyen mindenképpen a keringési rendszer betegségei közül azokat kell figyelembe venni, amelyek a magas vérnyomással kapcsolatosak, egyforma súllyal a szívkoszorúér betegségeit és az agyér betegségeket.

A daganatos megbetegedéseket illetően eléggé nyilvánvaló, hogy ha kevesebb ember fog cigarettázni, akkor nem fog nőni a tüdőráknak a gyakorisága, esetleg egy idő után még csökkenni is fog. Ha sikerülne változást elérni a táplálkozásban, akkor esetleg nem nőne tovább a vastagbél- és végbélrákoknak a gyakorisága. Megfelelő szűréssel elérhető az, hogy tényleg csökkenjen a méhnyakrák gyakorisága, csökkenjen valamelyest az emlőrák gyakorisága. Megjegyzem, hogy a méhnyakrák gyakorisága olyan kicsi, hogy az az összmortalitás szintjét lényegében nem befolyásolja.

A mortalitás csökkentésének van azonban egy mindezeknél nehezebb területe. Az intervenció szempontjából ugyanis az életkor és a halálokok is indifferensek, a társadalmi hierarchiában elfoglalt pozíció azonban nem indifferens. Nem általában kell foglalkozni az egész társadalommal, hanem különös figyelemmel kell foglalkozni azokkal a hátrányos vagy többszörösen hátrányos helyzetben lévő szubpopulációkkal, amelyeknek a mortalitása az országos átlaghoz képest nagyon magas, amelyek aránytalanul járultak hozzá az elmúlt két és fél évtizedben ahhoz, hogy nálunk ilyen kedvezőtlen szituáció alakult ki.

Az eddigi vizsgálatok azt mutatják, hogy ezek a nehéz helyzetben lévő emberek, akiknek a mortalitása az országos átlagnál sokkal magasabb, elsősorban a falvakban, mégpedig az aprófalvakban, az

alacsony iskolai végzettségűek között, a társadalmi hierarchiában az alsóbb csoportokban, rétegekben találhatók meg. Ők azok, akikre az erőfeszítéseinket koncentrálni kell. Ez nem azt jelenti, hogy másokkal nem kell foglalkozni, de biztos, hogy ha ezeken a területeken interve- niálunk, akkor jobb esélyünk van arra, hogy ez a kedvezőtlen helyzet ne váljék a továbbiakban még kedvezőtlenebbé, hanem egy bizonyos idő után, esetleg ez a nagyon rossz irányba menő szekuláris trend megfor- duljon.

MONIGL ISTVÁN

Köszönöm Józan Péter előadását. Csernák Józsefné a szó.

NÉPESEDÉSPOLITIKA ÉS CSALÁD

Tisztelt Tudományos Szeminárium!

A népesedéspolitika és a család közötti összefüggések demográfiai szempontú vizsgálatát több körülmény is időszzerűvé teszi. Egyfelől a tudományos igényű népesedéspolitika nem nélkülözheti azoknak az adottságoknak a feltérképezését, amelyek között a céljaiban kitűzött és elvárt népesedési magatartás megvalósul. Másfelől egyre erősödik az a felismerés, hogy a család a társadalom támogatása, a politika aktív együttműködése nélkül csak nehezen képes funkcióit ellátni.

A család sokirányú feladatait figyelembe vevő, a társadalom céljainak megfelelő népesedési magatartást elősegítő népesedéspolitika lehetőségeit vizsgálva mindenekelőtt két kérdés megválaszolása tűnik szükségesnek. Az egyik kérdés az, hogy a jelenlegi családi viszonyok - ideértve egyaránt a családok keletkezését és megszűnését, valamint a létrejött családok jellemzőit - alkalmas keretet nyújtanak-e a népesedéspolitikai célok eléréséhez. A másik kérdés az, hogy az elmúlt évtizedek népesedéspolitikája milyen megfontolások alapján és hogyan segítette elő a családok működését, illetve milyen szerepet töltött be a családok jelenlegi jellemzőinek kialakulásában.

Az első kérdésre adott válasz röviden úgy fogalmazható meg, hogy a II. világháború óta, de különösen az elmúlt évtizedekben a család strukturális jellemzői népesedési szempontból kedvezőtlenül alakultak. A családok keletkezésében és megszűnésében, főként válással történő felbomlásában olyan változások következtek be, amelyek hozzájárultak a család mint intézmény működésével kapcsolatos gondok fokozódásához és több szempontból hátráltatták a népesedéspolitikai célok megvalósulását.

Az említett folyamatokból első helyen a magyar népességet jellemző, ún. kelet-európai típusú házasság szokásának fennmaradását és az ebből származó következményeket kell kiemelnünk.

Még az 1960-as évek közepén is, amikor Európa-szerte több mint egy évtizede az általános házasságkötési arányszámok zuhanásszerű visszaesésének lehetünk tanúi, Magyarországon a fiatalok egy jelentős hányada rendkívül korán lép házasságra. 1985-ben például a hajadonok 12 százaléka 18. születésnapja előtt, közel 40 százaléka pedig 20 éves korának betöltése előtt férjhez ment. 25 éves korára a hajadonok több mint 80 százaléka már megkötötte első házasságát.

A szociológiai és a pszichológiai vizsgálatok szerint a családi élet túl korai megkezdése a későbbiekben számos konfliktus forrásává válik. Nem elhanyagolható problémát okoz többek között valószínűleg az, hogy a fiatal párok többségénél az első munkába lépés és a családalapítás közel egyidőben történik. Ennek a körülménynek a jelentőségét jelzi, hogy míg 1960-ban a 15-19 éves házasságos nők kevesebb mint kétötödének volt kereső foglalkozása, ez az arány közöttük 1980-ra több mint négyötödre emelkedett. A korai gyermekszüléssel összefüggésben pedig a keresők egyharmadánál már a foglalkozás ideiglenes megszakítására is sor került.

Megfelelő tapasztalatok hiányában a többféle - házastársi, gyermeknevelő, munkavállaló - szerepkörhöz való egyidejű alkalmazkodás már a kezdeteknél súlyosan megterheli a családi életet. Ezt súlyosbítja az, hogy a nőket iskolarendszerünk, de maga a család is elsősorban a férfiakéval azonos életpályára készíti fel. További, nem elhanyagolható problémát jelent az a leggyakrabban kényszerből választott megoldás, hogy a fiatalok nem önálló háztartásban, hanem a szülői otthonban kezdik meg együttélésüket.

Jóllehet a hagyományosnak tekinthető házassági magatartás fennmaradása részben összefügg azzal, hogy a lakáshoz jutás szinte egyetlen járható útja a házasság, abban szerepük van a magyar családok belső viszonyainak, különösen a szülők és a gyermekek közötti kapcsolatnak is. A fiatalon kötött házasságok magas aránya ugyanis többek között arra is utal, hogy a korai házasság megítélése a társadalomban nem egyértelműen negatív, abban a szülők és a házasságosok egyaránt rendszerint nem a káros következményeket, hanem az abból származó előnyöket látják. Például míg a szülők, de azt is mondhatnánk, hogy a társadalom ma már toleránsak a fiatalok házasság előtti szexuális életével kapcsolatban, addig a bekövetkezett terhesség esetén a megol-

dás egyetlen lehetséges módja az esetek döntő többségében még mindig a házasságkötés. Még ilyen körülmények fennforgása nélkül is azonban feltételezhető, hogy a fiatalok jelentős részénél a személyes önállóság megszerzésének a legcélravezetőbb és leghasznosabb eszköze még ma is a házasság, amely egyszerre biztosítja számukra a szülőktől való függetlenedést és a felnőttek társadalmába való beilleszkedést. A szülőktől való függetlenség megszerzése azonban igencsak relatív, mivel a tapasztalatok azt mutatják, hogy a fiatalok nemcsak a családalapításkor, de azt követően még hosszú időn keresztül messzemenő szülői támogatásra szorulnak.

Mindazok a körülmények, amelyek az első házasság megkötésének kedveznek, már kevésbé vagy egyáltalán nem érvényesülnek, amikor a válást vagy az özvegyülést követő újrَاهázasodásról van szó.

Az 1960-as évek közepén még az elvált férfiaknak háromnegyede, a nőknek több mint kétharmada várhatta, hogy a korábbinál sikeresebb házasságot köthet. Az 1980-as évek közepén azonban már alig több mint 50 százalékuknak van erre kilátása. Egyes válási kohorszok – tehát azok, akik ugyanazon évben bontották fel házasságukat – újrَاهázasodásait összehasonlítva kitűnik, hogy nemcsak az újabb házasság megkötésének elhalasztásával, de jelentős, abszolút értelemben vett tartózkodással állunk szemben.

Az újrَاهázasodások visszaesésében közrejátszó okok összetettek és kevésbé feltártak. Ez utóbbi összefügg azzal is, hogy az újrَاهázasodásoknak a házassági és családi viszonyok alakulásában betöltött szerepét csak újabban kezdjük felismerni. Annyi mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy az újrَاهázasodások visszaesése egyaránt összefügg az elváltan élést – akár egyedül, akár élettársi kapcsolatban – elfogadó tudati, szemléletbeli változásokkal és a házasság megszűnését követő új élethelyzettel, az ahhoz való alkalmazkodás sajátosságaival.

Az újrَاهázasodások megritkulásának jelentős szerepe van abban, hogy az 1970-es évek második fele óta a házasságkötések száma folyamatosan és radikálisan csökken. Ehhez a csökkenéshez újabban az első házasságkötések hanyatlása társul. A házasságkötések tisztított mutatói szerint, amelyek kiküszöbölik a korösszetétel változásának zava-

ró hatását, ha az 1980-as évek közepének házasságkötési arányszámai állandósulnának, a férfiaknak mindössze 79, a nőknek pedig mintegy 86 százaléka lépne házasságra élete folyamán. Ez nemcsak az okok oldaláról, de a társadalmi és demográfiai következmények oldaláról is figyelmet érdemlő változás. Míg ugyanis a fiatalok egy része családi támogatással ugyan, de családot tud alapítani, ha a jelenlegi körülmények hosszú távon nem javulnak, egy növekvő hányaduk számára ez elérhetetlen vágy marad csupán.

A házasodástól való tartózkodás azonban nem jelent egyben társtalanságot is, mert a meg nem házasodók egy jelentős része az élettársi kapcsolatot választja. Ez az együttélési forma azonban elsősorban nem a nőtleneket és a hajadonokat jellemzi, hanem az elváltakat és az özvegyeket, ami nem meglepő, mivel az élettársi kapcsolat népszámlálási fogalma a közös lakásban való együttélés és a közös háztartás kritériumán alapul, lakással viszont rendszerint a már volt házasságok rendelkeznek. Az 1984-es mikrocenzus szerint az elvált férfiak és nők átlagosan 13 százaléka élt élettársi kapcsolatban, leggyakrabban azok, akik elmúltak 30 évesek. Jóllehet a tartós és bevallott élettársi kapcsolatok egy része valószínűleg a házassággal létrejött családdal azonos funkciókat lát el, a gyermekvállalás ezekre kevésbé jellemző.

Az újraházasodások feltűnő visszaesése hangsúlyozottabbá tette a házasságok és a családok felbomlásának már korábban megkezdődött folyamatát. Míg az 1960-as évek közepének válási arányszámai mellett a házasságok egyötöde, az 1980-as évek közepén már egyharmada végződik válással és ez az arány várhatóan még tovább emelkedik. Az 1980-as házassági kohorsz válásokkal csökkentett létszáma például 10 évvel a házasságkötés után várhatóan már csak 80 százalékát teszi ki az induló létszámnak.

Az elmúlt évtizedekben hazánkban is, akárcsak a fejlett országok legtöbbszörében a válás a házasság és a család megszűnésének döntő tényezőjévé vált. Míg azonban két-három évtizeddel ezelőtt a válások arányának növekedését jól magyarázhattuk a társadalomban lezajló radikális változásokkal és az azokat kísérő liberális jogszabályok bevezetésével, a mai helyzet összetettebb és számos, ma már visszafordíthatatlan társadalmi folyamat eredményét tükrözi. A nők kereső tevé-

kenységének általánossá válása, a családon kívüli intézményrendszer növekvő szerepe a gyermekek nevelésében, a születésszabályozás tömegméretű elterjedésével bekövetkező termékenység korlátozás a társadalmi fejlődés általános hatásán túlmenő, sajátos folyamatokat indított el a családban. A kétkeresős, alacsony gyermekszámú, a társadalom egészéhez és annak intézményrendszeréhez egyre több szállal kapcsolódó, a külvilág felé nyitottabbá váló családban a korábbinál lényegesen nagyobb a valószínűsége annak, hogy a családi konfliktusok kompromisszumos megoldása helyett a házastársak a házasság végleges felszámolását választják.

A házassági kohorszok termékenységgel foglalkozó longitudinális vizsgálatok szerint a gyermekek megléte sem akadályozza a házasság felbontását. Ezt a válási statisztika adatai is alátámasztják. Az 1965-ös házassági kohorszban 10 éves házasságtartam után 100 felbontott házasságra 104, az 1975-ben házascdottaknál már 140 gyermek jutott. Az átlagos gyermekszám azonban többek között a házasságtartamnak is függvénye. Tekintve, hogy a házasságok leggyakrabban 2-3 évvel megkötésük után bomlanak fel, a válással felbontott ilyen házasságok nagyobb része még gyermektelen. Így például az 1975-ben házasesodottak közül elváltaknál 2 éves házasságtartam után 100 házasságra 50, 3 éves házasságtartam után 66 gyermek jutott, az 1980-ban házasesodottak közül ilyen házasságtartamok után elváltaknál még ennyi sem: 48, illetve 61 gyermek.

Mindez felveti a kérdést, hogy a radikálisan csökkenő újraházasesodás mellett, azzal számolva, hogy a házasságon kívüli születések továbbra sem mondhatók elterjedtnek, a válással megszűnt házasságok miatt bekövetkező termékenységi veszteségek hogyan pótolhatók. Az 1980-as népszámlálás szerint az újraházasesodás ugyanis kedvezően érinti a termékenységet, a többször házasesodott nők a reprodukzív életkor végéig minden korcsoportban magasabb termékenységet értek el, mint az egyszer házasesodott nők.

Az említett folyamatok közvetlenül érintik a népesség családi állapot szerinti összetételét, a családok létszámát, típusait és egyéb strukturális jellemzőit.

Az 1985. január elsejei állapot szerint a férfiak 5, a nők

7 százaléka elvált családi állapotú volt, a házások aránya pedig 68, illetve 62 százalékot tett ki. A válásck arányának folyamatos növekedésével és az újránházasodások hanyatlásával összefüggésben az elváltak aránya különösen a 30 éven felüliek körében emelkedett. A házások aránya jelenleg mintegy 10 százalékkal alacsonyabb, mint öt évvel korábban.

Minthogy a válás gyakran nemcsak házasságt-, hanem családbontást is jelent egyben (a felbontott házasságok közel 70 százalékában van gyermek), az elmúlt években tovább emelkedett az egyszülős családok száma és arányuk az 1984. évi mikrocenzus szerint a családok között 13 százalékra nőtt.

Az 1980. évi népszámlálás és az 1984. évi mikrocenzus adatait összevetve kitűnik, hogy 1980 óta tovább csökkent - 54 százalékról 52 százalékra - a gyermekkel élő házaspárok aránya. Kissé kevesebben élnek ugyan egy gyermekkel, és többen két gyermekkel (utóbbiak aránya 41 százalékról 44 százalékra emelkedett), de a három és több gyermekkel élők aránya lényegében változatlan maradt.

A családban élő 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma 1984-ben 2 millió 181 ezer volt, 45 ezerrel kevesebb, mint öt évvel korábban. 13,4 százalékuk egyszülős családban élt, szemben az 1980. évi 11,5 százalékkal. Ha figyelembe vesszük azokat a gyermekeket is, akik nem családban - tehát állami gondozásban, nevelőotthonokban élnek -, akkor az 1984-es adatok szerint a gyermekek egyötöde egyik vagy mindkét szülőjét nélkülözi.

Bár a házasodási és a családi viszonyok előbbieken taglalt tendenciái kedveznek a házasságon kívüli kapcsolatokból származó gyermekek számbeli növekedésének is - arányuk 1985-ben a megszületett gyermekek között 9 százalék volt - majdnem bizonyosra vehető, hogy a népesség szaporodása a belátható jövőben is attól függ elsősorban, hogy a házasságkötéssel létesített családokban hány gyermek születik. Így a népesedéspolitika eredményességében is döntő tényező, hogy a családok hogyan funkcionálnak, a házaspárok elfogadják-e azokat a célokat, amelyeket a társadalom fejlődése megkíván. Ezért fontos az, hogy minél teljesebben feltárjuk azokat a kapcsolódási pontokat, ahol az eddigi állami politika részt vett a családok életének és magatartásának befolyásolásában.

A népesedéspolitika a társadalom érdekeinek megfelelő családi magatartás befolyásolásának sajátos eszköze, és az érintett társadalmi csoport azonosságáért folytán több ponton átfedésekkel érintkezik az állam családpolitikai tevékenységével. A családra természetesen a társadalom életét szabályozó más politikák is fontos közvetett, időnként eredeti céljuktól eltérő, közvetlen hatást is gyakorolnak. Eleget talán utalni az elmúlt évtizedek foglalkoztatáspolitikai, jövedelempolitikai, kultúrpolitikai intézkedéseire vagy akár a személyi tulajdon mértékére vonatkozó jogszabályi rendelkezésekre, amelyek számos tekintetben érintették a családi élet tartalmát, belső jelenségét, a családok életmódját és életszínvonalát.

Az előadás bevezetésében említett második kérdésre térve, tehát arra, hogy az elmúlt évtizedek népesedéspolitikája hogyan kívánja segíteni a családot a népesedéspolitikai célok megvalósításában, kiindulásul célszerűnek tűnik, ha röviden áttekintjük a Kormány e tárgyban hozott határozatait.

A II. világháború vége és a Minisztertanács 1984-ben hozott legújabb népesedéspolitikai határozata és az ahhoz kapcsolódó intézkedéssorozat közötti időszakban a népesség fejlődésének tervezett fő irányvonalát - mint arról az előző előadásokban már részletesen szó volt - lényegében két népesedéspolitikai program, az 1004/1953.(II.8.) MT sz. határozat és az 1040/1973.(X.18.) MT sz. határozat jelölte ki.

"Az anya és gyermekvédelem továbbfejlesztése" címmel megjelent 1953-as határozat negatív következményei jól ismertek, kevésbé köztudott azonban, hogy a program egyik kifejezett célja a házasság és a család intézményének védelme volt. Kiemelten foglalkozott a házasságkötésekkel és üdvözölte az arányszámok emelkedését, amelyet - a csecsemőhalandóság csökkenésével együtt - a dolgozók életszínvonalában bekövetkezett emelkedésnek tulajdonított.

Ekkor történt először említés a kedvezményes lakásjuttatásról. A határozat szövege szerint "... a családalapítás előmozdítása érdekében az újonnan épülő vagy megüresedő lakásoknak mintegy 20 százalékat fiatal házaspároknak kell juttatni, ha azok egyébként a lakás kiutalására érdemesek". Sem a fiatal házaspár fogalma, sem az érdemeség azonban nem nyert konkrét megfogalmazást.

Már itt megjelenik az egyedülálló anyák fokozott védelmét célzó program, amely a tartásdíjon és az egyéb jogosítványokon kívül ma már anakronisztikusan ható további biztosítékként azt javasolja, hogy a tanácsok és a társadalmi szervek nyújtsanak segítséget ahhoz, hogy a házasságon kívül született vagy születendő gyermek apja a gyermek anyjával házasságot kössön.

Ugyancsak említést érdemel a határozatnak a gyermektelen 20-50 éves férfiak és 20-45 éves nők családi állapotra való tekintet nélküli megadóztatására vonatkozó elképzelés, amely a következő néhány évben feledésbe merült, de hatályon kívül helyezésére csak 1957-ben került sor.

Míg az 1953-as népesedéspolitikai határozat a házasság és a család intézményének megszilárdítását célként deklarálta, ha nem is a kívánt eredménnyel, az 1973-as népesedéspolitikai határozatban figyelemre méltó eltolódással a hangsúly a népesedési helyzet megjavítására, elsősorban a gyermekes családok életkörülményeinek megjavítására esett.

A házasság mint intézmény védelme az 1973-as határozatban már nem jelent meg. A házasságkötés előtti tanácsadáson való részvétel kötelezővé tétele elsősorban egészségpolitikai célokat szolgált, s mint ilyen ment át a gyakorlatba is. A családi életre való felkészítés, a családvédelem a nővédelemmel kombináltan lényegében egészségügyi feladattá vált, amely nem terjedt túl a családtervezési, születésszabályozási ismeretek nyújtásán.

A programban meghirdetett háromgyermekes családdideált a társadalom felelősségtudatának növelésével, a család intézményének erkölcsi védelmével, a gyermekáldás és -nevelés örömeinek tudatosításával kívánta a határozat elérni. A társadalmi szervek, a hírközlő szervek, az irodalom és más művészetek feljogosításán kívül azonban a házasság és a családi élet megerősítésére konkrét elképzelések nem voltak. Ez nem meglepő. Ebben az időszakban a dinamikus házasságkötési mozgalom ugyanis elrejtette a válások egyre növekvő számából várható társadalmi és népesedési problémákat.

A házasság instabilitásának növekedése már az 1950-es évek

végétől a tudományos érdeklődés középpontjában állt, azonban ezt a folyamatot bizonyos derülátás kísérte. Az uralkodó álláspontot híven fejezte ki a "Népesedési helyzetünk néhány tanulsága" című dokumentum, amely szerint a család jelentőségének nem mond ellent a válások magas és állandóan növekvő száma: "A válások számának növekedését kétségkívül a család funkcióinak változása tette lehetővé. A házastársakat nem anyagi kényszer köti össze s a nő kereső volta, viszonylagos anyagi függetlensége megengedi a megromlott házasságok felbontását. Az elváltak zöme azonban újránházasodik, azaz nem a házasság intézményében csalódott, hanem a maga házasságát nem találta megfelelőnek."

A családot érintő demográfiai folyamatok igazi jelentőségének felismerése nélkül a politika elveszítette azt a lehetőséget, hogy a megfelelő időben és a megfelelő konkrét intézkedésekkel járuljon hozzá a család megerősítéséhez. Sajnálatos módon a családpolitika is, amely 1974-ben a házasság és a család megszilárdítását célzó jogi szabályozással megkísérelte útját állni a családok felbomlásának, nem azokon a pontokon avatkozott be, ahol kellett volna. Elsősorban a házassági korhatár felemelésétől várta a házasságok stabilitásának növekedését, ami a gyakorlatban, mint közismert, 16 éves kortól szabad házasságkötést jelentett a nők számára a korábbi 18 éves kor helyett. Ugyanakkor a megegyezéses bontás törvényerőre emelésével voltaképpen a válásokat jelentősen megkönnyítő intézkedést vezetett be.

Azt a kérdést, hogy a népesedéspolitikai határozatok nyomán hozott konkrét intézkedések milyen szerepet tölthettek be a családok életében és hogyan befolyásolták a családok jelenlegi jellemzőinek alakulását, több szempontból is megvizsgálhatjuk. Így többek között elemezhetjük, hogy a népesedéspolitikai céloknak megfelelő magatartásért milyen kedvezményekhez jutottak a családok. Fontos tanulságokkal járhat annak a vizsgálata is, hogy a népesedéspolitikai intézkedések a családi életciklus mely szakaszára koncentráálódtak, végül az, hogy a családban élők milyen körét érintették.

E kérdéskörök részletes kifejtése meghaladná az előadás kereteit, így a következőkben inkább a gondolatébresztés szándékával szeretnék néhány megjegyzést tenni.

Az elmúlt évtizedekben, különösen az 1960-as évek második

fele óta a népesedéspolitikai intézkedések a család életének számos, egyre bővülő területét érintették. A gyermekek ellátásához nyújtott anyagi támogatások (segélyek, családi pótlék stb.) mellett a legjelentősebbnek mind ez ideig a gyermekek megszületését követő anyai gondozás lehetőségének megteremtése, a gyermekgondozási segély bevezetése tekinthető. Jóllehet ezt az intézkedést foglalkoztatáspolitikai célok is indokolták, s az idők folyamán bizonyos hátrányai is megmutatkoztak, mint például a család életszínvonalának visszaesése és a munkahelyéről távol levő nő foglalkozási karrierjének átmeneti megtörése, jelentősége különösen a gyermek szempontjából tagadhatatlan.

A gyermekek világrahozatala céljából hozott intézkedések közül meg kell említeni a lakáshoz jutást megkönnyítő szociálpolitikai kedvezményeket. Az 1971-ben hozott kormányrendelet a születések számának érdekében lényegében a házasságkötéseket preferálta kétféle módon is. Egyfelől kimondta, hogy a lakáselosztásban előnyben kell részesíteni a fiatal házaspárokat. Másfelől a gyermekes családok részére nyújtott - legutóbb 1985-ben módosított - vissza nem térítendő kölcsön megelődlegesését biztosította két gyermekig fiatal házaspárok részére. Ez az intézkedés csak részben hozta meg a kívánt eredményt, mert számos esetben az első gyermek megszületése után mégsem vállalkoztak a második gyermek megszületésére. Ugyanakkor valószínűleg jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a gyermekek megszületése a házasság első néhány évre koncentrálódik, ami a hozzáfűződő, korábban már említett gondokkal valószínűleg közrejátszik a házasságok stabilitásának korai elvesztésében.

Erősen valószínűsíthető, hogy a lakáshoz jutás jelenlegi feltételrendszere, amely végeredményben már az 1950-es években a tanácsi lakások juttatásával kezdett kiépülni, hosszú időn keresztül hozzájárult a házasságkötések magas színvonalához. Házasságkötés és önálló lakás megszerzése még ma is egymást feltételező fogalmak, de a kapcsolat közöttük egyirányú, mivel az önálló lakás megszerzése szinte reménytelen házasságkötés nélkül.

A lakáshoz jutást megkönnyítő szociálpolitikai kedvezmények más oldalról nézve ma már jelentősen elmaradnak az építési költségek tényleges növekedési ütemétől. Ugyanakkor még mindig diszkriminatívak, mert jelenleg is különbséget tesznek a különböző lakásépítési

formák - többszintes családi ház, tanácsi értékesítésű lakás - között.

További diszkriminációt jelent a "fiatal házaspár" fogalmának meghatározása. Az az előfeltétel, hogy a házastársak mindegyike 35 éven aluli legyen, az újrահázasodók egy részét eleve kizárja a szociálpolitikai kedvezményekből, mivel közöttük gyakoribb, hogy az egyik fél már elmúlt 35 éves. Ez nyilvánvalóan főként az olyan házasulókra lehet kedvezőtlen hatással, akik közül az egyik - rendszerint a nő - első házasságát köti, és koránál fogva megilletné a gyermekvállalással járó szociálpolitikai kedvezmény.

Ami a népesedéspolitikai intézkedések családi életciklusban betöltött szerepét illeti, az erőteljesen születésszám-centrikus felfogással összefüggésben elsősorban a családi életciklus első, a gyermekek megszületése körüli időszakra koncentráltak és háttérbe szorult a már megszületett gyermekek növekedésével együttjáró terhek figyelembevétele. A nagyobb gyermekek mellett is jelentkező gondokat a beteg gyermek ápolására nyújtott táppénz formájában a népesedéspolitika újabban már figyelembe veszi, ugyanakkor a családi pótlék megállapításánál mindmáig nem került szóba az a tény, hogy a gyermekek életkorával az eltartási terhek is növekednek.

Az a több évtizedes nézet, hogy a családok a gyermekneveléshez nyújtott jelentősebb támogatás nélkül is világrahozzák első gyermeküket, valószínűleg negatívan hatott a második és főként a harmadik gyermek megszületésére. Az ugyanis, hogy a családok további gyermekeket is kívánnak-e, nem kis mértékben attól is függ, hogy a család számára mekkora megterhelést jelent az első gyermek megszületése.

A családi életciklus megkezdésére és első szakaszára koncentrált figyelem azzal is járt, hogy a család működésével kapcsolatos gondok csak egyféleképpen, az egyedülálló anyáknak - és újabban az egyedülálló apáknak - nyújtott többlet kedvezményekben kaptak figyelmet. Bár az egyszülős családoknak juttatott kedvezmények életkörülményeket javító szerepe valószínűleg nem akkora, amekkorát a közvélemény tulajdonít neki, elgondolkodtató a gyermekükkel egyedül élő szülők helyzetét előnyösnek tartó felfogás terjedése.

Végül a népesedéspolitikai intézkedésekkel érintettek körét

tekintve kitűnik, hogy azok a legutóbbi időktől eltekintve szinte kivétel nélkül nem a családot mint egészet, hanem az anyát jogosították kedvezményekre, a vele házasságban együttélő apát az intézkedések legtöbbször meg sem említette, holott mindkét szülő jogosítása a gyermek körüli teendőkben a házastársak közötti érdekközösség erősítésének, valamint a kétszülős családhoz fűződő érdekek kinyilvánításának fontos tényezője lehetett volna.

A házasság mint intézmény jelentőségének megítélésével kapcsolatos bizonytalanságot tükrözik a házastársi és az élettársi státusz közötti különbségtétel következetlenségei. A házastársakat a jogszabályok egyes esetekben kiemelten kezelik, más esetekben elmoszák a kétféle státusz közötti eltéréseket.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a népesedéspolitikában, de a családpolitikában sem kapott hangsúlyt az a tény, hogy a gyermekek felnevelése kétszülős családokban biztosítható a legoptimálisabban, és ehhez a családot mint egészet kell kezelni, amelyben a szülők együttesen jogosultak és kötelezettek a gyermekek nevelésében.

Biztató változásnak tekinthető, hogy a Kormány legújabb, 2040/1984.(XI.3.) MT sz. határozatában megfogalmazott hosszú távú népesedéspolitikai koncepció a házasság és a család védelméhez és megszilárdításához fűződő érdekeket kiemelten említi. A határozat számot vetve a családok szétaprózódásának kedvezőtlen következményeivel a népességre, a népesedéspolitika eszközzrendszerét úgy kívánja továbbfejleszteni, hogy általánosabbá tegye azt a szemléletet, hogy a társadalom alapegysége, az egyéni élet természetes kerete, a társadalmi-nemzeti folytonosság nélkülözhetetlen tényezője a család.

A családok alakulásában, megszűnésében és funkcionálásában megnyilvánuló folyamatok mindenképpen szükségessé teszik a népesedéspolitika megújítását és más politikákkal, elsősorban a családpolitikával összehangolt továbbfejlesztését. Ez annál is inkább szükséges, mert:

- A házasságkötések megritkulása és a házasság korai szakaszában megkezdődő házasságbomlások növekvő aránya kétfelől is szűkíti azoknak a családoknak a körét, amelyek-

től a népesedéspolitikai célok megvalósítása reálisan várható;

- A gyermekek felnevelésének körülményei a népesedés távolabbi perspektíváit is befolyásolják. Azok a problémák, amelyek a családi élet vitelében társadalmi méretekben előfordulnak, értékformálóan hatnak a felnövekvő nemzedékek gondolkodásmódjára és viselkedésére is;
- Nem elhanyagolható szempont ugyanakkor a nem családban, illetve egyszülős családban élők számának növekedéséből a társadalomra háruló terhek növekedése sem.

A hosszú távú népesedéspolitikai koncepció megfogalmazása azt a reményt kelti, hogy a politika túljutott a kampányszerű megoldásokon. Fokozott gondosságot igényel azonban az, hogy a népesedéspolitikai eszközrendszerének továbbfejlesztése nemcsak folyamatos, de a népesedési folyamatok értékelésében mindenkor tudományosan megalapozott is legyen a jövőben.

VITA

MONIGL ISTVÁN

Köszönöm Csernák Józsefné előadását. A vitát megnyitom, Hoóz Istváné a szó.

HOÓZ ISTVÁN

Nagyon érdekes volt számomra Józan Péter előadása. Úgy vettem ki a szavaiból, mintha a halandóság terén a népesedéspolitikai mozgásterét kisebbnek érezné, az nem volna olyan széles, mint a termékenység befolyásolása terén. Úgy gondolom, hogy ez az irodalomban és a demográfusok között általában elterjedt nézet talán amiatt van, hogy a letalitási arányszám háttérbe szorult, nem tölti be azt a szerepet, amelyet tőle várni lehetne. Miért érzem azt, hogy ez a kulcsa a halandósággal kapcsolatos népesedéspolitikai célok és eszközök meghatározásának?

A nyers halandósági arányszámok Magyarországon az utóbbi időben bizonyos növekedést mutatnak. Ennek okait keresve abból kell kiindulnunk, hogy a halandóság alakulása egyrészt a megbetegedésektől (társadalmi-környezeti tényezők hatása), másrészt pedig a megbetegedettek felgyógyulási valószínűségétől (orvosi-egészségügyi felkészültség) függ. Tehát a halandóság nemcsak akkor növekedhet, ha a megbetegedések száma emelkedik (a meggyógyítás valószínűségének változatlan-sága mellett), hanem akkor is, ha a meggyógyítás (-gyógyulás) valószínűsége csökken. Nyilvánvaló, hogy a két folyamat kezelése merőben eltérő népesedéspolitikai magatartást igényel. Az első esetben a megbetegedések megelőzésére kell törekedni, a másodikban pedig az egészségügyi hálózat munkájának feltételeit kell javítani.

Nálunk az utóbbi évtizedekben érezhetően növekedett a megbetegedések száma, de nem tudjuk, hogyan alakultak a letalitási arányszámok. Így egyértelműen azt sem tudjuk meghatározni, hogy a halandóság növekedése a megbetegedések számának emelkedése, vagy/és egyes betegségekben szenvedők meggyógyítási valószínűségének csökkenése miatt következett be.

A másik gondolat, amit szeretnék az előadáshoz hozzáfűzni az,

hogy az elemzéseknél a relatív változások is fontosak. Az előző évtizedek tapasztalatai meggyőzhettek arról, hogy a halandósági arányszámok sem csak egyirányban változhatnak. A mintegy két évtizedes javuló tendenciát egy máig tartó romlás követte. Mivel hosszú ideig azt hittük, hogy a halandóság javulása irreverzibilis, vissza nem fordítható folyamat, a népesedéspolitikának ennek nem szentelt kellő figyelmet. A jövőre vonatkozóan ez azt jelenti, hogy a népesség egészségügyi problémáinak ugyanolyan figyelmet kell szentelni, mint a termékenység vagy a házasságkötési mozgalom alakulásának. Meg kell keresni azokat a módokat, amelyek lehetővé teszik a megbetegedések, illetve a halandóság csökkenését.

MONIGL ISTVÁN

Józan Péter válaszol.

JÓZAN PÉTER

Ami ezt a bizonyos letalitási problémát illeti, a helyzet a következő. A morbiditás érthető módon többszöröse a mortalitásnak, tekintettel arra, hogy van egy olyan jelenség, amelyet úgy nevez a szakma, hogy a halálokok komprimálódása. Van egy csomó betegség, amelyek egy részéből meggyógyulnak az emberek, más részüket az emberek egy életen át hurcolják és csak viszonylag kis számú az a betegség, amelyben meghalnak. Ez a tény a morbiditás és mortalitás összefüggésével kapcsolatos lehetőségeket eleve korlátozza.

A másik dolog az, hogy nyilván Hoóz kolléga sem arra gondolt, hogy a beteg embereket éltsük tovább, hanem, hogy az emberek egyáltalán ne betegedjenek meg. Az egy más kérdés, hogy ezt hogyan lehet elérni, úgy gondolom, hogy ebbe itt most nem nagyon érdemes belemerülni. Anélkül, hogy én el akarnám vitatni az ágazat felelősségét, a dolog lényege az, hogy nagyon korlátozott az, amit az egészségügy ebben a dologban tenni tud. Hozzátennem, hogy ez nemcsak Magyarországra vonatkozik, hanem az egész emberiség mindaddig tartó történetére vonatkozott.

Vannak tudatos beavatkozások - mindenekelőtt a terápiás eljárásokról van itt szó -, amelyek a közhiedelemben úgy jelentkeznek, hogy alapvetően javították a populációnak az egészségi állapotát. Bizonyított azonban, hogy amennyire látványosak és demonstratívak ezek a beavatkozások az egyes esetekben, annyira nem produkálnak közegészségügyileg lemérhető változást. A változást az életmód javulása produkálja, a táplálkozás megfelelő szintje és megfelelő minősége. Ez rektrospektíve az epidemológiai történetét nézve is igaz, és így van napjainkban is.

Ha az előadásomból azt lehetett kiérteni, hogy a népesedéspolitikának az illetékessége a halandóság alakulását illetően korlátozottabb, mint mondjuk a termékenységét illetően, akkor nem fogalmaztam elég világosan és pontosan. Én azt akartam mondani, hogy a múltban, amikor a halandóság alakulása a termékenységhez képest nem volt olyan probléma, akkor az egész dclog az egészségügyi politika kompetenciájába volt utalva. Ami a jövőt illeti, itt pedig a népesedéspolitika, szociálpolitika és egészségügyi politika kell, hogy bizonyos mértékig erősítse egymást, mert ennek a háromnak együtt kell dolgoznia azért, hogy a mortalitás csökkenjen.

A harmadik vitakérdés a változás mértékével, a relatív romlással volt kapcsolatos, azzal, hogy mindez az aggregált mutatóban csak úgy jelentkezik, hogy stagnált a várható átlagos élettartam, utána elkezdett romlani. A korszecifikus és okspecifikus halandósági mutatókkal pontosan meg lehet mondani, hogy hol van a baj. A kor szerinti halálozási aránynak a változása egyértelműen bizonyítja, hogy hol van a probléma. Ami az okspecifikus arányokat illeti, elég egyértelműen látható, hogy elsősorban a keringési rendszer bizonyos betegségeiben történt egy nagyon jelentős rosszabbodás. Egy olyan sajátos dologban például, mint amilyen az alkoholos eredetű májzsugorodás, a relatív növekedés egészen kétségbeejtő, a férfiaknál tízszeres, ugyanakkor az összhalandóságban elfoglalt pozíciója viszonylag szerény. De ez mutatja, hogy hol vannak azok a pontok, ahol be kell avatkozni.

MONIGL ISTVÁN

Valkovics Emilé a szó.

Amit Józan Péterrel némileg vitatkozva mondanék, az a következő: a halandóság süllyedése érdekében mintha kizárólag az úgynevezett direkt módszerekre koncentrálna volna a figyelmét. Úgy emlékszem olyanokat mondott, hogy ha kevesebb ember cigarettázna, biztosan csökkenne a tüdőrák-halandóság, ha korszerűbben táplálkoznánk, csökkenne a vastagbélrák-halandóság stb. Ez természetesen igaz, ha semmi egyéb nem változna.

A halandóság demográfiai elemzésének egyik kiindulópontja az, hogy több okban lehet meghalni és az egyes halálokok konkurálnak egymással. Például: várhatóan meghalnék két hét múlva tbc-ben, de jön a troli, elgázol engem és ezért nem tehetem. Vagy fordítva, meghalok tbc-ben, holott ha még élek két hetet, elgázol egy troli. A halálok ellen is lehet direkt és indirekt módon küzdeni. Ha például újra megjelenne a pestis, senki nem halhatna meg tbc-ben. Mihelyt kiküszöbölnek a pestist, újra lenne baleseti, tbc-s és egyéb halandóság, ami viszont nem lenne bűne a tbc-gyógyászoknak, és másoknak egyszerűen azért következne be, mert az egyes halálokok konkurálnak egymással.

Az elszomorító problémát az jelenti, hogy a keringési betegségek áldozatainak, az agyérbetegségek áldozatainak a halálozáskori életkora, legalábbis a férfiak esetében alacsonyabb lett. Miért halnak meg ma fiatalabban keringési betegségekben, miért halnak meg fiatalabban agyérbetegségekben, daganatos betegségekben és így tovább, mint korábban? Ez nagyon elgondolkoztató szomorú tény. Két dologra kell gondolnunk. Egyrészt a direkt befolyásra, vagyis arra, hogy ezen a téren hogyan haladt előre a megelőzés, a gyógyítás tudománya, és ez mennyire hatékony, másrészt arra, hogy az egyéb halálokok egyidejű viselkedése mit engedett meg, engedték-e a többi haláloknak, hogy azok manifesztálódjanak, küszöbfelettivé váljanak, vagy pont fordítva, ezt lehetetlenné tették. Ez kettős közelítést jelent. Éppen ezért célszerű a direkt és indirekt hatásokat megkülönböztetni és izolálni egymástól.

Ahhoz, hogy egy halálokból származó halandóság igazi természetét megismerjük, ki kell számítanunk az ismert módszerekkel azt, hogy mi lenne, hogyan alakulna például a rák-halandóság, ha semmilyen

más halálok nem befolyásolná, semmi nem zavarná. Vagy ki lehetne számítani például azt, hogy miként alakulna a keringési betegségből származó halandóság, ha ebbe semmi egyéb halálok nem szólna bele. Ez természetesen csak egy elemzési szempont.

MONIGL ISTVÁN

Köszönöm. Andorka Rudolfé a szó.

ANDORKA RUDOLF

Engem az érdekelne, hogy a haláloki halandóságok romlása mögött milyen ok húzódik meg? Ez egy biológiai ok, vagy egy szociális ok, az egészségügyi szolgálatban van-e az ok, az életmódban van-e az ok?

MONIGL ISTVÁN

Köszönöm. Átadom a szót Józan Péternek.

JÓZAN PÉTER

Azt tudom rá válaszolni, hogy nem tudom. A biológiai kör-élettani történések szintjén meg tudom mondani, hogy az illető például a szívkoszorúér betegségben halt meg, ez tiszta ügy. Az viszont már, hogy hogyan lehet e között, meg a társadalmi jelenségek között a tudomány szigorú kritériumainak alkalmazásával egy hiteles hidat verni, úgy, hogy ez bizonyított legyen, hogy ettől vagy attól van ez, ez énnekem idáig nem sikerült. Tudom, a társadalomtudományban nem lehet olyan szigorú módszerekkel dolgozni, mint a laboratóriumban.

Azt viszont állítom, hogy ezeknek az előfeltevéseknek, amelyek spekulatív megközelítésen alapulnak, komoly veszélyei vannak, ezt legjobban az mutatta meg, amikor a mortalitás földrajzi differenciáit vizsgáltuk. A közhiedelemben az egy állandóan visszatérő rutin megjegy-

zés volt, hogy az urbanizáció az, amely ilyen meg olyan, problémákat okoz. Egyértelműen, kategórikusan jelentkezett az, hogy ha az urbanizáció problémákat okoz, akkor közvetve okoz problémákat, úgy, hogy a migráció a falvakból, a városok felé irányul és ez biztos, hogy szerepet játszik a falvak, az aprófalvak sokkal magasabb és egyre emelkedő mortalitásában és a város és vidék közötti eltérések egyre nagyobbá válásában. Általánosságban el lehet mondani azt, hogy az életmódnak biztosan így-úgy szerepe van. Az angol kutatások például kiderítették, hogy ha sokat cigarettáznak az emberek, akkor nő a tüdőrákos halálozás.

Az amerikaiak kiderítették, hogy ha az emberek túl sok vörös húst, tehát marhahúst esznek, annak is ilyen meg ilyen következményei vannak a keringési rendszerre. Nem véletlenül a franciák derítették ki azt, hogy bizonyos területek regionális mortalitási differenciáiban milyen szerepet játszik a burgundi, meg a boujeale. Ezeket a dolgokat nem mi derítettük ki, de ezek mutatis mutandis itt is igazak.

Azt hiszem konkrét tartalmuk van az olyan mondásoknak is, hogy a szegény embert az ág is húzza, a baj nem jár egyedül. Ott, ahol az ember a szociális problémákat megtalálja, azokban a csoportokban, akármilyen megközelítésben is vizsgáljuk, sokkal magasabb a mortalitás és sohasem fordítva. És a differenciák olyan nagyok, hogy azok nem lehetnek a véletlen művei. Az a dolog, hogy mondjuk a középkorú férfi szubpopulációban a II. és XII. kerületben a halandósági valószínűség 1/3-a, 1/4-e a VII., VIII. kerületinek, az nem lehet a véletlen műve. Biztos, hogy nem is a környezetszennyezettségnek a következménye; más emberek laknak az egyik helyen és más emberek laknak a másik helyen.

MONIGL ISTVÁN

Köszönöm. Andorka Rudolfé a szó.

ANDORKA RUDOLF

Tehát nincs igazuk az orvosoknak, ha azt mondják, hogy ez mind a dohányzás és az alkohol miatt van, mert ezt így pontosan nem lehet meghatározni.

MONIGL ISTVÁN

Köszönöm. Átadom a szót Józan Péternek.

JÓZAN PÉTER

Erre azt tudom mondani, hogy emögött egy csomó egyéb dolog is van, mert másutt is dohányoznak. A legszörnyűbb dolog az, amikor az utóbbi időben nálunk azt kezdik el hirdetni, hogy túl sokat dolgozunk, mert második műszak is van és most ezért halunk meg. Munkába még kevés ember halt bele, még kevesebb halt bele Magyarországon. Továbbá én nem hiszem azt, hogy Oszakában, vagy Detroitban vagy nem tudom én hol kisebb a munkaintenzitás mint nálunk. Igaz, hogy nálunk nem a Ganz-Mávagban főállásban dolgoznak intenzíven, hanem utána, de akkor hadd mondjam el, hogy egész Olaszország is utána dolgozik, még a Fiatban is. Ott is tudja az ember, hogy milyen óriási része a gazdaságnak az a bizonyos nem adózó második gazdaság. És van ez másutt is. A mortalitás mégis másképpen alakul. A Hondánál másképp dolgoznak, mint a Csepel Autógyárban. Én csak azt akarom mondani, hogy Magyarországon nem a túlmunka az, ami ebben szerepet játszik. Legalábbis semmiképpen nem elsősorban.

Ami Valkovics Emil felvetését illeti, amennyire én tudom, ez nem egy metodológiai szimpozion, ezért én nem foglalkoztam az általa hiányolt módszertani kérdésekkel, noha tudom, hogy van egy kompetitív szituáció, ami a halálokokat illeti. Két dolgot kell ezzel kapcsolatban elmondani. Az egyik az, hogy a nagyon színvonalas halandósági elemzések nem hoznak annyit a konyhára, mint amennyit az ember remélne tőle. Mióta korspecifikus, okspecifikus halálozási arányok vannak, azok pontosan "belövik" azt a pontot, ahol be kell avatkozni. A másik dolog az, hogy a demográfiának a hatékonysága szerintem azon múlik, hogy hogyan tud kommunikálni azokkal, akik nem demográfusok. Ehhez pedig az embernek mindig meg kell kötni egy - szerintem nagyon egészséges és normális - kompromisszumot, a mondandókat úgy kell leírni, hogy az ne belterjes legyen.

Köszönöm szépen. Összefoglalás helyett néhány megjegyzést szeretnék tenni. Először: ne feledkezzünk meg arról, hogy a népesedéspolitika esetében a hatékonyságot a politika hatékonyságából kiindulva is vizsgálni kell. Ez nem feltétlenül a mi feladatunk, de bennünket is érint.

Másodszor: nem hiszem, hogy a hatékonyság elméleti és gyakorlati vizsgálatában a demográfia kitüntetetten kedvezőtlenebb helyzetben lenne, mint a többi társadalomtudomány. Kétségtelen, hogy a közgazdaságtudomány ezt korábban kezdte és időben már előbbre is tart, én azonban azt hiszem, hogy a hatékonyság kérdése minden társadalomtudománynak többé-kevésbé azonosan megoldatlan problémája.

Harmadszor: szögezzük le, hogy amikor hatékonyságról beszélünk, a termékenységről tudunk a legtöbbet és keveset tudunk akkor, amikor más népesedési folyamatok befolyásolásának a hatékonyságáról kellene szólnunk, pl. a halandóságról, vagy a családot érintő lépésekről, és különösen a népesedéspolitikáról.

Végül, azt hiszem, nem fog ez ellen senki szólni, ha én a résztvevők nevében is külön megköszönöm Kamarás Ferenc előadását, amelyik az eddigi ismeretekhez viszonyítva nem lényegtelenül jutott tovább és amelynek alapján számomra úgy tűnik, hogy kellő megalapozottsággal mondhatjuk: a Magyarországon folytatott népesedéspolitikák befolyásolták a termékenység különböző mutatókkal mért tendenciáinak alakulását és ez a befolyásolás egy olyan, stabilizációhoz közelítő állapotot eredményezett a hetvenes évek végén, a nyolcvanas években, amit én szívesen neveznék minőségi változásnak.

Holnap reggel 9 órakor találkozunk, mégpedig egy kerekasztal-beszélgetést hallgatva. A kerekasztal-beszélgetés résztvevői szerepelnek a meghívóban, mi hallgatói vagyunk ennek a beszélgetésnek. A beszélgetés nyelve angol. Klinger András rövid bevezetője után a résztvevők kifejtik a véleményüket a népesedéspolitika kérdéseiről. Köszönöm a figyelmet, a holnapi viszontlátásra.

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS
A NÉPESEDÉSPOLITIKA ÁLTALÁNOSÍTHATÓ TAPASZTALATAI
A SZOCIALISTA ORSZÁGOKBAN

KLINGER ANDRÁS

Kerekasztalunknál, ahogy a szervezők ezt javasolták, a vitának nemzetközi jellege van. Azt szeretnénk megtudni, hogy mi a közös a mi országainkban, milyen általánosságokat lehet megfogalmaznunk. Ahogy Barta Barnabás megnyitójában említette, talán ez az alkalom előkészületül is szolgálhatna számunkra ahhoz az európai regionális népesedési találkozóhoz, amelyet az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága Budapesten rendez meg 1987-ben. Ez a tanácskozás lesz az első olyan regionális konferencia, amelyet a mexikói Világnépesedési Konferencia után tartanak azzal a céllal, hogy megnézzék, mi történt, mi történik a népesedési folyamatokban, és hogy Európában hogyan tartják be azokat az ajánlásokat, amelyeket a szófiai Európai Tanácskozáson fogalmaztak meg Mexikó előtt és hogyan valósítják meg a mexikói akcióttervet.

Mielőtt felkérném külföldi vendégeinket, hogy beszéljenek saját országaik népesedéspolitikájáról, annak specifikus jellemzőiről, néhány bevezető megjegyzést szeretnék tenni. Talán a jobb megértés kedvéért munkadefinícióval meghatározhatnánk azt, hogy mit értünk népesedéspolitikán. A szeminárium első napján különböző definíciókat hallottunk. Úgy gondolom, hogy jobb volna, ha nem túlságosan széles definícióval határoznánk meg a népesedéspolitikát, mert ha azt fogadnánk el, hogy minden kormányakció, amely a népesedési trendeket befolyásolja, az népesedéspolitika, akkor nagyon nehéz lesz egy munkanyelvet találnunk. Azt hiszem, hogy ez az európai országok többségében, különösen az európai szocialista országokban úgy van, hogy azokat az akciókat kellene elfogadni népesedéspolitikaként, amelyek közvetlenül arra irányulnak, hogy a népesedési helyzetet megváltoztassák. Nyilvánvalóan tűnik ugyanis az, hogy nincs olyan kormánytevékenység, amely valamilyen formában ne hatna a népesedési helyzetre, akár a szeszitalfogyasztás növekedéséről van szó, ami közvetlenül, vagy közvetve befolyásolja az egészségügyi helyzetet, vagy pedig a családok jövedelmét.

A korábbi vitában már utaltam arra, hogy sok nyugat-európai országban félnek népesedéspolitikáról beszélni, ezért ezeket az akciókat többé-kevésbé családpolitikának nevezik, anélkül azonban, hogy bizonyos közvetlen célja volna a kormánynak a népesedési helyzet megváltoztatására. Amit nekünk most meg kell vitatnunk és amiben talán közös véleményre is kellene jutnunk, az az, hogy azok a kormányakciók, amelyek specifikusan népesedési célúak, azokat kellene népesedéspolitikai intézkedéseknek neveznünk. Ezek az intézkedések tehát közvetve vagy közvetlenül meg akarják változtatni a népesedési folyamatot. Úgy gondolom, hogy ha nem fogadjuk el ezeket a bizonyos általános megfogalmazásokat, akkor nem lesz könnyű dolgunk. A vitában említették általánosságban azt is, hogy a népesedéspolitikában csak termékenységről, családpolitikáról beszélhetünk.

Úgy vélem, hogy ebben az értelemben egy kicsit szélesebb körben kell felfognunk a kérdéseket, minden kormányintézkedést, amely a népesedésre hat, a népesedési folyamatok változását célozza, idetartozik. Talán az NDK kivételével valamennyi képviselt országban be kell vennünk a népesedéspolitikába a halandóságot is. Ezt indokolja helyzetünk is az általános európai összehasonlításban, ahol egyértelműen látszik, hogy Magyarország, Csehszlovákia és Lengyelország esetében is a legnagyobb problémát nem a termékenység, hanem a nagyon rossz, nagyon magas halandóság okozza. A következő évtizedekben a probléma a mortalitás alakulásában a kormányzatoknak valamiféle módot kell találniuk arra, hogy megoldják ezeket a kérdéseket. Ez a problémánk a demográfiai kutatásokban és az egészségügyi politikában is meg kell valahogy találni azokat az intézkedéseket, amelyekkel kedvező irányba lehet befolyásolni a halandóságot.

Most felkérném a három ország jelenlévő képviselőit, akik elfogadták a meghívásunkat, hogy beszéljenek népesedési helyzetükről általánosságban, illetve specifikus jellemzőikről. Először Holzer professzort kérem fel előadásának megtartására.

JERZY HOLZER

Köszönöm szépen elnök úr. Először is engedjék meg nekem, hogy megköszönjem a szervezőknek és elsősorban a Népeségtudományi

Kutató Intézet igazgatójának, Monigl István úrnak, hogy lehetővé tette az értekezleten való részvételünket. Szeretném elmondani, hogy Lengyelországban mi is vitatkozunk a népesedéspolitikáról. Itt szeretném megjegyezni, hogy kérem, ne úgy tekintsenek, mint Lengyelország képviselőjét, szeretném először is a saját véleményemet elmondani, ami nem mindig esik egybe a kormányom véleményével.

A jelenlegi lengyel gazdasági-társadalmi helyzetben fontosnak találjuk a népesedéspolitika stratégiai céljainak kijelölését. Én nem egészen értek egyet azzal, amit Klinger András mondott, hogy mindent be kell venni, ami a népesedést befolyásolja, hanem az a véleményem, hogy mindent bele kell vennünk, ami a stratégiai célok megvalósulását szolgálja. Milyen stratégiai célok vannak Lengyelországban? Milyen célokat viszünk be a kormány elé? Később azt is elmondanám, hogy a kormány hogyan reagált rá.

Először is hosszú távon olyan stabil népesedési modellt kell elérnünk, amely biztosítja legalább a népesség egyszerű reprodukcióját. Hosszú ideig ugyanis nem fogadhatjuk el azt, hogy a reprodukciós szint alatt legyen a népesség fejlődése. A második cél az, hogy ez az átmenet a jelenlegi helyzetből a stabil népesedési modell felé lassú és folyamatos kell, hogy legyen, hirtelen megugrások okozta csúcsok, illetve visszaesésből következő mélypontok nélkül. A harmadik stratégiai cél a népesedés minőségének a folyamatos emelése egészségi, jóléti és kulturális értelemben egyaránt.

Ez a három dolog a legfontosabb. Néhány megjegyzést fűznék még ehhez a három stratégiai célhoz. Ahogy ezt már itt, a korábbi vitában is említették, nagyon fontos, hogy jó választ tudjunk adni arra a kérdésre, hogy hogyan kell a jövőben optimalizálnunk a népesség nemek szerinti, illetve korstruktúráját. Különböző szimulációk eredményeképpen úgy találtuk, hogy a produktív korú népességnek az aránya a legstabilabb. Nem ad okot különösebb aggodalomra a produktív korú népesség jövőbeni arányának alakulása, annak dacára, hogy nagyon sokszor felmerül ez a kérdés a kormánnyal való vitáinkban. Nagyon drasztikus arányok alakulhatnak ki azonban a produktív és a nem produktív korcsoportok aránya közötti arányok tekintetében. Tudjuk, hogy 2015-ben nagyon kellemetlen lesz az arány az időse népesség és a produktív népesség között abban az esetben, hogyha nem teszünk elég korán intézkedéseket annak érdekében, hogy fokozzuk a fiatal generációk számát.

Azt mondjuk a kormánynak, hogy hosszú távú céljaink érdekében figyelembe kell vennünk, hogy mi történik 2015-ben. A pénzügyminiszter pedig azt mondja: "Miről beszéltek ti? Arról beszéltek, hogy intézkedéseket kell tennünk ahhoz, hogy 2015-ben jó legyen a népesedési helyzet és én nem tudom még azt sem, hogy a következő héten hogy tudom az adósságokat kifizetni!" Ez a kormánynak természetesen a normális reakciója. Úgy gondolom, hogy az a probléma, hogy akkor, amikor stratégiai célokról beszélünk, azt kell megnéznünk, hogy hogyan kell azokat a népesedéspolitikába beleötvözni.

A második megjegyzésem azzal kapcsolatos, hogy milyen problémákat okozott az 1950-es évek baby-boomja alapján az 1980-as években kialakult baby-boom. Nekünk nagyon fontos, mint ahogy mondtam már, hogy a jelenlegi korstruktúrából a várható és remélt korstruktúrára az átmenet sima legyen. Azonban a kormány bevezetett egy gyermekgondozási segélyintézkedést, és ezt a legkellemetlenebb időben tette. Akkor vezették be ezeket az intézkedéseket, amikor egyébként is a legnagyobb volt a születések száma és így ahelyett, hogy sima lenne és lassú lenne az átmenet, nagyon sok bajjal kell szembenéznünk ennek következtében.

A harmadik cél nem vitatott, javítanunk kell az egészségügyi feltételeket. Sajnos azonban minden évben rosszabb a lakáshelyzet, ezt bár javítanunk kellene, sajnos minden évben rosszabb lesz. Ezzel kapcsolatban fölvetném, hogy amikor általában beszélünk arról, hogy mit jelent a népesedéspolitiká, különösen kormány szinten, én egy megkülönböztetést vezetnék be az úgynevezett népesedésre reagáló politika és a népesedésre ható politika között.

Azt mondanám, hogy a népesedésre reagáló politika az tulajdonképpen egyszerűen nem más, mint társadalmi-gazdasági politika és nem népesedéspolitiká. Példával illusztrálva: ha van nekem egy meghatározott korstruktúrá, annak vannak bizonyos következményei; munkahelyeket kell teremteni, meghatározott számban iskolai férőhelyeket, óvodai férőhelyeket, és így tovább. Ez a népesedéspolitiká? Nem. Az a kormány kötelessége, hogy mindenkinek az alapvető szükségleteit kielégítse, tehát ez nem népesedéspolitiká. Még egy megjegyzést. Amikor a nők egyenjogúságáról beszélünk, és azt mondják, hogy a termékenységet növelni kell, de nincsen elég óvodánk, akkor itt nem kormánypoli-

tikáról van szó, mert a kormánynak szociális okokból gondoskodnia kell az iskolákról és az óvodákról.

Ezért az a véleményem, hogy világosan meg kell különböztetnünk ezeket a kérdéseket, el kell választanunk a kormánynak a társadalmi-gazdasági helyzetéből adódó feladatait, azokat a dolgokat, amelyeket a kormánynak normális kötelezettségeként biztosítani kell a lakosság számára. Az oktatásügyi miniszter nemrégiben megvádolta a demográfusokat éppen azzal, hogy nem tökéletesen jeleztük előre a gyermekszámot és ezért nincsen elég iskola és nincsen elég tanár. Az iskoláskorú gyermekek számának növekedését egy millióra jeleztük, azonban a valós szám egymillió-hetvenezer lett, tehát hetvenezret tévedtünk, több száz tanár hiányzik, és nagyon sok iskola nincs. Itt ismét az a véleményem, hogy nem népesedéspolitikáról van szó, itt népesedésre reagáló politikáról van szó és nem nekünk, demográfusoknak a feladata az, hogy ezt a kérdést megoldjuk.

Rá kell térnünk arra a nagyon fontos problémára, hogy a népesedéspolitikával való foglalkozás során nagyon fontos, hogy bevezetünk országunkban egy olyan fogalmat, hogy a családok számára biztosítani kell a társadalmi minimumot, a szociális minimumot. Abban az esetben, ha bevezetjük a szociális minimum fogalmát, akkor meg tudjuk mondani, mi a népesedéspolitikának a célja, a kormány által biztosított szociális minimum biztosításán felül, amely a családot serkentené arra, hogy három gyermeket akarjon, mert egyébként csupán gazdasági manipulációról beszélünk. Akkor, amikor a fiatal házaspárok lakáshoz jutási kedvezményeiről beszélünk, bizonyos áruhoz való juttatás feltételeiről beszélünk. Kormányunk most elfogadta a szociális minimum fogalmát, bizonyos komputerizált számítások, publikációk is készültek ezzel kapcsolatban. Ha bevezetjük ezt a fogalmat, akkor nagyon könnyű lesz majd megkülönböztetnünk a népesedésre reagáló politikát.

A továbbiakban nem kívánok a népesedésre reagáló politikákról beszélni, hanem inkább a társadalmi-gazdasági politikáról, a népesedésre ható politikáról szólnék, amelyek keretében különböző népesedési hatásokat akarunk elérni. Hogyha a termékenységet kívánjuk növelni, akkor a minimumon felül olyan serkentő intézkedéseket kell tennünk, amelyeket a társadalom elfogad, ehhez az kell, hogy a társadalom érdekelt legyen abban, hogy ezeket a serkentő intézkedéseket elfogadja és

reagáljon rá. Tudom, hogy ez egy nagyon nehéz feladat, különösen akkor, amikor nem jól egyensúlyozott gazdasági piacunk van. A kormánynak úgy válaszoltunk, hogy rendben van, ezt a fogalmat használhatjuk, ha kiegyensúlyozott a gazdasági piac, de nem tudjuk előre megmondani, hogy mi történik a jövőben.

Jelenleg az a véleményünk, hogy három területre kell koncentrálni a népesedésre ható politikát. Az első a mortalitás, a második a vándorlás, a harmadik a termékenység.

Ami a halandóságot illeti, az évről évre egyre rosszabb. A Varsóban publikált legújabb adatok arról tanúskodnak, hogy mind a nők, mind a férfiak körében, városban és falun egyaránt rosszabbodik a várható átlagos élettartam. Ez egy nagyon fontos, a legfontosabb probléma, amivel foglalkozunk és foglalkoznia kell a kormánynak, és a tudományos kutatásnak is.

A második kérdés a belső migráció. El kell mondanom, hogy Lengyelország néhány területén eltorzult a demográfiai struktúra. Lengyelország északi részében nincsenek nők a vidéki területeken, a fiatal paraszt férfiak nem tudnak könnyen megházasodni. Ez jelenleg egy nagyon bonyolult és nehéz probléma. Az 1950-es években éppen megfordított problémánk volt, amikor új gyárat építettek, nagyon sok volt a nő bizonyos lengyelországi vidékeken. Ezt a problémát azonban akkor nagyon könnyen megoldották, mert egy zászlóaljat odavezényeltek, és megoldották ezt a problémát. Most azonban ezt az ellenkező problémát ilyen módon nem lehet megoldani és nem lehet orvosolni az eltorzult nemi struktúrát. Ezért nagyon fontos kérdés a belső vándorlás problémája, amely természetesen a gazdaságpolitikával van kapcsolatban.

A harmadik probléma a termékenység problémája. A városokban a hatvanas évek közepe óta a reprodukciós szint alatt van a termékenység. Vidéken viszont bizonyos nemi- és korstrukturális problémák keletkeztek. A termékenység problémája szorosan összekapcsolódott a migrációval, a vándorláspolitikával, ezért együtt kell megoldani ezeket a kérdéseket.

A népesedés befolyásolásával kapcsolatos politikában tehát ezt a három célt jelöltük ki. Szeretném hangsúlyozni, hogy nem beszé-

lünk népességszámról, hanem nemi- és korstruktúráról, ami nagyon nehéz problémát jelent a katolikus egyházzal való vitáinkban, mert ők ezt nem fogadják el. A kormány azonban elfogadja azt a véleményünket, hogy megfelelő arányokat kell a korstruktúrában és a nemi összetételben teremtenünk.

KLINGER ANDRÁS

Köszönöm, nagyon érdekes volt hallani azt, hogy milyen sok vonatkozásban gondolkozunk egyformán és hogy miben nem gondolkozunk egyformán. Wynnyczuk kollégánké a szó.

WLADIMIR WYNNYCZUK

Elnök úr! Szeretném megköszönni a Népeségtudományi Kutató Intézetnek a meghívást. Nagyon örülök, hogy ismét Magyarországon lehetek és alkalmam van, hogy véleményt cseréljek a legfontosabb kérdésekről a népesedéspolitika és a népesedési folyamatok kérdésében. Aligha lehetne találni a mai Európában két olyan országot, ahol a demográfiai folyamatok, a népesedési problémák annyira hasonlóak volnának, mint Magyarországon és Csehszlovákiában. Ezért úgy gondolom, hogy az együttműködés, az információcsere, a tapasztalatok cseréje közöttünk nemcsak kívánatos, nemcsak jó, hanem parancsolóan szükséges is.

Magyarország és Csehszlovákia például az a két ország, ahol a legnagyobb a férfiak korszpecifikus mortalitása. Nézzük például az 54-59 éves férfiak korcsoportját. A magyar Demográfiai Évkönyv tanúsága szerint Magyarországon 1981-ben az e korcsoportba tartozó férfiak halandósága 21,2% volt, Csehszlovákiában 19,8. Hasonlítsuk össze ezt az NDK-ra vonatkozó 14,8-as számmal, valamint a Svédországra vonatkozó 10,6-os számmal. A férfiak születéskor várható átlagos élettartama mind a két országban a legalacsonyabb. Magyarországon 66 év, Csehszlovákiában 67 év. Viszont az NDK-ban 69 év, Svédországban pedig 73 év.

Minden erőfeszítésünk ellenére az európai és különösen az észak-európai országokkal, vagy a nyugat-európai országokkal összehasonlítva nagyon rossz a csecsemőhalandósági arány is. Magyarországon

1984-ben 20,2%, Csehszlovákiában 15,3, míg az NDK-ban 10, Svédországban pedig 6,3 ezrelék. Húsz európai ország közül 10-ben a csecsemőhalandóság ma már 10 ezrelék alatt van.

Magyarországon és Csehszlovákiában is folyamatosan növekszenek a válási arányok, bár ebben a tekintetben országaink nem jelentenek Európában kivételt. Az 1983-as évi válási arány Magyarországon ezer lakosra számítva 2,71, Csehszlovákiában 2,31, az NDK-ban 2,97, Svédországban 2,57. Ha Csehszlovákiát Csehországra és Szlovákiára osztjuk, Csehországban a lakosság 10 millió, Szlovákiában pedig 5 millió, ebben az esetben a Csehországra vonatkozó válási arány 2,95, tehát az NDK-nak és a magyarországinak megfelelő, míg Szlovákiában 1,57. Az utóbbi 10 év során azonban a szlovákiai válási arány megkétszereződött, míg a csehországi válási arány csak 30%-kal növekedett.

Az 1970-es évek elején bevezetett intézkedések hatására a születési arányszám növekedése megindult, 1975 óta azonban jelentős mértékben visszaesett. Magyarország Európában speciális helyzetű, nagymértékű emelkedést ért el a születési arányszámban. 1970 és 1975 között a születési arányszám 14,7 ezrelékről 18,4 ezrelékre emelkedett, de 1984-re 11,7 ezrelékre esett vissza. Csehszlovákiában az arányok a következőképpen alakultak: 1970-ben 15,9 ezrelék, 1975-ben 19,5 ezrelék, míg 1984-ben 14,7 ezrelék. Abban az esetben, ha Csehszlovákiát ismét felbontjuk Csehországra és Szlovákiára, akkor azt látjuk, hogy Csehországban az arányszám leesett 13,7 ezrelékre, tehát a helyzet ugyanaz, mint Franciaországban, az NDK-ban és az Egyesült Királyságban. Rendkívül szembeötlő ez a nagyarányú visszaesés. Magyarországon 1975 óta 18,4 ezrelékről 11,7 ezrelékre, Csehszlovákiában 19,5 ezrelékről 14,7 ezrelékre.

Mind Magyarországon, mind Csehszlovákiában az a helyzet, hogy a 35 éven felüli anyáknak az összes anyákhoz viszonyított aránya igen alacsony, míg a nagyon fiatalok anyáknak az aránya nagyon magas a nyugat-európai országokkal való összehasonlításban. A 15-19 éves korcsoportba tartozó 1000 nő között 50 anya van, míg ez az arány a nyugat-európai országokban 25-30 között van. A 35 éven felüli anyák gyermekeinek az aránya 50% alatt van, míg a többi európai országban ez körülbelül 10 százalékos. 15-19 éves korú nők csoportjába tartozó nők gyermekeinek aránya kb. 50.

A népesedéspolitikáról szólva megállapíthatjuk, hogy a népesedéspolitikai eszközeiben is nagyon sok a hasonlóság, úgy, mint a gyermekgondozási segély, a terhességi segély, az anyák betegállományba vétele terén. Ezért van az, hogy a népesedéspolitikával kapcsolatos következtetéseink, illetve a népesedéspolitikai eredményeivel kapcsolatos következtetéseink ugyanazok. A saját következtetéseim megfogalmazása helyett éppen ezért engedjék meg, hogy inkább abból a kiváló magyar tanulmányból idézzek, amelynek a címe: "A családtervezésen kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása 1984-ben". Azért is ebből a kiadványból idézek, mert egybeesik a véleményemmel. Az idézet a következőképpen hangzik: "nagyon nehéz egyértelmű választ adni arra, hogy milyen mértékű a népesedéspolitikai hatása a termékenységre. Az eddig bevezetett intézkedések nem tudták befolyásolni a befejezett termékenységet. Az intézkedések azonban befolyást tudtak gyakorolni a szülések naptári éveken mért gyakoriságára." A saját tapasztalatunkból kiindulva szeretnék itt utalni egy másik olyan gondolatra is, amely ugyancsak az Önök kiadványában látott napvilágot: "A népesedéspolitikai - hangzik az idézet - és a termékenység közötti kapcsolat nem egyirányú, ugyanis a népesedéspolitikai hatására megváltozott termékenység visszahat a népesedéspolitikai intézkedésekre."

A népesedés jövőbeni prioritásával kapcsolatosan engedjék meg nekem, hogy egy másik kiváló tanulmányból idézzek, amely Klinger András tollából született és az "Európai népesedési tendenciák" nevet viseli, 1984-ben a WHO, az Egészségügyi Világszervezet kiadásában jelent meg: "Azzal összefüggésben, hogy a termékenység csökken, nagyobb figyelmet kell fordítanunk a nagycsaládok társadalmi-gazdasági problémáira. Egy másik prioritás azzal függ össze, hogy nagyon nagy a fiatal nőknek az aránya a szülő nők között. Ezzel kapcsolatban felmerülnek olyan kérdések, mint az abortuszok, a megelőzés kérdése, a védekezés problémája."

Az abortuszokról szólva szeretném megjegyezni, hogy Csehszlovákiában 100 szülésre 400 abortusz jut. Ezzel összefüggésben említtem meg azt is, hogy Csehszlovákiában október 20-án lép életbe az új abortusz rendelet, amelynek értelmében megszűnnek az abortusz-bizottságok. A dolog lényege az, hogy a nőknek joguk lesz majd saját maguknak dönteni arról, hogy akarnak-e abortuszt vagy nem, és konzultálhatnak ebben a kérdésben a nőgyógyászokkal, tehát körülbelül ugyanaz lesz

a helyzet Csehszlovákiában is, mint ami a nyugati országokban van. Így tehát két ország marad, ahol abortusz-bizottságok vannak, az egyik Magyarország, a másik pedig Bulgária.

Megvizsgáltuk és kiderült, hogy nálunk is ugyanaz a helyzet, mint ebben a két országban: az abortusz-bizottságok minden 100 kérelmező közül 95, illetve 98 kérelmének helyet adnak.

Összefoglalva, szerettem volna röviden ismertetni népesedési problémáinkat, amelyek nagyon hasonlítanak a magyarországi problémákhoz. Szeretném ezzel is aláhúzni, hangsúlyozni, hogy milyen fontos e téren az együttműködés. Remélem, hogy a vita során több lehetőségünk lesz majd arra, hogy részletesebben is foglalkozzunk mindezekkel a kérdésekkel. Mégegyszer szeretnék Önöknek köszönetet mondani azért a lehetőségért, hogy együtt lehetek Önökkel.

KLINGER ANDRÁS

Köszönöm. Erich Strohbaché a szó.

ERICH STROHBACH

Elnök úr, Hölgyeim és Uraim!

Nem akarom mégegyszer megismételni azt, amit az előző felszólalók már elmondtak, vagy ami már a korábbi vitában elhangzott azal kapcsolatosan, hogy mennyire egyetértünk bizonyos kérdésekben. Nem akarok arra sem kitérni, hogy milyen dolgokban gondolkodunk másképpen, mert erről is volt sokszor szó, de szeretnék csatlakozni azokhoz, akik meg akarják köszönni a szervezőknek a lehetőséget, hogy ezen a nagyon fontos értekezleten részt vehetünk.

Ez az értekezlet véleményem szerint nagyon fontos, mert nagyon sok közös problémánk van és nagyon sok nehézséget tudunk a közös gondolkodással megoldani. Nagyon szeretném megköszönni azt is, hogy ilyen alaposan előkészítették ezt az értekezletet, nagyon nagy örömmel olvastam el és nagyon sokat tanultam az Önök előadásáiból. Úgy gondo-

lom, különösen hangsúlyoznom kell itt még egyszer, hogy a népesedéspolitikai menüre komplex dolog. Úgy gondolom, hogy ennek a komplexitásnak a hangsúlyozása sokkal fontosabb, mint az, hogy különböző definíciókat adjunk akár a népesedéspolitikával foglalkozó döntéshozók kezébe, akár a demográfusok kezébe.

Mi a népesedéspolitikát négy célú politikának tartjuk. Ez a négy cél egy egységet alkot. Az első cél az, hogy el kell érni a népesség reprodukciós szintjét. Ezen nem akarunk túlmenni, de ezt el kell érni, mert a reprodukciós szintet 1972 óta már nem érjük el. Ezzel kapcsolatban két tényezőt kell figyelembe vennünk. Az egyik az, hogy a nők foglalkoztatottsága igen magas az NDK-ban, körülbelül 93%-os, a termékenykorú nők között is igen magas a foglalkoztatottak aránya. A másik tényező az, hogy az NDK-ban, és tulajdonképpen nemcsak az NDK-ban van ez így, a családok szabadon eldönthetik azt, hogy hány gyereket akarnak, és hogy ezeket a gyerekeket mikor akarják világra hozni. Ezt a jogot a születésekkel kapcsolatos politikánk, a nem kívánt szülésekkel szembeni védekezéssel kapcsolatos törvénykezésünk garantálja, és ez tulajdonképpen beletartozik abba az általános politikába, amelynek segítségével az anyaságot akarjuk támogatni, ösztönözni.

A második cél az, hogy tovább akarjuk csökkenteni a mortalitást és a morbiditást. Ez természetesen nem kizárólagos NDK-sajátosság. Ezen a területen voltak bizonyos sikereink. A várható élettartam évről évre nő, kivételt csupán a férfiak néhány korcsoportja képez, ahol a helyzet romlott. Arra gondolunk, hogy itt a második világháború következményeiről lehet szó. Természetesen erről az orvosok sokkal többet tudnak, mint a demográfusok. Voltak bizonyos sikereink a gyermekhalandóság csökkentésében is. Számottevően sikerült csökkenteni az anyák halandóságát is. Bizonyos betegségeket is, különösen gyermekkorban, pl. a diftériát, a tbc-t és a gyermekparalízist.

A harmadik cél az, hogy módot adjunk a fiatal házasoknak gyermekeikkel kapcsolatos terveik megvalósításához. Az asszonyok nemcsak a gazdasági életben akarnak részt venni, hanem anyák is akarnak lenni és tudjuk, hogy ez bizonyos versenyhelyzetet jelent.

Egyfelől van az anyaság, másfelől a gazdasági életben való

részvétel lehetősége. A negyedik célunk az, hogy a munka- és életfeltételeket javítsuk. Tulajdonképpen mindenütt, de elsősorban a vidéki helyeken, vidéken abból a célból, hogy a fiatalok vidéken telepedjenek le azután, miután befejezték iskolai tanulmányaikat, és ne menjenek a városokba. Tehát azt akarjuk, hogy az életfeltételek országunkon belül kiegyensúlyozottak legyenek a vidék és a város között. Ez az a nagy cél, az a négy elv, amit szem előtt tartunk. És természetesen van egy általános kapcsolat is, ahogy Holzer professzor is említette. A gazdasági növekedés felől egyrészt, hogy a gazdasági fejlődés legfontosabb eredménye, legfontosabb célja – engedjék meg, hogy nagyon egyszerűen fogalmazzak – az életfeltételek javítása és az életfeltételeken belül vannak a reprodukciós feltételek is, az egészségügyi feltételek is, a gyerekszüléssel kapcsolatos jobb feltételek is. Ezenkívül pedig az a véleményünk, hogy ez a kapcsolat a másik irányban is működik, tehát, hogy az életfeltételek javulása hatással van a gazdaság további növekedésére is. Köszönöm szépen a figyelmüket.

KLINGER ANDRÁS

Köszönöm. Azt hiszem, hogy ha alaposan és jól akarjuk lebonyolítani ezt a kerekasztal-értekezletet, akkor nehéz dolgunk van, mert többé-kevésbé mind a négy országnak nagyon hasonlóak az alapvető elképzelései és céljai. De talán a különbség abban van, hogy a demográfiai helyzet három országban olyan, hogy a halandósági szint a legnagyobb probléma és ezért az első cél ennek a javítása. Másrészt az NDK-ban jobbak az egészségügyi feltételek és jobbak a halandósági feltételek is, jobb a halandósági helyzet ott talán a termékenységnek a növelése egy magasabb prioritású feladat. De úgy gondolom, hogy ez csak formális megközelítés, és az általános elképzeléseink és általános véleményünk többé-kevésbé ugyanolyan, esetenként egyforma. Úgy gondolom, hogy Ön nem említette azt, amit Wynnyczuk úr mondott, hogy ezek az intézkedések képesek-e megváltoztatni a helyzetet vagy pedig nem, vagy csak ideiglenesen változtatják meg a helyzetet. Azt hiszem, hogy ebben az kérdésben is többé-kevésbé ugyanolyan a véleményünk. Kérdésem az, hogy vajon az NDK-ból és Csehszlovákiából jött többi vendégünk kíván-e ehhez hozzatenni valamit? Átadom a szót Josef Alannak.

A népesedéspolitikai kutatásában az okok és a következmények, a strukturális változások elemzése van túlsúlyban. Mi megpróbálunk ebbe a keretbe egy további nézőpontot beiktatni, mégpedig az életciklus fogalmával. Ez lehetővé teszi számunkra azt, hogy a konkrét struktúrájukban elemezzük azokat a történeti és a genetikai kapcsolatokat, amelyek a társadalmi változások és az egyének életrajza között megfigyelhetők, azaz, hogy konkrétan elemezzük, összekapcsoljuk az egyének foglalkozási karrierjét, és családi életciklusát. Mondok egy példát. Társadalmunkban a fiatalember viselkedésében úgy tűnik, kezd kialakulni egy bizonyos modell a szülői funkcióra való áttéréssel kapcsolatban. Ennek a modellnek a legfontosabb vonása az, hogy a férfiak és a nők esetében az életesemények időzítése különböző. Ez a különbség a közöttük lévő életpálya különbséggel van kapcsolatban. Az élet egészére való felkészülés azonban a fiataloknál egy, a szexuális szimmetriára épülő modell szerint bonyolódik le, azaz a nemek közötti egyenlőség alapján.

Az egységesített nevelési, oktatási és foglalkoztatásra való felkészítési modell olyan képzetet kelt, hogy a foglalkozási életpálya egyforma. A kor szerinti és ennek következtében a tapasztalatbeli egyenlőtlenség az első gyermek születésénél alakul ki. A családban világosan kialakul egy differenciált szerep, egy munkamegosztás, és a partneri kapcsolat mint a nemek közötti egyenlőség formája ezzel véget ér. Az anyaszerep nem helyettesíthető szerep, az apa szerepe viszont bizonyos értelemben kiegészítő szerep. Annak következményeképpen, hogy a nő gyermekkor óta a férfivilág modelljét veszi át és másolja le, a nő életében feszültség keletkezik.

A nők erre a feszültségre csak két módon reagálnak. Az első reakció az, hogy a nő redukálja, csökkenti az anyaszerepet, ami gyermektelenséget jelent, a gyermekszám csökkentését vonja maga után, illetve a gyermekvállalás időbeli előrehozását eredményezi, a születések gyorsabb egymásutánban követik egymást stb.

A második reakció viszont az, hogy a nők csökkentik a foglalkozás iránti érdeklődésüket, a foglalkozásra való orientáltságukat. Úgy tűnik azonban, hogy a nők manapság nem mondanak le az anyaság mi-

att a foglalkozással kapcsolatos azon aspirációikról, melyeket gyermekkoruk óta tápláltak. Ebből adódik a kérdés, újrafogalmazható-e az úgynevezett nemek közötti egyenlőség?

A nemek közötti egyenlőség biztosításának legáltalánosabb módja, hogy a legbiztonságosabb feltételeket teremtjük meg az anya és a megszületett gyermek számára. Ettől azt várjuk, hogy majd pozitívan visszahat a családtervezésre. Ez a népesedéspolitika klasszikus elképzelése. Az anyákat és a gyermekeket szociális kedvezményekben kell részesíteni. Elsősorban mondjuk a szolgáltatások javítása által.

Van azonban még egy másik módszer is. A mi körülményeink között a nők foglalkoztatásra való orientáltságát nem a nemek közötti különbségek előbb említett modellje ösztönözte. Be kell vallanunk, hogy a nő olcsó és igen jó munkaerő. Az extenzív gazdasági fejlesztés időszakában arra volt szükség, hogy a nőket teljes mértékben aktivizáljuk. A nők társadalmi és foglalkozási aktivizálásának eredményeképpen azonban nemcsak anyagi és szociális kedvezményekben részesültek a nők, hanem új típusú társadalmi önbizalom is kialakult bennük. Ezt átviszük a családba is, ahol azonban második foglalkozásuk a nemek közötti egyenlőtlenség korlátjába ütközik.

A családban a partnerek egyenlősége kombinálódik a szülők közötti egyenlőtlenséggel. Nem vitatható, hogy a gazdasági érdekek továbbra is szükségessé teszik azt, hogy olyan intézkedéseket hozzunk, amelyek a nőket és az anyákat kedvezményekben részesítik, még hozzá úgy, hogy ez nem árt a foglalkozási szférában betöltött szerepüknek. Az eddigi fejlődés során oda jutottunk, hogy a foglalkozás beépült a nők életútjába. A nők és a társadalom ma ezt elfogadják és hozzáigazítják ezt a nőknek és az anyáknak juttatott kedvezmények rendszeréhez.

A család funkcionálásának nézőpontjából az anyaszerep problémája nem megoldott. Ezért fontos az, hogy gondolkodjunk arról a második lépésről, melyet a szocialista életforma alakításában meg kell tennünk. Arról van szó, hogy az anyaszerepet be kell építenünk a nők egész foglalkozási életpályájába, másképpen szólva, olyan nőtípus kialakításáról van szó - a foglalkozással kapcsolatos életpályáról beszélek -, amely nem kópiája a foglalkozási életpályával kapcsolatos férfítípusnak.

Túlzott és egyszerűsített formában azt mondhatjuk, illetőleg megkérdezzük, nem kellene-e az anyaszerepet foglalkozási szerepként meghatároznunk. Olyan foglalkozásként, mely a gyermekek és a társadalom számára pótolhatatlan. Az általam elmondottakkal illusztrálni kívántam azt, hogy milyen irányban haladunk Csehszlovákiában a népese-
déspolitikai kutatásaink területén.

KLINGER ANDRÁS

Köszönöm. Dieter Vogeleyé a szó.

DIETER VOGLEY

Az anyaság és a gazdasági tevékenység kérdései nagyon specifikus kérdések. Én általános megjegyzéseket szeretnék tenni a népese-
déspolitikával kapcsolatban. Úgy gondolom, mindnyájan egyetértünk Klinger úrral abban, hogy a szeminárium keretében az eddigiek során vitatott kérdések nemcsak magyar kollégáinknak a problémái, hanem közös problémánk, országainkban ugyanazok a problémák vannak. Azokat a kérdéseket például, melyeket Kemenes Ernő úr vetett fel, ugyanúgy felvethetné az NDK-ban is a Tervhivatal valamelyik vezetője, a népesedési problémák szerepével, lehetőségeivel kapcsolatosan, a demográfiának a népesedéspolitika megfogalmazásában betöltött szerepével összefüggésben.

A népesedéspolitika specifikus és általános kérdéseit az NDK-ban is vitatják, az utolsó két évben is. Teljesen egyetérttek Holzer úrral abban, hogy minden kormánynak és minden kommunista pártnak van gazdasági stratégiája, de egyetlen kormánynak sincsen szociális stratégiája. A társadalmi életnek nagyon kevés területén tudjuk csak megfogalmazni az elérendő feladatokat és nem tudjuk, hogy mi az a valószínű idő, amely ahhoz szükséges, hogy a következő időben megvalósítandó dolgokat véghezvigyük. Nem tudjuk megfogalmazni a célokat például a nyugdíjkorhatár csökkentésével kapcsolatosan.

A népesedéspolitika véleményem szerint csupán egy része a társadalmpolitikának. Ebben egyetérttek Holzer úrral, a tudományosan

megalapozott politikának azonban először is ismernie kell a népesség-fejlődés törvényeit. Anélkül, hogy ismerné a népesedés törvényeit mindenféle politika, mindenféle instrumentum, amely a népesedést befolyásolja, csupán kísérlet marad. Ha nem ismerjük a fejlődés törvényeit, akkor a népesedéssel kísérletezünk. Én úgy vélem, hogy a törvényeket, az általános tendenciákat a népesedés fejlődésével kapcsolatosan egyáltalában nem ismerjük. Ezért azt hiszem, hogy ahhoz, hogy a népese-déspolitikákat kidolgozzuk és végrehajtsuk, jelentősen javítanunk kell a népesedéstudományt.

Egy második megjegyzésem a társadalmi minimummal kapcsolatos, amelyet Holzer úr vetett föl. A népesedéspolitika sokkal több, mint a demográfiai politika. Az NDK-ban a demográfiai politikában szerzett gyakorlati tapasztalataink alapján úgy gondolom, hogy mindenféle pronatalista intézkedés, amelyet az NDK-ban foganatosítottunk az utolsó 12 évben, nagyon érzékeny és nagyon kényes kapcsolatokat érintett, gondolok itt a társadalmi biztonság és a társadalmi igazságosság közötti kapcsolatra. A pronatalista intézkedések mindegyike szociális funkciójú volt, akár demográfiai célokat valósítottak meg, akár nem. Mindezek az intézkedések segítettek abban, hogy megjavítsuk a gyermekes felnőttek életkörülményeit. Ugyanakkor azonban csak kis lépéseket tettünk a társadalmi igazságosság elérése érdekében, itt kevesebb eredményt értünk el, mint a társadalmi biztonság terén.

A harmadik megjegyzésem az, úgy gondolom, hogy a népesedéspolitika nem fog tudni megbírkózni a fejlődés objektív törvényszerűségeivel. A népesedéspolitika nem képes arra, hogy megváltoztassa a fejlődés általános irányát. Abban az esetben, ha a demográfiai átmenet során az általános tendencia a termékenység csökkenése, akkor ezt az irányt semmiféle népesedéspolitika nem tudja megváltoztatni. A népese-déspolitika azonban képes a demográfiai folyamatok intenzitásának csökkentésére, időbeli lelassítására. Véleményem szerint a demográfusoknak elemezniük kell az elért szintet és azt, hogy mennyire értették meg a fejlődés törvényeit és azután kell megpróbálniuk bizonyos következtetéseket levonni a népesedéspolitika további irányaira vonatkozóan.

Befejezésül én is szeretnék köszönetet mondani a szeminárium szervezőinek a kiváló feltételekért, és azért - ami talán még fontosabb -, hogy különböző véleményeket bátran fejtettek ki.

Köszönöm. Jochen Fleischhackeré a szó.

JOCHEN FLEISCHHACKER

Először is szeretnék köszönetet mondani azért, hogy részt vehetek ezen a konferencián, és szeretném kifejezni elismerésemet a kiváló munkafeltételekért is. Magam is csak néhány megjegyzést szeretnék tenni. Nagyon érdekesek voltak számomra az előadások a magyarországi népesedéspolitikáról. A problémák megvitatásánál véleményem szerint is nagyon fontos az, hogy megfogalmazzuk a népesedéspolitika céljait. Szerintem nem a hivatalos politika feladata az, hogy megfogalmazza a népesedési politikát és annak céljait. Szeretném elmagyarázni ezt a tézisemet.

A hivatalos politika szempontjából a társadalompolitikának több vetülete van, így például a lakásviszonyok, vagy a gazdasági fejlődés problémája, illetve az eltartottak és a dolgozók aránya, a termelés és a fogyasztás aránya. A vita első részében hallottunk néhány példáról és hallottunk arról is, hogy Magyarországon a demográfiai intézkedések nagyon rövid életűek voltak. Amiről beszélni szeretnék, az az a kérdés, hogy ebből a szempontból mi a demográfia szerepe a népesedéspolitika kidolgozásában.

Nem fogalmazhatunk meg hatékony népesedéspolitikát demográfia nélkül, azaz népesedési elmélet nélkül. A népesedési elmélet legfontosabb feladata, hogy a népesedési reprodukciónak a törvényeit kutassa, történelmileg konkrét társadalmakban. Ha ismerjük a reprodukció törvényeit, akkor képesek vagyunk befolyásolni a népesedési folyamatokat. Eddig a történelemben előfordult népesedési reprodukciónak csak néhány törvényét ismerjük. A népesedési törvények felismerésének alapja a demográfiai átmenet elmélete volt.

A demográfiai átmenettel kapcsolatos elmélet alapján jutottunk arra a következtetésre, hogy a világ minden országában demográfiai átmenet van folyamatban. A fejlődő országok többsége most a demográfiai átmenet második fázisának elején van. A fejlett országok

többsége, beleértve az európai szocialista országokat is, a demográfiai átmenet utolsó szakaszában vannak. A demográfiai átmenet után a népesedés Európában stabilizálódni fog, azaz a születési arány és a halálózási arány harmónikus kapcsolatban lesz majd egymással. Ebből a szempontból a népesedéspolitikának egyik célja az, hogy minél hamarabb elérjük ezt a népesedési stabilizálódást. Azaz minden olyan intézkedésnek prioritást kell kapnia, amely előmozdítja ennek a stabilizálódásnak a minél gyorsabb elérését.

Ezt a dolgot egy példával szeretném világosabbá tenni. Józan úr a népesedéspolitikáról és a halandóságról beszélve feltette a kérdést "miért olyan alacsony a várható élettartam Magyarországon?". Láttuk, hogy az NDK-ban a várható élettartam egy kicsit magasabb, mint Magyarországon. A legutolsó években azonban azt látjuk, hogy a korszecifikus halandóság az NDK-ban a 35-40-45-50 éves férfiak korcsoportjában nőtt és növekszik ezekben a korcsoportokban a nők és a férfiak közötti halandósági különbség is. Mindaddig nem rendelkezünk olyan információs rendszerrel, amelynek alapján megválaszolhatnánk a kérdést, hogy mi az oka a korszecifikus mortalitás eme romlásának. Úgy értékeljük, hogy a rák- és a szívbetegek előfordulási gyakoriságának növekedése, a sör, a cigaretta és a szeszes italok fogyasztásának a növekedése idézte elő a korszecifikus halandóság romlását. Ebből a szempontból nagyon fontos volna, hogy minden területen intézkedéseket hozjunk, hogy meggátoljuk a szocialista országokban ezeknek a negatív fejleményeknek a további elterjedését.

KLINGER ANDRÁS

Köszönöm. Ralf Ulriché a szó.

RALF ULRICH

Mindenekelőtt én is szeretnék köszönetet mondani a Népeségtudományi Kutató Intézetnek. Miként Holzer úr is, én is a saját véleményemnek szeretnék hargot adni és ezért kérem, hogy azt amit elmondok, ne tekintsék úgy, mint országom hivatalos véleményét.

Az én érdeklődési területem nem a szocialista országok népesedéspolitikája és nem is a saját országom népesedéspolitikája, hanem a fejlődő országok népesedéspolitikája. Ezért az, amit elmondok az eddig elhangzott vitával kapcsolatosan specifikus módon közelít a kérdésekhez. Általában az emberek úgy gondolják, hogy a fejlődő országoknak a fejlett országoktól kell tanulniok. Tény az is, hogy a szocialista országok részt vesznek abban az ideológiai harcban, amelyet azért folytatunk, hogy befolyásunk legyen a harmadik világban. Ez a küzdelmünk olyan fontos területeken is folyik, mint amilyen a népesedéspolitika. 1984-ben Mexikóvárosban alkalmunk volt arra, hogy megfigyeljük, mi ennek a küzdelemnek az ideológiai háttere és milyen viták bonyolódnak le e küzdelem keretében.

Itt azonban én másképpen szeretném felvetni a kérdést, mégpedig úgy, hogy mit tanulhatunk mi, mit tanulhatnak a fejlett országok a fejlődő országokkal kapcsolatos ismeretekből, a fejlődő országokban felgyülemlett tapasztalatokból. Első hallásra ez a megközelítés szokatlannak tűnhet, hiszen a fejlett országoknak a népesedési problémái nagymértékben különböznek a harmadik világbeli országok népesedési problémáitól. A fejlődő országokban például a magas termékenységet a gazdasági fejlődés szempontjából negatív tényezőként értékelik és ennek következtében a fejlődő országok többsége antinatalista népesedési politikát folytat. A termékenység alakításának társadalmi-gazdasági feltételei is egészen mások a fejlődő országokban, mint a mi országainkban.

Egészen más a politikai viszonyok és a kormányok hatalmi helyzete a harmadik világban, mint a mi országainkban. Ezek tehát azok a dolgok, amelyek különbözöek, de hol találhatjuk meg a közös vonásokat, milyen területeken tanulhatunk azokból a tapasztalatokból, melyek a fejlődő országok népesedéspolitikájában halmozódtak föl?

Két dologra szeretném felhívni a figyelmet, amelyek a most lezajló vita szempontjából relevánsak. Először is a fejlődő országokban is az a helyzet, hogy akkor amikor népesedéspolitikával foglalkoznak, akkor nagyon nagymértékben koncentrálnak a termékenységre, de vannak olyanok ott is, akik figyelmeztetnek arra, hogy a népesedéspolitika több mint a termékenység befolyásolására irányuló politika. Arról van szó, hogy ezek az emberek emlékeztetnek ott arra, hogy a népe-

sedéspolitika több mint a termékenység befolyásolására irányuló politika, mert azt, hogy a népesedéspolitika egy általánosabb valami, azt időről időre elfelejtjük, így aztán időről időre emlékeztetnek rá. Itt a szeminárium vitájában is emlékeztettek bennünket arra, hogy a népesedéspolitika nagyon tág értelmű dolog. Szeretném azonban felhívni a figyelmet arra, hogy ez az emlékeztetés megtalálható a 10-15 évvel ezelőtti ENSZ-dokumentumokban is. Akkor is tudta már mindenki azt, hogy nagyon fontos dolgok vannak még a termékenységen kívül, például a halandóság, mindazonáltal a termékenység a demográfusok különös érdeklődési körében van, aminek biztosan sok oka van. Mit tanulhatunk tehát ezen a területen? Egy momentum számomra a következő: arra van szükségünk, hogy elméletet dolgozzunk ki a termékenység csökkenéséről, mert csak ilyen módon tudjuk kidolgozni a népesedéspolitikát.

A népesedéspolitika és a termékenység közötti kapcsolattal foglalkozva Kamarás úr előadásában volt egy rejtett premissza. Ez úgy fogalmazható meg, hogy a termékenység, különösen a befejezett termékenység csökkent. Nem hallottunk azonban ennek az elméletéről semmit sem. Látjuk ezt a folyamatot, vannak statisztikai adataink róla, de nincsen elméletünk vele kapcsolatosan. Nincs elméletünk arról, hogy mi ennek a folyamatnak a kapcsolata más társadalmi-gazdasági folyamatokkal, és mik e folyamat legfontosabb tényezői. Ugyanez figyelhető meg a fejlődő országok esetében is. Ott is csökken a termékenység, de ott sincsen ezzel kapcsolatos elmélet. Ott is hiányzik a dolgok mélyebb megértése. Világosan szeretnék fogalmazni. Olyan makro-megközelítésre van szükségünk, mely magában foglal egy történelmileg szélesebb körű értelmezést és nemzetközi összehasonlításba helyezi a dolgokat, amely saját országunk nemzeti tapasztalatait a történelmi és a nemzetközi fejlődés szélesebb kontextusába helyezi. Ezzel egyidőben mikroelméletre is szükségünk van, a család szintjén működő viselkedési funkciókkal kapcsolatban. Minthogy a család a termékenységgel kapcsolatos döntések legfontosabb egysége, ezt a két dolgot, mármint a makro-elméletet és a mikro-elméletet össze kell kapcsolnunk.

Az irodalomban több megközelítéssel is találkozhatunk ezzel a kérdéssel kapcsolatban. Az egyik Caldwellnek, az ausztrál demográfusnak a nevéhez fűződik. Ő a fejlődő országokkal kapcsolatosan a nemzedékek közötti vagyonáramlást vizsgálja és arra a következtetésre jut, hogy a fejlődő országokban a termékenység csökkenésében egy for-

dulópont figyelhető meg és ennél a fordulópontnál a vagyon áramlásának az iránya fordul meg; míg a fordulópont előtt a vagyon a fiataloktól az öregekhez áramlik, addig a fordulóponttól kezdődően az öregektől a fiatalokhoz. Kijelenti, hogy amikor a társadalmi-gazdasági viszonyok alakulása a kapitalizmusban bizonyos szintet elér, akkor a magas termékenység gazdasági szempontból a családra nézve negatív jelenséggé válik. Ezt az elméletet Visnyevszkij, szovjet demográfus fejlesztette tovább, különös tekintettel a Szovjetunióban végbemenő demográfiai átmenetre. Visnyevszkij is leírja azt a fordulópontot, de pontosabban határozza meg. Azt mondja, hogy a termékenység motivációja egy bizonyos ponton megváltozik. Az exogén gazdasági motiváció endogén, pszichológiai motivációvá válik. Tudniillik azzá a kívánsággá, hogy az emberek sajátmaguk megvalósítását lássák a gyermekeikben.

Az a véleményem, hogy az elméletet tovább kell fejleszteni ahhoz, hogy megérthessük a folyamat lényegét, és hogy megértsük, például a befejezett termékenység csökkenése hol fog megállni? 1,0-nál, 1,5-nél? - kell hogy legyen valami fogalmunk erről. Ha a folyamatos statisztikai adatokat értelmezni akarjuk, tudnunk kell, hogy mi lesz az a további tendencia, amely a dolgok belső dinamikájából következik.

Abban az összefüggésben, hogy szükség van a termékenység csökkenésének elméletére, számomra fontos annak meghatározása, hogy mik a népesedéspolitika lehetőségei és mik a határai. Ez különösen fontosnak tűnik számomra azzal a kapcsolattal összefüggésben, mely a demográfia, tehát a tudomány és a politikusok, a döntéshozók között van. A politikusok ugyanis nem azt várják, hogy a tudósok speciális pénzalapokat igényeljenek a népesedéspolitikához, hanem azt igénylik, hogy a tudósok a prioritásokat határozzák meg, tehát azt, hogy a pénzalapok milyen célok megvalósítására szolgáljanak, melyek a fontos célok más célokkal való versenyben, hiszen a politikusok, a döntéshozók mindig különböző, egymással versenyben lévő célok között választanak. Azt akarják tudni, hogy a pénzzel mit lehet csinálni és milyen határai vannak annak, amit ezzel a pénzzel csinálni lehet. Tehát azt, hogy mit érhetünk el ennek a pénznek a felhasználásával. Csak akkor, ha meg tudjuk világítani azt a kérdést, hogy mik a határai annak, amit elérhetünk, amit a pénznek a felhasználásával kapunk, csak akkor várhatjuk el, hogy a politikusok jobban odafigyeljenek a véleményünkre.

KLINGER ANDRÁS

Most meghallgatjuk a magyar kollegák véleményét is. Elsőként Andorka Rudolfé a szó.

ANDORKA RUDOLF

Köszönöm elnök úr. Néhány olyan kérdést szeretnék érinteni, amelyek a termékenységre és a pronatalista politikára vonatkoznak. Nem azért, mert az a véleményem, hogy a halandóság nem fontos. Az a véleményem ugyanis, hogy a halandóság kérdése nagyon fontos, azonban nincs vita arról, hogy a mortalitást javítanunk kell, ezzel mindenki egyetért. Ami a vándorlási politikát illeti, annak a megtárgyalására egy külön konferenciára volna szükségünk. Ezen a külön konferencián a regionális problémákkal, az urbanizációval és a migrációs politikákkal kellene foglalkozni. Ez az oka annak, hogy a figyelmet a termékenységre és a pronatalista politikára fordítom.

Az első kérdés az, hogy szükséges-e vagy morálisan és filozófiailag igazolható-e az, hogy népesedéspolitikát dolgozunk ki, illetve folytatunk. Tehát, hogy beleavatkozunk az egyes házaspárok döntéseibe. Van olyan vélemény is, hogy nincsen szükség arra, hogy beavatkozzunk az egyes házaspárok termékenységgel kapcsolatos döntéseibe, mivelhogy ezek a döntések automatikusan igazodnak valamiféle optimumhoz, valamiféle harmóniához. 25-30 évvel ezelőtt a szocialista országokban több demográfus volt ilyen véleményen. Azt hangoztatták, hogy a szocialista átalakulások automatikusan magukkal fogják hozni az optimális népességnövekedést. Ezeket a véleményeket olvashatjuk korábbi demográfiai írásokban. Az a véleményem, hogy ma a szocialista országokban senki sem gondolkodik így. Ezt a véleményt már többé senki sem fogadja el és feledésbe is merül ez a vélemény. De nemrégiben Mexikóban a Világnépesedési Konferencián az amerikai kormánydelegáció kijelentette, hogy a szabadpiaci gazdálkodás automatikusan magával fogja hozni az optimális népességnövekedést. (Az amerikai demográfusok túlnyomó része megdöbbenéssel és kritikával fogadta ezt az állítást.) Ez nagyon érdemes párhuzamra adna lehetőséget, de ennek a kérdésnek a tárgyalásával nem szeretnék most foglalkozni mélyebben.

Felmerül tehát az a kérdés, hogy miért fontos nekünk az, hogy népesedéspolitikánk legyen. Ezzel kapcsolatban szeretnék a vitába bekapcsolni egy elméleti modellt. Ez a modell a demográfiában és a társadalomtudományokban relatíve új. Nem elméletről van szó, ugyanis a termékenység csökkenéséről és a termékenység meghatározóiról nincsen elméletünk és biztos vagyok benne, hogy egyetlenegy magyar demográfus sem kíván egy új elméletet megalkotni. Nagyon meg vagyunk elégedve, vagy meg lennénk elégedve, ha valamit tudunk mondani a magyar termékenység meghatározó vonásairól. Ez egy elméleti modell, egy nagyon jó modell, amely segítséget ad annak megértéséhez, hogy az egyéni döntések miért nem vezetnek kollektív optimumhoz.

Bizonyára sokan hallottak Önök közül az úgynevezett "fogoly dilemmáról", vagy a közös legelő tragédiájáról. Ha mindenki a saját egyéni érdekéből kiindulva cselekszik akkor a közös jó látja ennek kárát. Ezért szükség van egy megállapodásra és ezt a megállapodást mindenkinek be kell tartania. Ez a közös megállapodás. Tulajdonképpen a társadalmainkban jelenleg ugyanez megy végbe. Minden egyes házaspárnak az egyéni érdeke az, hogy ne legyen túlságosan sok gyereke. Azt mondhatnánk, hogy ne legyen több, mint egy gyereke. Minthogy a pszichológiai értékek szempontjából egy gyermek elegendő, talán két gyerek. De tudjuk többek között Klinger András dolgozataiból is, hogy a családok egy részében három gyermekre lenne szükség ahhoz, hogy a magyar népesség ne csökkenjen. De mint ahogy mindnyájan tudjuk, jelenleg a mi társadalmainkban három gyermeknek a vállalása hősies tett. Világosan látható, hogy nem azonos a közös érdek és az egyes házaspároknak az érdeke. Ezért szükség van egy népesedéspolitikára, mert az egyéni döntések nem fognak szociális optimumot eredményezni.

Igazolható tehát az, hogy az állam beavatkozik? Véleményem szerint igen. Az állam a biztosító, a garantálója a társadalom hosszú távú érdekeinek. És nemcsak joga, hanem kötelessége is az, hogy gondoskodjék, illetőleg törődjék nemcsak a társadalomnak a jólétével, hanem a következő, eljövendő generációk jólétével is. Persze nem minden népesedési cél és nem minden népesedéspolitikában alkalmazott eszköz igazolható. Itt térnék rá nagyon röviden a második kérdésre, ez a cél kérdése.

Véleményem szerint a cél, amelyet megfogalmaznunk kell, az a

nulla népesség növekedés, ahogy ezt Holzer professzor is mondta. El kell érnünk az egyszerű reprodukciós szintet, esetleg egy kicsit ennél többet. Mindnyájan örömmel elfogadnánk azonban, ha el tudnánk érni az egyszerű reprodukció szintjét. Természetesen lehet vitatkozni arról, hogy mi az optimum, de senki se mondja azt, hogy a negatív népesedés-növekedés az a kívánatos. Tehát úgy tekinthetjük, hogy a nulla növekedésnek az elérése a kívánatos, gazdasági-társadalmi és egyéb szempontokból.

KLINGER ANDRÁS

Köszönöm. Jerzy Holzeré a szó.

JERZY HOLZER

Bizonyos közgazdászok úgy gondolják, hogy a negatív népesedésfejlődésnek pozitív gazdasági kihatásai, következményei vannak. Nekünk Lengyelországban van több ilyen közgazdászunk.

KLINGER ANDRÁS

Köszönöm. Andorka Rudolfé a szó.

ANDORKA RUDOLF

Igaz, ha a népességnövekedés negatív, akkor kevesebb iskolára van szükség. Hallottam én is Magyarországon olyan véleményeket, hogy végül is jó dolog az, hogy rossz a mortalitási helyzetünk, mert legalább kevesebb nyugdíjat kell fizetni. Ez azonban egyáltalán nem tekinthető tudományos véleménynek. Mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy az egyszerű reprodukciós szintnek az elérése az a cél, amelyet el kívánunk érni, amelyet el kell érnünk. Én azt hiszem, hogy ezzel a kérdéssel kapcsolatosan egyetértés van közöttünk.

A második kérdés arra vonatkozik, hogy a népesedéspolitika

milyen eszközöket kell, hogy felhasználjon. Vagy másképpen fogalmazva, mik a feltételei egy jó és egészséges népesedéspolitikának, vagy hogy mik egy népesedéspolitikának a lehetőségei és mik a korlátai. Erről a kérdésről egy magyar folyóirat számára éppen most írok egy cikket. Úgy tűnik tehát, hogy azok a kérdések, amelyek iránt érdeklődünk, nagyon is közös kérdések.

Az a véleményem, hogy egyetlenegy kényszerítő jellegű népesedéspolitika sem jó, mert erkölcstelen és nem hatékony. Monigl István utalt arra a korábbi vitában, hogy azok az intézkedések, amelyek betiltották, majd később korlátozták a művi abortuszokat, nem a demográfiai kutatások talaján született intézkedések voltak. Annak a politikának a megfogalmazásához más erők, más tényezők járultak hozzá. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy az abortuszoknak mindenfajta szigorú betiltása olyan módon, ahogy ez az 1960-as években az egyik szocialista országban történt, nagyon rossz politika. Nemcsak azért, mert erkölcsileg elfogadhatatlan, hanem azért is, mert hatástalan. Nem befolyásolja, vagy csak minimális mértékben befolyásolja a kohorsz termékenység alakulását, nagyságát és végül is ez a legfontosabb termékenység mutató.

Másrészt viszont a társadalmi juttatások, részben a pénzbeni juttatások, részben a természetbeni juttatások, hatékonyak látszanak. És ugyanakkor elfogadhatóak is, mind erkölcsi, mind filozófiai szempontból, véleményem szerint elősegítik a társadalmi igazságosság érvényesülését és ezen kívül hatékonyak is.

Calot úr, a Francia Demográfiai Intézet (INED) igazgatója úgy becsülte, hogy a francia intézkedések a kohorsz fertilitást 0,2-0,3 gyermekkel növelték. Ez mindnyájunk számára bőségesen elegendő volna. Ugyanakkor Calot úr azt is mondta, hogy ha több pénz állt volna rendelkezésre, akkor el lehetett volna érni a kohorsz termékenység 0,5 gyermekkel való növelését.

Az ezen a területen végzett magyar kutatások szintén azt bizonyítják, hogy a népesedéspolitikai intézkedések közül elsősorban a családi pótlék és a gyes hatottak a termékenységre. Ezt mutatta be előadásában Kamarás Ferenc az átlagos kohorsz-értékek alapján. Ehhez a tényhez én csak azt szeretném hozzátenni, hogy a kohorszon belüli

átlagos gyermekszám stabilitása mögött a háttérben egy tendenciaeltolódás figyelhető meg. Arról van szó, hogy nemcsak stabilitás van. Az eltolódás abban áll, hogy míg a falusi népesség termékenysége, az alacsony iskolázottságú nők termékenysége többé-kevésbé továbbra is csökkent, a magasabb iskolai végzettségű nők, elsősorban a budapesti nők, a felsőbb társadalmi csoportok termékenysége növekvő tendenciát mutat. Ugyanakkor népességeltolódás volt megfigyelhető az alacsonyabb iskolai végzettségű csoportokból a magasabbak irányába. Ez azt jelenti, hogy eltolódás történt az alacsonyabb gyermekszám-csoportok irányába. Ezek az ellentétes tendenciák többé-kevésbé kompenzálták egymást. A kohorsz termékenység stabilitása azonban nem jelenti azt, hogy nincs változás. Nagyon fontos változások húzódnak meg a stabilitás mögött. Ezeket a nagyon fontos változásokat véleményem szerint azok a társadalmi juttatások okozták, melyeket a magyar politika biztosított.

KLINGER ANDRÁS

Köszönöm. Vukovich György a szó.

VUKOVICH GYÖRGY

Úgy vélem, hogy a termékenység problémája országainkban a legfontosabb problémák egyike. De ahogy Klinger András is mondotta, s ahogy a hozzászólásokból is világosan ki lehetett venni, a halandóság is nagyon fontos tényező és egyre növekvő fontosságú kérdés.

Úgy gondolom, hogy ha megvizsgáljuk a múltbeli termékenységi trendeket, megállapíthatjuk, hogy az országainkban tett nagy erőfeszítések ellenére a termékenység növelésében igen kevés eredményt értünk el. Van néhány eredmény, ezek jól ismertek. Én a magam részéről nem gondolom azt, hogy ha az erőfeszítések sokkal nagyobbak lennének, ami persze a jelenlegi gazdasági körülmények között lehetetlen, akkor ezek a sokkal nagyobb erőfeszítések szükségképpen nagy hatást tudnának gyakorolni a termékenységre.

Azt hiszem többé-kevésbé el kell fogadnunk azt a tényt, hogy a termékenység a legjobb esetben is igen alacsony szinten stabilizáló-

dik majd országainkban és ez azok miatt a gazdasági és társadalmi ke-
reték miatt van, amelyek között népességünk él az egyes országokban,
valamint mindezeknek a problémáknak a nemzetközi összefüggései miatt
is. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem kell folytatnunk az
erőfeszítéseket továbbra is a csökkenő termékenység stabilizálása érde-
kében, de számunkra, vagy legalábbis Magyarországon úgy tűnik, hogy a
másik kérdés, a halandóság kérdése került az első helyre, azon ténye-
zők közül, amelyek a népesség növekedését és bizonyos tekintetben ter-
mészetesen a népesség összetételét is befolyásolják. Úgy vélem, hogy
a halandóság maga is sokkal összetettebb probléma, mint az egészség-
ügyi infrastruktúra problémája, ez például a népesség életmódjának a
problémája is.

Úgy vélem ahhoz, hogy bizonyos mértékben hathassunk a halan-
dóságra, több kell valamivel annál, minthogy a népesedéspolitika ér-
telmében felfogott intézkedéseket foganatosítsunk. Ebből a szempontból
a népesedéspolitika problémáját a szociálpolitika egész problémájával
együtt kell vizsgálnunk. Sőt nem is annyira szociálpolitikáról, mint
inkább társadalompolitikáról beszélnek ebben az összefüggésben és ter-
mészetesen ide tartozik a gazdaságpolitika is.

Úgy vélem, hogy a harmadik cél, a népesség minősége, a né-
pesség egészsége jelenleg a legfontosabbá válik a mi esetünkben. Egé-
szen világos például, hogy ha a halandóság jobb volna Magyarországon,
most nem csökkenne Magyarország népessége. Ebből a szempontból a két
tényező, tehát a fertilitás és a mortalitás hatása szempontjából most
a mortalitásnak van nagyobb szerepe. Világos azonban, hogy a mortali-
tás csökkentése, a népesség egészének, a népesedés minőségének a javí-
tása hosszú távú cél, nem valósítható meg gyorsan. Ugyanakkor minden
lehető meg kell tennünk annak érdekében, hogy ezt a célt elérjük. Ezt
a problémát most igen kedvezőtlen gazdasági és társadalmi helyzetben
kezdjük megközelíteni. Olyan időszakban, amikor a szociális problémák
jelentkeznek, amikor a szociális problémák egyre súlyosabbá válnak,
és amikor a gazdasági helyzet is egyre nehezebb lesz. Ezért ebből a
szempontból nagyon is tudatában kell lennünk, hogy mi a célunk akkor,
amikor a különböző típusú politikákat megfogalmazzuk, a népesség egész-
ségének javítása érdekében.

Azt hiszem, hogy minden népesedéspolitikára nézve érvényes

az, hogy az adminisztratív intézkedések alkalmazását lehetőleg el kell kerülni. Nem hiszem, hogy az adminisztratív intézkedések segítséget jelentenének bármilyen társadalompolitika, illetve népesedéspolitika esetében és úgy vélem, hogy amikor adminisztratív intézkedéseket fogantatosítunk, akkor azoknak a hosszú távú hatása rossznak bizonyul. Az intézkedéseknek ugyanis összhangban kell lenniük az emberi és az egyéni jogokkal, valamint a társadalmi igazságossággal.

Nagyon érdekes volt hallani azt, amit Jerzy Holzer mondott a népesedésre ható és a népesedést befolyásoló politikákkal kapcsolatban. Igaza van abban, hogy az úgynevezett népesedéspolitika népesedést befolyásoló politika, de a legtöbb népesedésre reagáló politikának is van valamilyen hatása azokra a demográfiai tényezőkre, amelyeket meg akarunk változtatni, vagy amelyeket meg akarunk őrizni. Azon gondolkodtam, hogy abban az esetben, ha ezt a disztinkciót elfogadjuk, akkor az egészségügyi program hová helyezhető el? Az egészségügyi program egy népesedést befolyásoló, vagy a népesedésre reagáló politika lesz-e? Az a véleményem, hogy az egészségügyi program mind a kettő, és ezért úgy gondolom, hogy bizonyos mértékben elérteztünk egy olyan ponthoz, amikor a népesedéspolitika nem valósítható meg többé anélkül, hogy ne inkorporálódna olyan politikákba, amelyek a társadalmi jólét befolyásolására irányulnak, azaz a szociálpolitikába.

A minőség problémája, melyet több felszólaló is felvetett, köztük én is, szintén a népesedéspolitika fontos kérdésének tekintendő most. Annak a biztosításához, hogy a népesség képes legyen reprodukálni saját magát, az általa kívánt módon, a minőségi intézkedéseknek, az egészségügyi intézkedéseknek, az anyák egészségének, az újszülöttek egészségének, a felnőttek egészségének, az öregek egészségének szintén biztosítva kell lenniük. A minőségi kérdések egyre inkább fontosabbá válnak, és legalábbis mi úgy gondoljuk, hogy ezt a népesedéspolitika részének tekintjük. Azt hiszem, hogy helyesen tesszük ezt, mert abban az esetben, ha elérjük a népességszám növekedését, de a népesség nem egészséges, a népesedés minősége nem javul, akkor nem azt a célt érjük el, amelyre törekszünk.

Köszönöm szépen. A népesedési politika két oldaláról a termékenységről és a halandóságról hallottunk most. És most talán egy általános képet fogunk kapni Hoóz István professzor felszólalásából.

HOÓZ ISTVÁN

Elnök Úr! Tisztelt jelenlevők!

Ott szeretném folytatni, ahol Andorka Rudolf professzor ab-bahagyta. Ő a népesedéspolitika céljairól és eszközeiről beszélt. Valamennyien egyetértünk abban, hogy a céloknak és az eszközöknek harmó-niát kell alkotniok. Úgy tűnik, hogy gyakran nem egyértelmű az, hogy a cél, vagy az eszköz az elsődleges. Melyik alkalmazkodik a másikhoz? Az 1973. évi népesedéspolitikai határozat Magyarországon a háromgyer-mekes családtípust tartotta ideálisnak. Kitűnt azonban, hogy ehhez eszközeink nem voltak elégségesek. A gazdasági nehézségek növekedésé-nek hatására – úgy tűnik – tudomásul kell vennünk, hogy az eszközökhöz kell a célokat alkalmaznunk.

A másik kérdés, amit Holzer úr és mások is felvetettek, a születési arányszámok hullámozása. Ha valóban sikerül ezt a hullámozást leállítani, addig is egy generációra van szükség. Mi történik addig? Úgy tűnik, hogy nem foglalkozunk kellő súllyal a hullámozgáshoz való alkalmazkodással. Ez nemcsak a jövőben jelentkező gond, hanem napjaink problémája, amely jelentkezik már pl. az óvodába, vagy az általános iskolába járó gyermekek hullámozó számában is.

Egy újabb kérdés, amelyet Vukovich György vetett fel az előbb, a társadalmi jólét és a termékenység kapcsolata. A differenciális termékenységre vonatkozó adatok arra hívják fel a figyelmet, hogy az életszínvonal növekedésével párhuzamosan nem nő a termékenység, ha-nem stagnál, vagy majdnem csökken. Az irodalomban majdnem mindenütt úgy értelmezik, hogy a lakáshelyzet és a fertilitás között kapcsolat alakul ki. A termékenység azonban nem a szobák számával párhuzamosan emelkedik, nem attól lesz sok gyerek valahol, hogy nagy a lakás, hanem az összefüggés fordított. Ha a jobb lakás feltétele a nagyobb termé-kenység, akkor azt sokan vállalni is fogják.

Valószínű ez a helyzet a termékenység és az életszínvonal közötti összefüggéssel is. Ameddig a termékenység rontja az életszínvonalat, addig nehéz elvárni, hogy pozitív kapcsolat jöjjön létre.

Úgy tűnik, hogy az európai szocialista országokban az elmúlt években a női emancipáció nagymértékű átértékelésére került és kerül sor. A társadalomnak tudomásul kellett vennie, hogy a nőre nemcsak mint munkaerőre van szükség. A fizetett anyaság elfogadott fogalom lett valamennyi országban. A probléma az, hogy meg tudjuk-e azt fizetni annyira, hogy legalább az egyszerű reprodukciót produkálni lehessen. Mivel úgy tűnik, hogy a társadalomnak nem minden rétege érdekelt önmaga reprodukálásában, differenciált népesedéspolitikai eszközökre lenne szükség.

Egy másik kérdés az, hogy a növekvő infláció időszakosan csökkenteni a népesedéspolitika pénzügyi eszközeinek értékét. Hogyan lehetne ezek értékállandóságát biztosítani? Azt hiszem, sokat segítené a helyzeten, ha a nominál keresethez alkalmazkodna a pénzügyi támogatás összege. Vagyis pl. a családi pótlék nem abszolút összeget, hanem az eltartó keresetének bizonyos százalékát jelentené.

A különböző hozzászólásokból az tűnt ki, hogy a népesedéspolitikai eszközök hatékonyságát nem mindig tartják kielégítőnek. Azt hiszem, ezen az segíthetne, ha a szakpolitikákba a népesedéspolitikai célok jobban beépülhetnének. Ennek a célnak elsősorban a közgazdaszatot kellene megnyerni. A nemzetközi gyakorlat számos olyan példát mutat, ahol eredményes a népesedéspolitika. Ismeretesek a franciák pozitív népesedéspolitikájának következményei, vagyis a kínaiak, indiaiak restriktív politikája. Rövid ideig tartó sikert valamennyi európai szocialista országban produkálnak. Ha az indulás eredményes, meg kellene találnunk azokat az okokat, amelyek hatására csökken valamilyen eszköz hatékonysága.

KLINGER ANDRÁS

Köszönöm. Káposztás Ferencé a szó.

KÁPOSZTÁS FERENC

Egyetlen problémát szeretnék felvetni, amellyel talán a pénzügyminiszterhez is lehet fordulni, ahogy Holzer professzor beszélt erről. A mi hosszú távú népesedéspolitikánkban van egy hangsúlyozott új vonás, amit meglátásom szerint valóban hangsúlyoznunk kell demográfiai szempontból. Ez a következőképpen fogalmazható meg: a társadalom csak abban az esetben befolyásolhatja hatékonyan a népesedési trendeket, ha a foganatosított intézkedések egyfelől nem izoláltak, másfelől nem egy kampánynak az eszközei, hanem folyamatos jellegűek.

A kiválasztott prioritásoknak tehát komplex jellegűeknek és teljeskörűeknek kell lenniük. Más politikákkal összehangoltan kell készíteni a politikai döntéshozók számára, annak érdekében, hogy a végrehajtó hatalom a kapcsolódó területeken is úgy dönthessen, hogy azok a kívánt változásokat elősegítsék.

Az 1984. októberi népesedéspolitikai kormányhatározat óta lényegében mindeddig folyamatos hatású tényező volt az anyagi háttér biztosítása. A jelenlegi és az előrelátható gazdasági nehézségeket figyelembe véve azonban véleményem szerint növekvő valószínűségű az a veszély, hogy a népesedési kérdés, a népesedéspolitika hatékonysága, a kívánatos népesedési trendek elérése, a gazdasági körülmények áldozatul eshet. Még abban az esetben is, ha a népesedéspolitikai intézkedéseket sikerül szervesen beépíteni a rövid, a közép- és a hosszú távú tervezés rendszerébe. Megjegyzésemet azzal a kívánsággal fejezem be, hogy bárcsak ne lenne igazam.

KLINGER ANDRÁS

Köszönöm. Ki kíván megjegyzéseket tenni az elhangzottakkal kapcsolatban, vagy válaszolni a kérdésekre? Jerzy Holzeré a szó.

JERZY HOLZER

Köszönöm Elnök úr. Néhány megjegyzést szeretnék tenni, először is szeretném elmondani, hogy egyetérttek azzal, hogy a népesedés-

politikát össze kell kapcsolni a társadalmi célokkal. Néhány kolléga még úgy is fogalmazott, hogy ezek tulajdonképpen ugyanazok a kérdések. Nagyon gyakran, amikor nem nemzetközi találkozókön beszélgetünk, azt mondjuk, hogy a családi pótlék, különösen a mi országainkban a népese-
déspolitika legfontosabb eszköze jelent. Számomra a családi pótlékok csupán egy társadalmi cél megvalósítását szolgálják, semmi mást. Arra szolgálnak, hogy a társadalmi igazságosság szempontjából egyenlőbb feltételeket teremtsünk meg.

A második megjegyzésem a következő. Akkor, amikor a népese-
déspolitika hatékonyságáról beszélünk, a fejlődés jelenlegi szakaszá-
ban nemcsak általános arányokról, nemcsak kohorsz arányszámokról kell
beszelnünk, hanem szociális csoportonkénti specifikus arányokról is,
mert ezek a legfontosabbak. Nincsenek megfelelő adataink ahhoz, hogy
megfelelő arányokat kapjunk, nincsenek meg az arányokhoz a megfelelő
nevezők és számlálók. Nagyon nehéz a megfelelő elemzést elvégezni a
statisztikai adatok hiányában. Azt gondolom, hogy ez nagyon fontos do-
log, és nem juthatunk tovább abban az esetben, ha nincsenek ilyen adataink.

Vukovich György felvetette azt a kérdést, hogy az egészség-
ségügyi programot a népesedésre ható, vagy népesedésre reagáló politi-
kának kell tartanunk? Ezzel kapcsolatban elmondanám, hogy most már
több mint 10 éve csökkenő tendencia mutatkozik nálunk az újszülöttek
átlagos súlyában. Az orvosok azt mondják, hogy ez nagyon rossz trend.
Mit jelent ez a népesedéspolitika számára, jobb minőséget akarunk?

Nekünk a szülésekkel bajunk van, nehézségeink vannak, mert
kevés a szülőotthonokban a hely. Ez véleményem szerint a társadalmi-
gazdasági politika kérdése, minthogy ez a korstruktúrából adódik, és
mi tudtuk azt, hogy a korstruktúra olyan, hogy több gyerek fog majd
születni.

Szeretnék itt pontos megkülönböztetést tenni. Van néhány do-
log, amit befolyásolni lehet abban az esetben, ha megfelelő, jó intéz-
kedéseket foganatosítunk. Azt kell kérnem, hogy gondolkodjunk tovább
azon, hogy mi fog történni abban az esetben, hogyha a kostruktúra
olyan, amilyen.

Számomra a két dolog közötti megkülönböztetés nagyon vilá-

gos. Az öregedési folyamat következtében egyre több olyan ember van, aki beteg, nagyon hosszú ideig, azonban nincs szükség kezelésre szak-kórházakban, hanem olyan kórházak is jók a számukra, ahol nincsenek megfelelő sebészeti, vagy egyéb berendezések és ezeknek a kórházaknak a felépítése sokkal olcsóbb. És a megfelelő ágyakat így nem foglalják el a normális, a szakkórházakban. Mit jelent ez? Ez annyit jelent, hogy a társadalmi-gazdasági és a demográfiai fejlődésnek ez a szakasza olyan, hogy interdiszciplináris vitákat igényel. Orvosok, pszichiáterek bevonásával már megkezdjük az ilyen vitákat és ezek nagyon hasznosnak bizonyultak - nagyon gyümölcsözőnek - a kormánnyal való tárgyalásaink során is.

Egyetértek Andorka Rudolftal abban, hogy nagyon elégedettek lehetünk azzal, hogyha meg tudjuk határozni a termékenységcsökkenés meghatározó tényezőit és nem nagyon érdekel bennünket az, hogy van-e elméletünk, vagy nincs. Ugyanis nagyon rossz tapasztalataink voltak különböző teoriákkal, különböző elméletekkel az 1950-es években. Sokkal jobb, ha ahelyett, hogy várnánk arra, hogy az elméletek segítségével meg tudjuk magyarázni a trendeket, megpróbáljuk meghatározni a konkrét korban ható, meghatározó tényezők szerepét.

Végül szeretném elmondani, hogy Lengyelországban megkezdtünk egy speciális képzési típust, a politikai döntést hozó demográfiai képzést. Több szemináriumot szerveztünk meg, amelyekre meghívtuk az összes vajdaság legfőbb vezetőit. Ezeken a szemináriumokon megmagyarázzuk azt, hogy mi a kapcsolat a demográfia és a gazdasági fejlődés között. Azt mondhatjuk, hogy hasznosak voltak ezek, közös nyelvet találtunk. Nagyon gyümölcsözőnek tartjuk azt, hogy ők például most már megértik, hogy mit jelent a demográfia, mit jelent ez a munkaerőpiac területén, mert gyakran a politikai döntéshozók azt mondják, hogy nagyon kicsi a munkaképeskorú népesség aránya, kérik, hogy azonnal módítsuk elő a születések számának növekedését. Természetesen 18-20 év múlva ez teljesen értelmetlennek bizonyulhat. Különösen akkor, ha a népesedéspolitikáról beszélünk. Köszönöm.

KLINGER ANDRÁS

Köszönöm. Vukovich Györgyé a szó.

VUKOVICH GYÖRGY

Rövid megjegyzést szeretnék tenni arról, hogy mennyire hatnak közvetlenül, vagy nem hatnak a népességet befolyásoló intézkedések. És hogy mennyire fontos megvizsgálunk azt, hogy ezek az intézkedések mennyire ágyazódnak be az illető országok tényleges gazdasági és politikai helyzetébe. Egyik olyan intézkedésünket említeném, amely ténylegesen népesedéspolitikai intézkedés. Ez abból áll, hogy amennyiben egy fiatal házaspár lakáshoz akar jutni és megígéri, vállalja azt, hogy egy vagy két gyermeke lesz három, illetőleg hat éven belül, abban az esetben nagyobb hitelt kap, tehát a lakás árát csökkentik a számukra. Ennek feltételeként azonban a gyerekeket három, illetőleg hat éven belül meg kell szülni, azaz a vállalt ígéretet teljesíteni kell.

Az ember azt várná, hogy a fiatal párok élnek ezzel a lehetőséggel, ezzel az intézkedéssel, mivel ez az intézkedés és ez a lehetőség az ő javukat szolgálja. Mindazonáltal az Országos Takarékpénztár adatai szerint a házaspároknak 40-50%-a nem felel meg a várakozásoknak, nem tartja be az ígéretét, a vállalását. Ebben az esetben természetesen a három, illetve hat év elteltével a házaspároknak vissza kell fizetniük azt a hitelt, amit ilyen módon kaptak és ők természetesen vissza is fizetik. Természetesen ez sokkal nagyobb arány annál, minthogy megmagyarázható volna a termékenység bármiféle természetes okokból történő csökkenésével. Az általános társadalmi és gazdasági helyzet nem kedvező abból a szempontból, hogy a házaspároknak több gyermekük legyen. És ezért ennek a közvetlen intézkedésnek nincsen hatása, vagy pedig a hatása nagyon kicsi.

KLINGER ANDRÁS

Köszönöm. Dieter Vogeleyé a szó.

DIETER VOGLEY

Teljes mértékben egyetérték Holzer professzorral, az a véleményem, hogy a népesedéspolitika eszközeinek és céljainak kapcsolatában az eszközök irányába való eltolódás túlságosan pragmatikus megkö-

zelítésre utal. Az a véleményem, hogy tulajdonképpen senki sem tudja megmondani, hogy milyen népesedési reprodukcióra van valójában szükség. Anélkül pedig, hogy ezt a kérdést megválaszolnánk, nem tudjuk megfogalmazni a célokat, a céljainkat. A válasz megfogalmazásánál nem lehetséges, nem szabad csupán a saját országunkon belüli helyzetből kiindulnunk. Egy olyan világban élünk, amelyben a népesség szaporodik, de amelyben az erőforrások korlátozottak. Még a víz, a levegő és a természeti erőforrások is csak korlátozott mértékben vannak meg. És a közös cél, a nulla népességnövekedés csupán egy nagymértékben empirikus cél, mert nincsen más, jobb célunk, minthogy nincsen népesedési elméletünk.

Egy nagyon rövid megjegyzést szeretnék tenni arról, amelyet úgy fogalmazhatunk meg, hogy a három gyermek elérésének célja - közös célja a szocialista országoknak. Ahhoz, hogy elérjük, hogy három legyen az átlagos gyermekszám, nagy változásokat kell tennünk az úgynevezett szocialista életmódban. Ki lesz az, aki majd bátorítja ezeknek a változásoknak a bevezetését a mi életmódunkban? Ki teszi ezt majd meg? Fogalmam sincs róla.

KLINGER ANDRÁS

Köszönöm Ralf Ulriché a szó.

RALF ULRICH

Néhány megjegyzést tennék a népesedéspolitika és a társadalmi igazságosság összefüggésének kérdésével kapcsolatosan. Szeretnék kapcsolódni ahhoz is, amit Andorka professzor mondott a népesedéspolitika igazolásával, igazolhatóságával kapcsolatban. Az a véleményem, hogy a népesedéspolitika morális igazolása a mi országainkban nem annyira sürgető dolog, mint amennyire a nyugati országokban. Például Andorka professzornak az érvelése nagyon hasonlított ahhoz az érveléshez, amelyet a Világbanknak az 1984. évi fejlesztési beszámolójában találunk, abban a beszámolóban, amely az Egyesült Államok liberális demográfusainak a nézeteit képviseli. Azoknak a demográfusoknak a nézeteit, akik visszautasították az amerikai hivatalos köröknek a Mexikói Világnépesedési Konferencián képviselt népesedési álláspontját.

Az a véleményem, hogy a mi társadalmainkban a népesedéspolitikának nincsen szüksége olyan erős igazolásra, mint amelyet Andorka professzortól hallottunk. Annak ellenére, hogy érvelései természetesen egytől egyig igazak voltak. Azonban véleményem szerint ebben az értelemben szükségtelenek.

A társadalmi igazságossággal kapcsolatosan még egy kérdést érintenék. Az orvoslásban ugye beszélünk néha a placebo-hatásról. Arról van szó, hogy a betegek olyan orvosságot adunk, amelyről tudjuk, hogy nem segíti, de abban az esetben, ha nem árt és a beteg azt hiszi, hogy ez az orvosság segít rajta, akkor a hatása jó lesz. Én néha arra gondolok, hogy a népesedéspolitikában néhány ember számára szintén ilyen fajta orvossággá vált. Nem tudjuk, hogy miként, hogyan működik, de addig, ameddig működik, tudjuk, hogy ártani nem árt és talán valami pozitív hatása is lesz. Véleményem szerint azonban ezt a megközelítést nem lehet összhangba hozni a népesedéspolitikának a társadalmi igazságosságával, illetve a népesedéspolitikának a társadalmi igazolhatóságával. Mégpedig azért nem, mert a népesedéspolitikában anyagi eszközöket igényel, ugyanis társadalmi fogyasztásról van szó. Ezeknek az anyagi eszközöknek a birtoklásáért pedig a különböző társadalmi csoportok között verseny van. Abban a tekintetben is verseny van, hogy miképpen használják föl ezeket a pénzeszközöket.

Nagyon sok esetben a népesedéspolitikában és a demográfia olyan érveket használ, amelyek szerint ezeket a pénzüsszegeket a fiatal generációk érdekében kell inkább fölhasználni. Ez történt például nemrégiben az NDK-ban is. Arra gondolunk, hogy legközelebb majd az idősebbek érdekében fogunk tudni tenni valamit és mindenki erre vár. De most a fiatalabbakat részesítjük előnyben, ugyanez természetesen meg fog történni majd más országban is, úgy gondolom, hogy ilyen körülmények között nagyon jól kell ismernünk a népesedéspolitikai intézkedés valóságos hatását. Mert csupán a valóságos hatás igazolhatja azt a választást, amit meg kell tennünk. Az itt jelenlévő kollégáknak a legnagyobb része már nyugdíjban lesz és nem fog népesedéstudománnyal foglalkozni akkor, amikor a jelenlegi intézkedéseknek a hatása már végleges lesz. Tudniillik akkorra érik majd el a jelenleg termékeny kohorszok a befejezett termékenységüket. De bizonyos értelemben már meg kell mondanunk, milyen pontosan csak lehet, hogy milyenek lesznek a reális, valóságos hatások. Mert csak a reális hatások azok,

amelyek a társadalmi igazságosságot jelentik, ha a társadalmi igazságosságot Andorka professzor argumentációjának értelmében fogjuk fel.

Abban az esetben, hogyha az intézkedéseknek a reális hatását nem ismerjük biztosan, akkor a felelősség hiányát jelenti az, ha valamilyen választást túlságosan is szorgalmazunk, már tudniillik a társadalmi igazság szempontjából felelőtlen dolog.

Végül szeretném elmondani, hogy annak a célnak az eléréséhez, hogy minél pontosabban tudjuk előre látni a várható reális hatásokat, az szükséges, hogy meghatározzuk azokat a célcsoportokat, amelyek a fiatal nemzedékek csoportjai és amelyek esetében a különböző ilyen vagy olyan intézkedések a legnagyobb hatást válthatják ki. Ennek érdekében véleményem szerint a szociológiához kell fordulnunk és több információt kell szereznünk ezekről a speciális célcsoportokról.

KLINGER ANDRÁS

Köszönöm. Jerzy Holzeré a szó.

JERZY HOLZER

Ralf Ulrich legutolsó kérdéséhez szeretnék fűzni egy megjegyzést. Három héttel ezelőtt Tokióban részt vettem egy öregedéssel foglalkozó konferencián. Milos Macura ott a következő kérdést vetette fel: Valóságos probléma, hogy a jövőben túlságosan sok öregember lesz a társadalomban? Vagy inkább az a probléma, hogy túlságosan kevés lesz a fiatalember és ezért nagyon fontos, hogy azonnal, nagyon erős népedéspolitikába kezdjünk?

KLINGER ANDRÁS

Köszönöm. Hoóz Istváné a szó.

HOÓZ ISTVÁN

Minthogy a jelenlévők között vannak fiatalok is, felmerül bennem az a kérdés, hogy a mai orvosi biológiai, genetikai tudományok fényében számukra nem fölösleges-e ezekről a kérdésekről beszélni. Pár nappal ezelőtt a bayreuthi egyetem dékánja, a büntetőjog professzora, Pécssett előadást tartott. Ebből kitűnt, hogy a világ különböző részein állami intézkedésre több száz lombik bébit kellett elpusztítani fejlődésük negyedik, sőt állítólag hatodik hónapjában. Nobel-díjas professzorok azt hangoztatják, hogy belátható időn belül az emberiség szaporítása már nem csak laboratóriumi téma lesz. Ha ez így van, akkor egy emberöltőn belül merőben másképpen kell viszonyulni az emberiség szaporodásának problémáihoz.

KLINGER ANDRÁS

Köszönöm szépen. Úramra nézve látom, hogy többé-kevésbé végére értünk ennek a ma délelőtti megbeszélésnek. Milyen következtetéseket vonhatunk le a kerekasztal-értekezlet alapján? Úgy gondolom, gyakorlatilag mindnyájan azon a véleményen vagyunk, hogy mindegyikünk országában megvannak a népesedéspolitikai prioritások. Az az általános véleményünk, hogy középtávon országainknak el kell érniük egy normális helyzetet, amelyben a népesedés stabil, el kell érniük a záró növekedést, tehát egy olyan helyzetet, amelyben a népesség struktúrája optimális. Nem kívánok most ismét visszatérni arra a kérdésre, hogy mi az az optimális és mi az a nem optimális, a népesség-struktúrában. Ezzel kapcsolatban hallottunk néhány példát legvégül Holzer professzortól is, aki Milos Macurát is idézte. Mi is úgy gondoljuk, hogy a valóságos probléma nem a produktív korú népességgel van, a valóságos probléma az, hogy a nem produktív népességen belül egyre több az öreg, és egyre kevesebb a fiatal, ami a jövőbeni korstruktúra szempontjából nagyon súlyos kérdés.

Hallottuk, hogy országaink többségében azok az intézkedések, amelyeket a termékenység érdekében tesznek, többé-kevésbé azonosak és egyetlenegy ország sem biztos abban, hogy ezek az intézkedések milyen hosszú távú hatással járnak majd a termékenységi szint szempontjából és csak bizonyos ideiglenes hatásokat látunk. Többé-kevésbé mindnyájan

azon a véleményen vagyunk, hogy ezen intézkedések nélkül a helyzet rosszabb volna. Említettek ezzel kapcsolatban néhány nyugat-európai példát is, így Franciaország példáját, ahol igaz ugyan, hogy a termékenység szintje nem túlságosan magas, de az is tény, hogy Franciaországban stabil közepes termékenységi szint van, ami a korábbi folyamatos intézkedéseknek az eredménye. A Német Szövetségi Köztársaságban viszont a termékenység csökken és igen alacsony, és ott a jövőben sem terveznek, nem tartanak szükségesnek semmiféle népesedéspolitikai intézkedést.

A Német Szövetségi Köztársaságban rendeztek ezen a tavaszon egy értekezletet a népesedéspolitikai intézkedések hatásával kapcsolatosan és ott többé-kevésbé arra a megállapításra jutottak, hogy már az is jó, hogyha ezeknek a népesedéspolitikai intézkedéseknek nincsen különösebb hatásuk, hanem csak egyszerűen a népesség stabilitását eredményezik. Úgy gondolom nekünk is, már azoknak az országoknak, akiknek a képviselői most itt jelen vannak, el kellene érni legalább azt, hogy a népesség stabilizálódjék a XXI. század elejére.

JERZY HOLZER (közbeszól)

Ha Magyarországon a termékenységben eléri is a reprodukciós szintet, az öregedési folyamat következtében a népesség növekedése negatív lesz. Számomra most a fontosabb, az igazi probléma az, hogy a zéró népességnövekedést érjük el, nem pedig a reprodukciós szintet.

KLINGER ANDRÁS

Igaza van mind a két dologban. Ezzel kapcsolatban egyaránt intézkedéseket kell tenni egyrészt a termékenység csökkenésének megakadályozására az alacsony termékenység ellen, másrészt intézkedéseket kell tenni annak érdekében, hogy a mortalitás ne emelkedjék, és ne legyen magas.

Megállapíthatjuk, hogy sok országban, így például Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon is (bár Magyarországon nem mindenkinek ez a véleménye) a következő két-három évtizedben a halan-

dóság problémája az, ami kiemelkedően fontos probléma. Számos példa igazolja, hogy nagyon alacsony termékenység mellett is lehet jelentős népességnövekedést elérni, ha a mortalitás struktúrája, illetve tendenciája más. Vegyük például Kuba példáját, ahol a termékenységi szint nem magasabb, mint Csehszlovákiában, de minthogy a korstruktúra Kubában fiatalabb és minthogy a halandóság csökken, a népesség nagymértékben fog növekedni. Nálunk viszont még abban az esetben is, ha a termékenység magasabb lenne, a népesség száma a következő 30-40 év során csökkenne a magas halandóság miatt. Tehát ahhoz, hogy elérjük a zéró népességnövekedést, mint népesedési helyzetet, mind a két problémát meg kell oldanunk.

Az a véleményem, hogy magukkal az intézkedésekkel kapcsolatosan a véleményeink nem voltak túlságosan világosak és kétségek merültek fel azzal kapcsolatban, hogy hogyan mérhetjük az intézkedések hatásait. Elhangzott itt az is, hogy 40 évre van szükség ahhoz, hogy meg tudjuk adni a választ az intézkedések valóságos hatásával kapcsolatban, holott a kérdésekre azonnal kell válaszolnunk.

Megállapíthatjuk, hogy a vitánk nyílt volt, mind az elméleti, mind pedig a gyakorlati kérdésekkel kapcsolatban. Én egyetértetek Jerzy Holzer véleményével abban a tekintetben, hogy ha még nagyon szorgalmasak lennénk is és nagyon rövid idő alatt kidolgoznánk valamiféle népesedési elméletet, akkor sem lenne ennek semmiféle hatása a népesedéspolitikában. Talán még az is elmondható, hogy a helyzet rosszabb volna, mert ha volna valamiféle népesedési elméletünk és hirtelen valami olyasmi történné, ami nem vág bele ebbe az elméletbe, elmentétben van vele, ha a tényleges adatok nem illeszkednek az elmélethez, akkor a legrosszabb helyzet keletkeznék, amit csak elképzelni lehet.

A résztvevők mindnyájan hangsúlyozták, hogy többet kell tudnunk, hogy több elemzést kell végezni, hogy tisztázzuk a termékenység csökkenésének a meghatározó tényezőit. Úgy gondolom, nagyon fontos a halandóság növekedését meghatározó tényezők megismerése is, mert mint ahogy hallottuk, erről a kérdéstről nagyon keveset tudunk. Vannak részleges válaszaink, beszélünk a dohányzásról, beszélünk az alkoholfogyasztásról, a stresszről, meg egyéb dolgokról, azonban a valóságos

választ még nem ismerjük. Mindezt mérlegelve az a véleményem, hogy ha összefoglaló konkluziót akarunk levonni a tanácskozásból, akkor az egyik végső konkluzió az, hogy együtt kell működnünk. Milyen vizsgálatokra van szükség? Jerzy Holzer már elkezdett erről beszélni. Az a véleményem, hogy az az együttműködés, ami itt Magyarországon megkezdődött a Népeségtudományi Kutató Intézet és az Akadémia Demográfiai Bizottsága között, illetve az Intézet és a külföldi demográfiai intézetek között, az nagyon fontos és nagyon szükséges dolog abból a célból, hogy megtaláljuk a közös kutatási területeket, de abból a célból is, hogy egymást kölcsönösen informáljuk azokról a kutatásokról, amelyeket végzünk.

Felmerült itt a termékenység gazdasági-társadalmi különbségeinek a kérdése. Gondolom ugyanígy lehetne beszélni a halandóság társadalmi-gazdasági különbségeiről is. Egy hónappal ezelőtt éppen erről a kérdéstről tartottunk egy értekezletet Magyarországon. Ezen a tanácskozáson nyilvánvalóvá vált, hogy nagyon kevés országnak vannak adatai a halandóság társadalmi-gazdasági különbségeivel kapcsolatban. Amit tudtunk, az az, hogy vannak regionális különbségek a halandóságban és azt is látjuk, hogy abban az esetben, ha a halandóság nő, akkor a halandósági különbségek is nőnek. Egyben biztos vagyok, abban, hogy közös születési, termékenységi vizsgálatra is szükség volna. Mi éppen most fejeztünk be egy ilyenfajta vizsgálatot, azt hiszem Lengyelországban is vannak hasonló tervek ilyen vizsgálat elvégzésével kapcsolatban. Meg kellene néznünk, nem volna-e lehetőség valamit közösen csinálni, hogy bizonyos közös nevezőket találhassunk a munkában, mert erre nagyon nagy szükség volna. Az a véleményem, hogy az ilyenfajta kis konferenciáknak, kis találkozóknak, ahol kevés résztvevő van, az eredménye sokkal jobb, mint a nagyon nagy konferenciáké. Nagyon remélem és biztos vagyok benne, hogy a Népeségtudományi Kutató Intézet fog keresni és fog találni módot arra, hogy folytatni lehessen ezeket a megbeszéléseket, sőt talán később majd bizonyos vizsgálatokat is lehet végezni. Úgy vélem, mindez majd azzal az eredménnyel jár a jövőben, hogy a saját kérdéseinkre is jobban meg tudunk válaszolni és jobb válaszokat tudunk adni a politikai döntéshozóknak is.

Végül még egy kérdést szeretnék felvetni. Ez most nem a ke-rekasztal-megbeszélés során merült fel, hanem a szeminárium első napján vetette ezt föl Kemenes Ernő az Országos Tervhivatal Tervgazda-

sági Intézetének az igazgatója. Ez a kérdés, amit Önök közül is megemlítettek már néhányan, olyan kérdés, amely általában felvetődik a gazdasági tervezéssel foglalkozók részéről. Ők olyan kérdéseket vetnek föl, amelyekre nekünk demográfusoknak kell, hogy válaszoljunk. Különösképpen a népesség előrejelzésére vonatkozik az, hogy azokat demográfiai módszerekkel könnyen ki lehet dolgozni, de hogy mi fog történni majd a jövőben a gazdasági és a társadalmi fejlődésben, az már nem demográfiai kérdés. Nagyon nehéz helyzetbe kerül az a demográfus, akit egy tervező arról kérdez vissza, hogy milyen jövőbeni fejlődést képzel el. A mai vitában is említettük és a tegnapi vitában is felmerült, hogy szükség van az interdiszciplináris munkára. De ez nem azt jelenti, hogy nekünk, demográfusoknak – akik elméletileg és gyakorlatilag foglalkozunk a népesedéssel – kell az összes munkát elvégeznünk; a szociológiai munkát, a pszichológiai kérdésekkel kapcsolatos munkát, a közgazdasági kérdésekkel kapcsolatos munkát, a regionális tervezéssel kapcsolatos kérdések tisztázását stb. stb.

Én nem ismerem azt, hogy mi a helyzet a többi országban, de elmondhatom Önöknek, hogy Magyarországon az utolsó két évtizedben mi állandóan megpróbáltuk, hogy partnereket keressünk ehhez. Elmondhatom, hogy nagyon nehéz dolog partnereket találni. A legjobb például szolgálhat ez a mostani értekezlet. Itt mindenki megemlíti a saját területére vonatkozó interdiszciplináris problémákat. A közgazdasági és a demográfiai területek közötti interdiszciplináris problémákat, a szociológia és a demográfia közötti interdiszciplináris problémákat stb. Miért van az, hogy a szemináriumainkon mindig csak egymás között vagyunk, kívülről nem jön el senki sem? Miért nem hívja meg – kérdeztem Monigl Istvántól – más Intézeteknek a képviselőit is? Azt válaszolta, hogy Ő igenis meghívta őket, de nem jöttek el. Ezért mondom azt, hogy ez nagyon nehéz, mert mindenki a saját tudományágának a fogalmaiban gondolkodik és mindenki a saját politikájának a fogalmaiban gondolkodik. Azt hiszem, hogy nekünk mindent meg kell tennünk, amit csak tudunk annak érdekében, hogy a legjobbat produkálhassuk még ebben a nehéz helyzetben is a saját vizsgálataink, a saját kutatásaink területén.

IV.

HOÓZ ISTVÁN

Tisztelt Tudományos Szeminárium!

Megkezdjük a ma délutáni vitaülését, amely szerves folytatása a délelőttinek, amikor arról hallottunk érdekes előadásokat, hogy a népesedéspolitika sikerét igen nagy mértékben befolyásolja az, hogy hogyan tud céljaival, eszközeivel beépülni az egyes szaktudományokba, illetőleg a szakigazgatás egyes területeibe. Másik problémánk az, hogy a demográfusnak a laikussal is meg kell magát értetnie, annak érdekében, hogy azok azonosulni tudjanak azokkal a népesedéspolitikai célokkal, amelyet a kormányzat egy-egy időszakban kitűz. Ezeknek a gondolatoknak a jegyében fölkérném S. Molnár Editet előadásának megtartására.

S. MOLNÁR EDIT

VÁLTOZÁSOK A KÖZVÉLEMÉNYBEN 1983-1985 KÖZÖTT - A NÉPESEDÉS-
POLITIKAI INTÉZKEDÉSEK FOGADTATÁSA

Tisztelt Tudományos Szeminárium!

Előadásomban a népesedési kérdésekről folytatott közvéleménykutatás-sorozat 1985 őszi adatfelvételének néhány főbb eredményét szeretném ismertetni. Ezek a közvéleménykutatások a Tömegkommunikációs Kutatóközponttal együttműködésben folynak, és részét képezik "A népesedéspolitika tudományos megalapozása" című országos középtávú kutatási tervnek. Az ezt megelőző adatfelvétel 1983-ban folyt, ennek eredményeit az Intézet 60-as számú "Közleménye" tartalmazza.

Az 1985. évi adatfelvétel időzítését és végrehajtását az is indokoltá tette, hogy közvetlenül ezt megelőzően újabb népesedéspolitikai intézkedéseket vezettek be, ezek fogadtatását ugyancsak vizsgálni akartuk. Előadásom a Pataki Judittal közösen készített zárótanulmányon alapul.

A főbb eredmények ismertetése előtt szeretném érinteni azt a problémát, amely a közvéleménykutatások felhasználásával kapcsolat-

ban jogosan merülhet fel, nevezetesen a kompetencia kérdését. Kérdéses lehet ugyanis, hogy vajon mi indokolja a népesedés, a népesedéspolitika problémáinak a lakosság egészét reprezentáló országos mintákon történő megkérdezését, köztük olyan csoportokét is, akik a gyermekvállalásban, a gyermeknevelés gondjaiban kevésbé, vagy pedig egyáltalán nem érintettek. Véleményem szerint ez azzal indokolható, hogy a társadalomban kialakult kulturális értékek és normák bizonyos elemei, amelyek a termékenységet meghatározó tényezők között kiemelkedő helyet kapnak, a közvéleményben is testet öltenek és artikulálódnak.

Bizonyos közvéleménykutatási módszerek alkalmasak lehetnek ennek a megfigyelésére. Így például a mi közvéleménykutatásainkban az úgynevezett "ideális gyermekszámot", illetve az ideális gyermekszám-átlagot is elsősorban a lakosság, a közvélemény normatívái egy lehetséges mérőszámaként értelmezzük és a tervezett, a kívánt, valamint az ideális gyermekszám-átlagok értékei közötti csekély távolságot pedig úgy, hogy a családépítési tervek egyre inkább igazodnak ehhez a normatívához. Ebből a megfontolásból elemezzük az ideális gyermekszámról alkotott vélemények más ismérvek szerinti differenciálódásait is, pl. az ismeretek, a hiedelmek, a vallásosság, az előítéletesség és más úgynevezett "lágú változók" szerint. Ennek az eredményei is amellettszólnak, hogy az ideális gyermekszámról való vélemény tipikus közvéleményfogalom. Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy a közvélemény és a magatartások közötti kapcsolat véleményem szerint kétriányú. Ez azt jelenti, hogy a közvéleményben élő értékek és normák is hatnak az egyének, a családok viselkedésére, magatartására, de a társadalom viselkedésének, magatartásának hatására ezek az értékek, normák is változhatnak, módosulhatnak.

Közelebbi témánknál maradva, a társadalom által általánosan elfogadott kulturális értékek és normák a családtervek korlátozása irányába hathatnak, de ez megfordítva is igaz, a termékenység csökkenésének vagy stagnálásának hatására maguk a normatívák is módosulhatnak. Ami tehát a népesedéspolitikát, ennek céljait és konkrét intézkedéseit illeti, azok hatékonyságának mérését természetesen nem a közvéleménykutatások szolgálják. Ám a termékenységi magatartás befolyásolásához annak ismeretére is szükség lehet, hogy a közvélemény egésze miként viszonyul a népesedéspolitikához, pl. mennyire nyitott a lakosság az intézkedésekben megfogalmazott célok elfogadása iránt.

Rátérve az 1985. évi közvéleménykutatás főbb eredményeire, mindenekelőtt azzal szeretnék foglalkozni, hogy változtak-e a vélemények az ezt megelőző 1983. évi közvéleménykutatás eredményeihez képest. Ez egy meglehetősen rövid periódus, ilyenkor nem lehet látványos változásokra számítani, hacsak nem történt a valóságban és ezzel együtt a tömegkommunikációs propagandában is valamiféle változás, elmozdulás. Ez 1983 és 1985 között éppen az újabb népesedéspolitikai intézkedések, illetve az ezt követő, megnövekedett tömegkommunikációs propaganda formájában következett be. Ennek a hatását egy-két vonatkozásban közvéleménykutatásunk is valószínűsítette.

Az egyik az úgynevezett valóságosnak hitt gyermekszám-átlagban tapasztalt változás. Két évvel ezelőtt vezettük be első ízben az ideális gyerekszámra irányuló kérdőívkérdés mellé ezt a másik ún. "fiktív" gyermekszámot, amelyet annak a kérdésnek, illetve a reá adott válaszoknak alapján számolunk ki, hogy hány gyermek születik ma a családokban. Az ideálisnak tartott és a valóságosnak hitt gyermekszám-vélemények együttese ugyanis azt a további információt is magában foglalja, hogy az emberek, amikor kialakítják álláspontjukat a kívánatosnak, helyesnek tartott normatívákról, akkor azt magasabban, ugyanakkora mértékben vagy alacsonyabban szabják-e meg ahhoz képest, mint amit valóságosnak gondolnak. Ezt vagy kereszt táblák formájában tudjuk vizsgálni, vagy pedig az ideális gyermekszám-átlagok és a valóságosnak hitt gyerekszám-átlag egymáshoz viszonyított arányával.

Az 1983. évi közvéleménykutatás eredménye az volt, hogy a vélemények szerint 100 családban ma átlagosan 204 gyerek születik. Ez az érték 1985-ben alacsonyabb, 186-ra csökkent le. A változást első sorban az 1985-ben megnövekedett népesedéspropaganda hatásának tudhatjuk be, amely a szokásosnál erőteljesebben hangsúlyozta az ország kedvezőtlen népesedési helyzetét. Az ideális gyerekszám-átlaga lényegében változatlan maradt, 1983-ban 246 volt, 1985-ben pedig 253. A 3%-nál is csekélyebb eltérés nem szignifikáns. Hasonló helyzet volt a népesedéspropagandában kb. 10 évvel korábban, amikor az 1974. évi intézkedések mellett ugyancsak megélnékült a tömegkommunikációban a népesedéspropaganda aránya. Az akkori közlemények, erre nem ritkán direkt módon is utalva, deklarálták a háromgyermekes család eszményét. Ennek tulajdonítottuk akkor, hogy az 1974-es közvéleménykutatással mért ideális gyerekszám-átlaga ezt erősen megközelítette, 288 vagy 290 volt.

Az 1985. évi népesedéspropaganda nem jelölt meg direkt módon olyan családonkénti gyermekszámot, amelyet a népesedéspolitika kívánatosnak találna. Ezzel magyarázható, hogy 1985-ben a tömegkommunikációs propagandára a közvélemény nem a helyeselt, a kívánatosnak tartott normatívák felemelésével reagált, mint 1974-ben, hanem a születésszám csökkenésének tudomásulvételével. Más szóval, a lakosságot elérték ugyan a kedvezőtlen népesedési helyzetről szóló tömegkommunikációs üzenetek, de emiatt nem tartották szükségesnek a normatívák felemelését, a korábbi vélemények megváltoztatását.

A másik jelentős változás 1983-hoz képest a nagy családoknak, a sokgyermekes családoknak tulajdonított gyermekszám-átlagában következett be. Ez az érték 1983-hoz képest számottevően lecsökkent, 4,76-ról 4,33-ra. Ez abból következett, hogy 1985-ben csaknem megduplázódott, 14%-ról 26%-ra emelkedett, azoknak az aránya, akik már a háromgyermekes családokat is sokgyermekes, nagy családnak találják. Ezt a változást, ugyancsak az 1985. évi népesedéspolitikai intézkedéseknek, illetve a népesedéspropagandának tudhatjuk be. Mind a több gyermeket gondozó családoknak nyújtott juttatások, mind pedig ennek kommentálása a tömegkommunikációban kiemelten kezelték a három- és többgyermekes családokat, azt sugallva, hogy a három gyermek az a küszöb, amikor a családok már olyan, saját erőből már nem megoldható gondokkal küszködnek, amelyekben a társadalom jelentősebb segítségére van szükség.

A vélemények erősen megoszlanak abban a kérdésben, hogy miért vállalkoznak ezek a családok sok gyermekre. A kérdezettek 31%-a kizárólag pozitív indítékokra, motívumokra gondolt, pl. hogy gyermekszeretőek, családszeretőek, 28% csak negatív motívumokra: pl. tudatlanság, felelőtlenek, csak a szociálpolitikai kedvezmények miatt szülnek, 24% pedig pozitív és negatív motívumokat egyaránt említett, mondván, hogy a sokgyermekes szülők között ilyenek és olyanok is vannak. Azt is megfigyelhettük, hogy a sokgyermekes szülőkről alkotott negatív véleményeket bizonyosfajta, mindenekelőtt a cigányokkal szembeni előítéletek is befolyásolják. Ha ez együttjár a sokgyermekes családoknak tulajdonított gyermekszám lecsökkenésével, akkor annak az aggasztó jelenségnek lehetünk a tanúi, hogy az ún. pejoráló vélemények is ma a családok nagyobb hányadára terjednek ki, mint 2 évvel korábban.

Áttérve a konkrét intézkedések fogadtatásának ismertetésére, azokat a megkérdezettek 51%-a, tehát a felnőtt lakosság fele, kizárólag népesedési okkal magyarázta. Azt mondták, hogy azért hozták, hogy több legyen a születések száma, a jövő munkaerejének biztosítása céljából, hogy ki ne haljon a nemzet és így tovább. 13% kizárólag szociális okkal magyarázta az intézkedéseket, például, hogy a gyerekes családok segítése céljából hozták azokat, vagy hogy ellensúlyozzák az áremeléseket és így tovább. 20% pedig népesedési és szociális okot egyaránt említett. Hogy milyen eredmény várható az intézkedésektől, erre vonatkozóan a lakosság mintegy 1/4-e nyilatkozott negatívan vagy szkeptikusan, ezek aránya az iskolai végzettséggel növekszik, a diplomások körében például ez a többségi vélemény közel 70%-ra növekszik fel. Az indokok közt az szerepel, hogy a stagnáló, illetve romló életszínvonal a növekvő árak miatt a gyermek eltartása egyre nehezebb, az újonnan nyújtott juttatások ugyan jók, és szükségesek, de nem elégségesek, mert nem tudják ellensúlyozni a többlet gyermekvállalás egy főre jutó jövedelem-csökkenő hatását.

Akár optimista, akár pesszimista véleményről is van szó, általánosságban elmondható, hogy bár a lakosság többsége népesedési okkal magyarázta az intézkedések meghozatalának szükségességét, azok várható hatását inkább szociális szempontból mérlegelték, vajon javítanak-e a gyermekes családok körülményein. Ennek a szemléletmódnak az az érthető magyarázata, hogy az 1980-as évekre sok olyan juttatás szűnt meg, vagy csökkent le jelentősen, ilyen például az áremelések kompenzálása, a gyermekruházat dotációja, amely elsősorban a gyermekes családokat sújtja. Egyedül a lakáshellyel összefüggésben nyilatkozik meg szinte teljesen egységesen a közvélemény. A megkérdezettek 73%-a szerint a könnyen lakáshoz jutás kedvezően hatna a gyermekvállalási kedvre, ez a vélemény nem függ a válaszadók társadalmi-demográfiai jellemzőitől sem. A megfelelő lakáshelyzet népesedésre gyakorolt pozitív hatása az 1974. évi intézkedések fogadtatásának vizsgálatánál is nagy hangsúlyt kapott. Kétségtküvüli azonban, hogy a fiatal házások lakáshoz jutási esélyei az elmúlt időszakban tovább nehezedtek.

Az 1985. évi konkrét intézkedések közül legnagyobb figyelmet a gyermekápolási táppénznek a gyermek 10 éves koráig való kiterjesztése, valamint a családi pótlék felemelése vívta ki, legkiseb-
bet

pedig a szülési szabadság meghosszabbítása. A rangsor a következőképpen alakult:

1. a gyermekápolási táppénz kiterjesztése;
2. a családi pótlék felemelése;
3. a gyermeküket egyedül nevelő szülők fokozottabb támogatása;
4. kedvezmények a sokgyermekeseknek a bölcsődei, óvodai, napközi díjakban;
5. a gyés összegének a felemelése;
6. a gyed bevezetése;
7. az anyasági segély felemelése;
8. a kisgyermekes anyák munkavállalási lehetőségeinek, munkahelyi kedvezményeinek kiszélesítése;
9. a szülési szabadság 4 héttel történő meghosszabbítása.

A megkérdezettek a két legfontosabbnak tartott intézkedést jelölhették meg. A rangsorban első helyre került 29%-uk választotta, vagy első vagy második helyre, az utolsót pedig 10%-uk ugyancsak a két legfontosabbnak tartott intézkedés közé jelölte.

Az egyes intézkedések fontosságának megjelölésében mutatkoztak olyan társadalmi, demográfiai különbségek, amelyek általánosságban és a jövőbeli népesedéspolitikai intézkedési tervek, elképzelések kidolgozása szempontjából is figyelmet érdemelnek. Ezek részletezésétől ezúttal eltekintenek, de külön szólni szeretnék a gyed bevezetésének viszonylag halványabb fogadtatásáról. Közvéleménykutatásunk időpontjában, 1985 őszén feltehetően kevéssé ismerték még ezt az új formát, hiszen bevezetése is csak néhány hónappal korábban történt. Az ügynevezett célközönség azonban, ha ilyenek mintánkban kevesen is voltak, az kétségt kívül igen kedvezően fogadta, így pl. akinek egy 0-5 év közötti gyermeke volt, azok 29%-a, akiknek két 0-5 év közötti gyermeke, azoknak pedig már 44%-a sorolta a gyed bevezetését a két legfontosabbnak tartott intézkedés közé. A gyed bevezetésével kapcsolatban további véleményeket is gyűjtöttünk, a Nők Lapja olvasói leveleinek tartalomelemzése révén, ennek eredményeit az Intézet 65-ös számú "Közleménye" tartalmazza.

A közvélemény intenzíven reagált azokra az intézkedésekre,

amelyek nem közvetlen anyagi vagy szociális juttatásként jelennek meg a családoknál, hanem általánosabb érvényű, intézményes feladatokat jelentenek. Ezek fontossági rangsora a következő volt:

1. a fiatalok jobb felkészítése a családi életre (42%);
2. az alkoholizmus visszaszorítása (21%);
3. a gyermekintézmények fejlesztése (21%);
4. az egészségügyi ellátás javulása (5%);
5. a családgondozói hálózat megszervezése (4%);
6. a dohányzás visszaszorítása (0%).

A rangsor szinte nem is igényel kommentárt. Napjaink egyik divattémája, hogy a fiatalok mennyire felkészületlenül lépnek házasságra és kezdik meg önálló családi életüket. Érthető, hogy szükségességét sűrűbben hangoztatják a nők (48%), mint a férfiak (38%), hiszen az ilyenfajta ismeretek a legtöbb ember szemében ma inkább a hagyományos női szerepekhez kapcsolódnak. Ami az alkoholizmus terjedését illeti, a Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1980-1985 között végzett kutatásai szerint a lakosság ezt évről évre súlyosabban fenyegető veszélynek érzi. Visszaszorítását az átlagosnál fontosabbnak tartják az idősebb korosztályok, a magukat nagyon vallásosnak tartók, illetve a 8 osztállynál alacsonyabb iskolai végzettségűek.

A gyermekintézmények fejlesztésén, azt gondoljuk a legtöbben, ma nem az intézményhálózat extenzív fejlesztését értik, hanem inkább minőségi javítását, hiszen közismert, hogy a kétkeresős családokban a szülők milyen csekély mértékben tudnak megbirkózni a nevelési intézmények által reájuk hárított feladatokkal. Abban, hogy ennek fontosságát az iskolai végzettség növekedésével együtt emelkedő arányban emelték ki, az tükröződik, hogy minél iskolázottabb emberekről van szó, annál kevésbé felel meg igényeiknek, nevelési elképzeléseiknek a gyermekintézmények jelenlegi színvonala.

A rangsor 4., 5. és 6. helyére került intézkedési tervek fogadtatása igen mérsékelt. A családgondozói hálózatról valószínűleg kevés az ismeret, hiszen maga a program is csak első, kísérleti lépéseit teszi. Az egészségügyi ellátás javításának csekély számú említése, továbbá az, hogy a dohányzás visszaszorítása és a népesedési helyzet javulása között gyakorlatilag senki nem érzékelt összefüggést, inkább

elgondolkoztató és az egészségügyi propaganda hiányosságára hívja fel a figyelmet. Bizonyára ebben is szerepe van annak a hatásnak, hogy a tömegkommunikációban megjelenő népesedéspropaganda a kedvezőtlen népesedési helyzet okait korábban szinte kizárólag az alacsony születésszám problémakörére redukálta és csak a legutóbbi időben jelentek meg valamivel gyakrabban a népesség minőségét, az egészségügyi állapot és a népesedés összefüggéseit tárgyaló közlemények.

Közvéleménykutatásunknak ez a része, tehát a konkrét intézkedések fogadtatása elsősorban arra ad választ, hogy milyenek voltak a lakosság első reakciói a népesedéspolitikai intézkedéseket követően. A gyakorlat dönti majd el, és ennek a mérésére természetesen más módszerek szükségesek, hogy az intézkedések valójában mennyire hatékonyak.

HOÓZ ISTVÁN

Köszönöm S. Molnár Edit előadását. Vukovich György - Monigl Istvánnal közös előadása következik.

NÉPESEDÉSPOLITIKA ÉS EGÉSZSÉGPOLITIKA

VUKOVICH GYÖRGY

Tisztelt Tudományos Szeminárium!

A népesedési folyamatok közül a népesség halandósága, a népesség öregedése, a reprodukció minősége, az ezekre a folyamatokra vonatkozó célok az 1980-as évek eleje óta részei a magyar népesedéspolitikának. Mindez a legszorosabb összefüggésben van a népesség egészségi állapotával, az erre ható társadalmi-gazdasági-tudati hatások igen sokrétű és bonyolult rendszerével, így természetesen az egészségügyi ellátással, az egészségügyi szolgáltatásokkal is. Előadásunkban abból indulunk ki, hogy népesedésünk egészének jövőbeni kedvezőbb alakulása a termékenységi magatartás javulása, a termékenység színvonalának emelkedése mellett - azzal egyenrangúan - megköveteli a már megszületett nemzedékek életesélyeinek átfogó javítását, a születéskor és a különböző életkorokban még várható élettartam növelését, ennek a jelenleginél jobb egészségi állapotban történő megélését.

A hazai halandóság növekedését, az egészségügyi állapot romlását már hosszabb ideje felismertük, az 1970-es évek vége óta már sokrétű állami és társadalmi tevékenység folyt a lakosság egészségi állapotának javítására. Az 1981-1985 közötti időszakban a VII. ötéves tervben az egészségügyi ellátást kiemelten fejlesztették.

Ennek ellenére a lakosság egészségi állapotában az 1960-as és 1970-es évtized fordulóján megjelent új vonások, negatív tendenciák továbbra is érvényesültek. Az utóbbi évtizedben a lakosság egészségi állapota általánosságban, egyes vonatkozásokban és területeken pedig jelentős mértékben romlott. Növekedett a szenvedélybetegségekben szenvedők száma. Változatlanul magas a koraszülések, és a szellemi-fizikai sérüléssel születettek aránya. Magas és tovább nőtt a munkaképességükben korlátozottak, a krónikus betegségekben szenvedők és a rokkantnyugdíjasok száma. A legtöbb megbetegedést és halálozást okozó betegség-

csoportokban - egyes részterületeken bekövetkezett javulás mellett - általában rosszabbodás figyelhető meg.

Az 1976-1980-as évek átlagához viszonyítva 1981-1985 között a férfiak halandósága 8%-kal, a 40-59 éves férfiaké 25%-kal, a 30-39 éveseké 18%-kal növekedett. A nőknél tendenciájában hasonló, bár mértékében kisebb növekedés tapasztalható. Tovább csökkent a születéskor várható átlagos élettartam. Hazánk aktív korú lakosságának halandósága nemzetközi összehasonlításban kirívóan magas; az európai országok között az 1980-as évek közepén minden korcsoportban a legkedvezőtlenebb. Igen nagy mértékűek a halandóság szintjében a területi különbségek. Összességében a népesség egészségi állapota az elmúlt 6-7 évben tovább romlott, ebből adódóan halandósági szintje rendkívül kedvezőtlen és ez az 1980-as évek első felében igen magas szinten stabilizálódott.

A rendelkezésre álló kutatási eredmények, az egészségi állapotra ható társadalmi-gazdasági tényezők változásai, a környezeti ártalmak növekedése, a lakosság egészségi kultúrájának alacsony szintje, az életmód jellemzői és az egészségügyi infrastruktúra fennálló feszültségei, valamint a lakosság munkavégzésének körülményei alapján az vélelmezhető, hogy ez a romlás az előttünk álló hosszabb időszakban is folytatódik, kedvező esetben a kialakult igen kedvezőtlen állapot tartós stabilizálódására számíthatunk.

Az elmúlt 5-10 évben, a helyzet felismerése és a tett erőfeszítések ellenére létrejött eredménytelenség fő oka az, hogy az egészségpolitika változatlanul államigazgatási-ágazati feladat maradt, nem vált szélesebb körű, a lakosságot és az intézményrendszert befolyásoló társadalompolitikai programmá; az egészségügyi ellátás feltételeinek fejlesztése sem volt megfelelő mértékű, elégtelen volt az elmaradások pótlásához és az új szükségletek kellő kielégítéséhez.

A lakosság egészségi állapotában a fertőző betegségek szerepe már az 1950-es és 1960-as években jelentéktelenné zsugorodott. A fertőző betegségek jelentős része megszűnt, vagy elhanyagolhatóvá, az ilyen okokból származó halálozás csekélyé vált. Nemzetközi összehasonlításban ezek az eredmények igen jók, egyes vonatkozásokban élenjárók. A csecsemőhalandóság a felszabadulás után 1965-ig igen gyorsan csökkent, majd mintegy 10 évig stagnált. Újabb jelentős javulása 1974-

ben kezdődött. Az utóbbi években a csecsemőhalandóság 20 ezrelék körüli értéken ismét stagnál. A jelentős és időnként gyors javulás ellenére helyzetünk nemzetközi összehasonlításban romlott és az 1980-as évek közepén Európában egyike a legrosszabbaknak. A koraszülések aránya az 1950. évi 6%-ról az 1960-as évek közepére 10% fölé emelkedett és azóta lényegében ezen a szinten változatlan. Értéke nemzetközi összehasonításban kirívóan magas.

Főként a koraszülések igen magas arányának hatására az utóbbi évtizedekben az élveszülöttek 4-5%-a testi, vagy szellemi sérüléssel jön a világra, ez különösen az 1970-es évek közepétől magas színvonalú terhesellátásnak és csecsemőgondozásnak az együttes következményeként, az élveszületések alacsony száma mellett a koraszülöttek növekvő hányada marad életben.

Ennek, valamint a balesetek számának növekedése következtében az 1980-as évek első felében a 20 évesnél fiatalabb népesség mintegy 9-10%-a érintett valamilyen szellemi, vagy fizikai sérülés által. Ezek az értékek a nemzetközi összehasonlításban magasak.

A felnőttkorú lakosság halandósága a felszabadulástól az 1960-as évek közepéig igen jelentősen javult. Ezt követően a javulás megszűnt, 1967-től a halandóság lényegében folyamatosan növekszik és így az 1980-as évek első felére-közepére igen magas halandósági szint alakult ki. Az ilyen hosszú időn keresztül érvényesülő halandóság növekedés Európában az utóbbi fél évszázadban kivételes jelenség. Következményeként az 1980-as évek első felében-közepén a népesség egészségének, ezen belül külön a férfiaknak és külön a nőknek a korszpecifikus halandósága Európában a legkedvezőtlenebbek közé tartozik. Kirívóan kedvezőtlen az aktív életkorban lévő munkaképes korosztályok, ezen belül is főként a férfiak halandósága.

Az eltérő korösszetétel hatását kiküszöbölő korszpecifikus halandósági arányszámokat vizsgálva megállapítható, hogy hazánk az európai országok között nemzetközi összehasonlításban az 1980-as évek első felében az alábbi helyet foglalja el:

- az 1 éven aluliak halandósága igen rossz;
- az 1-10 év közöttiek halandósága jó;

- a 10-20 évesek halandósága a közepesnél jobb;
- a 30-74 éves népesség halandósága igen rossz, általában utolsó, vagy az utolsó előtti helyet foglalja el az összehasonlításba bevont országok között;
- a 20-30 évesek és a 75 évesnél idősebbek halandósága a mezőny alsó harmadában helyezkedik el, ez is rosszabb a közepesnél.

Ez a helyzet úgy alakult ki, hogy az 1967 óta eltelt időszakban a férfiak halandósága abszolút értelemben és a nőkhöz viszonyítva relatíve is romlott. A romlás mértékét mutatja az, hogy az aktív korú férfiak halandósági szintje az 1980-as évek közepére az 1930-as évek elejének megfelelő értékeket mutat. Az európai gazdaságilag fejlett országokhoz viszonyítva a nemek szerinti nagy halandósági különbségek mellett igen magasak a területi különbségek is.

Jelentősen átalakult a megbetegedési és ebből adódóan a halállok struktúra. Az elmúlt másfél-két évtizedben a három fő vezető halálok (a keringési rendszer betegségei, a daganatos megbetegedések, a központi idegrendszerre ható érsérülések) miatti halálozások aránya az 1961-65 közötti 69%-os arányról, az 1980-as évek első felében 88%-ra emelkedett. Nagymértékben megnőtt a nem természetes halálokok miatti halálozás súlya is és aránya megközelítette a 4-5%-ot.

A születéskor várható átlagos élettartam a felszabadulás után hosszabb ideig, 1948-1955 között pedig különösen gyorsan javult. Ennek eredményeként a férfiak születéskor várható átlagos élettartama az 1941. évi 54,9 évről 1955-ig 65,0 évre, a nőké pedig 58,2 évről 68,9 évre emelkedett. 1955 után a születéskor várható átlagos élettartam csak kismértékben javult tovább, majd 1965 után megkezdődött a férfiak, az 1970-es évek közepétől pedig a nők különböző életkorokban várható átlagos élettartamainak csökkenése. A nemzetközi összehasonlítás azt mutatja, hogy a hozzánk hasonló demográfiai struktúrájú és gazdasági fejlettségű országokhoz viszonyítva a magyar férfiak és a nők különböző életkorokban várható élettartama a legkedvezőtlenebbek közé tartozik Európában.

Nemzetközi összehasonlításban magas és hosszabb távon növekvő tendenciát mutat a táppénzes arány. Az 1960-as évek végétől folya-

matosan növekszik és az 1980-as évek első felében igen magas, 400 000 főt meghaladó a rokkantnyugdíjasok száma.

Az elmúlt egy-másfél évtizedben jelentősen növekedtek és egyre inkább tömeges méretet öltenek az elmebetegségek és a mentálhigiénés problémák. Igen magas a szenvedélybetegségben szenvedők, különösen az alkoholisták száma. Az alkoholizmus nagyfokú elterjedtsége, népbetegséggé válása közvetlenül és gyorsan növekvő mértékben rontja a lakosság egészségi állapotát, egyik okozója a halandóság magas szintjének. Növekvő gondot okoz a fiatal korosztályok kedvezőtlen, egyes vonatkozások szerint romló fizikai állapota. A fiatalok testmagasságának és testsúlyának növekedését nem követi a körfogati értékek arányos növekedése és ez a szervezet ellenállóképességének csökkenéséhez vezet, a megbetegedések korai életkorban krónikussá, illetve rokkantságot előidézővé váló fejlődéséhez járul hozzá. Az elmúlt egy-másfél évtizedben jelentősen növekedett és igen magas a halálozást, illetve a tartós végleges egészségkárosodást okozó háztartási, üzemi és közlekedési balesetek számának emelkedése.

Végül a lakosság egészségi állapotát jelentősen érintette korösszetételének megváltozása, mely különösen 1960-1980 között volt jelentős. Ebben az időszakban a 60 évesnél idősebb népesség aránya közel megduplázódott és 1985-re 18-19% közötti értékre nőtt. Ez elsősorban az időskorúakat jellemző krónikus betegségek arányát növelte és új jelentőséget adott a többé-kevésbé magatehetetlen időskorúak szociális gondozásának és ellátásának.

A demográfiai folyamatokra megkésve és hiányosan történő reagálás miatt az ezt szolgáló szociális ellátórendszer részbeni kiépültsége, illetve jelentős hiányosságai egyik fő forrását jelentik az egészségügyi ellátás túlterheltségének, lehetségesnél alacsonyabb hatékonyságának és a lakosság kedvezőtlen megítélésének.

A lakosság egészségi állapotának a felszabadulás után végbement és az 1960-as évek közepéig-végéig tartó igen nagy javulásában több tényező játszott szerepet. Így meghatározó szerepe volt a munkakörülmények, a lakásviszonyok és általában az életkörülmények javulásának, a táplálkozási és higiénés viszonyok alapvető átalakításának és az életszínvonal gyors és nagymértékű emelkedésének. Jól érzékelhe-

tő az egészségügyi ellátás gyors fejlődésének és különösen területi és társadalmi kiterjesztésének pozitív hatása is.

A lakosság egészségi állapotában az 1960-as évek végén megjelent kedvezőtlen tendenciák létrejötte, majd az egészségi állapot utóbbi egy-másfél évtizedben bekövetkezett romlása ugyancsak több okra vezethető vissza. A hazai vizsgálatok és kutatások eredményei, valamint a nemzetközi tapasztalatok alapján a lakosság egészségi állapotának és halandóságának romlásában egyaránt szerepet játszott az elmúlt időszak viharos ütemű, pozitív társadalmi átalakulásának hatása, a lakosság életmódjának és életvitelének egyes vonásai, kiegyensúlyozatlansága, az általánosan alacsony egészségügyi kulturális szint, a munkahelyi és a környezeti ártalmak növekedése, valamint az egészségügyi ellátásnak - a gyorsan növekvő valószínű és átalakuló struktúrája szükségletekhez viszonyított - viszonylagos és fokozatosan növekvő elmaradása.

Az életmódhoz tartozó tényezők közül nagy hatása van a megváltozott munka-, élet- és településviszonyok között az elégtelen testmozgásnak, a hiányos fizikai aktivitásnak, a korszerűtlen táplálkozásnak, valamint az egészséget károsító fogyasztási szokások gyors és széles körű elterjedésének. Új vonása a lakosság egészségi állapotának a civilizációs jellegű betegségek nagyfokú elterjedtsége, a krónikus betegségek szerepének általános növekedése.

Az egyes okok sorrendje és szerepe mai ismereteink alapján nem határozható meg megbízhatóan, a kívánatos részletességgel és kellő biztonsággal. Bizonyosra vehető azonban, hogy a széles rétegekre jellemző "önhajszó", a kellő pihenést, a szükséges regenerálódást "elhalasztó", vagy csak részben biztosító életvitel, az életmód és a fogyasztás kedvezőtlen vonásai, végül az átalakult munka- és életkörülményekkel összefüggő és a viszonylag fejlett egészségi ellátás miatt is növekvő krónikus betegségek késői érzékelése, elhanyagolása vezet elsősorban oda, hogy a szervezet fokozottan elhasználódik, s a szervezet fokozott elhasználódásából adódó betegségek a természetes elhasználódás által normálisnak tekinthető idő előtt alakulnak ki, az elkerülhetőnél nagyobb arányban és korábban vezetnek részbeni, vagy teljes munkaképtelenséghez, illetve korai halálhoz.

A lakosság egészségi állapotának nemzetközileg, a gazdaságilag fejlett országokban, már a korábbi évtizedekben tapasztalt és az utóbbi másfél-két évtizedben hazánkban is érvényesülő új vonása az, hogy a korábbiaknál kevésbé befolyásolható az egészségügyi ellátás fejlesztésével, a betegségek gyógyításával.

Az 1960-as évek közepétől fokozatosan a korábbinál nagyobb jelentőséget nyertek az olyan egészségügyi ellátáson kívüli tényezők, mint a munkaviszonyok, az életkörülmények és környezeti tényezők. Ugyanígy növekedett, majd az 1970-es évek második felétől-végétől egyre inkább meghatározóbbá vált a lakosság életmódjának és életvitelének alakulása, egészségügyi kultúrájának állapota, saját egészségével kapcsolatos felelős magatartásának milyensége.

Részben az életkörülmények változása, részben az egészségügyi ellátás fejlődése és elért magas színvonala a gazdaságilag fejlett országokban általánosan és az 1960-as évek végétől, az 1970-es évek elejétől hazánkban is, azt eredményezte, hogy az egészségnek egyre kevésbé a halál, és egyre inkább a nem teljes, vagy a nem megfelelő minőségű élet az alternatívája.

Az előzőek alapján így kézenfekvő, hogy amilyen mértékben a lakosság számára világossá vált, hogy elért életszínvonala mellett egészsége megtartásának értéke nagymértékben nő, valamint amilyen mértékben belátja, hogy ez milyen módon és arányban függ saját magatartásától, olyan mértékben válik az egészségpolitika egyre meghatározóbb elemévé a lakosság magatartása és annak befolyásolása. Ezért az eddiginél sokkal szélesebb körű egészségügyi felvilágosítás és egészségnevelés, az egészségnek mint az egyén és a társadalom számára egyaránt nagyfontosságú értéknek fokozottabb terjesztése és ennek beépülése a lakosság életvitelét szabályozó normák közé, a lakosság egészségi állapota és halandósága javításának egyik alapfeltétele.

A lakosság egészségi állapotának rosszabbodása, a halandóság növekedése, a megbetegedési és a halálloki struktúra "civilizációs" átalakulása a századforduló körül és azt követően széleskörűen tapasztalható volt a gazdaságilag fejlett európai és más országokban. Hazánkban ezek a jelenségek a gazdasági-ipari fejlettség alacsonyabb fokán, a népesség halandóságának kedvezőtlenebb, magasabb szintje mel-

lett korábban jelentek meg és az európai országokban az elmúlt évtizedekben tapasztaltnál hosszabb ideje érvényesülnek, végül hatásuk is erőteljesebb.

Úgy véljük, hogy ebben meghatározó szerepet játszik az, hogy társadalmi fejlődésünk utóbbi 3-4 évtizedben igen gyors üteme és gazdaságunk, valamint a népesség demográfiai struktúrájának viszonylag gyors átalakulása miatt a másutt is megjelenő okok hazánkban rövidebb idő alatt hatnak és így következményeik is jobban összegeződve érvényesültek és érvényesülnek. E nagyobb hatásban önálló szerepet játszik infrastruktúránknak, ezen belül az egészségügyi ellátás intézményrendszerének más kelet-európai országokhoz hasonló, de a nyugat-európai országokétól elmaradó fejlettsége is. Minden bizonnyal önálló szerepe van annak is, hogy a lakosság szükségleti színvonala - történelmi okok miatt is - hosszabb ideje meghaladja azt a szintet, amely az ország munkavégzésének átlagos hatékonysága mellett kielégíthető, ezért a társadalmunkban általánossá és megszokottá vált a normálisnak elfogadottnál hosszabb időtartamú, hosszú időn át végzett munkatevékenység. Ugyanakkor mindez időben egybeesett a kedvezőtlen fogyasztási szokások konzerválódásával és az egészségkárosító élvezeti cikkek - alkohol, dohány - fogyasztásának igen gyors és tartós növekedésével. Mindez azt is valószínűsíti, hogy számítanunk kell a lakosság egészségi állapotát és halandóságát jellemző helyzet lassú és csak hosszabb idő - több évtized - alatt elérhető változására, arra, hogy mindez csak perspektivikus-komplex szemlélet és jelentős, folyamatos állami és társadalmi erőfeszítések révén érhető el.

A nemzetközi tapasztalatok összessége, saját tapasztalataink és egyes kezdeti eredményeink egyaránt azt mutatják, hogy a kialakult helyzet okai alapvetően társadalmiak, és így ez elvben a társadalom által kellően befolyásolható, javítható. Teendőink fő irányait így a kialakult helyzet elemzése, a gazdaságilag fejlett országok hasonló tapasztalatai alapján megfelelően körvonalazhatjuk és az összehangolt cselekvést lehetővé tevő módon hajthatjuk végre.

A felszabadulásakor a magyar egészségügyi ellátást az európai átlaghoz közelálló fejlettségi szint, az egyes társadalmi osztályok és rétegek, valamint a városi és a falusi lakosság számára biztosított ellátás rendkívüli mértékű egyenlőtlensége, és a súlyos háborús károk

jellemezték. A fejlesztés első, 1950-ig tartó szakaszában végbement a helyreállítás és az egészségügyi ellátás főbb mutatói újra elérték a háború előtti szintet. Az időszak egészségpolitikai irányelvei az egészségügyi ellátás mindenki számára történő hozzáférhetőségét és a falusi, illetve a városi lakosság ellátása közötti nagy különbség mérséklését tűzték ki célul. Megkezdődött az állami egészségügyi rendszer kiépítése, jelentősen bővült a társadalombiztosításba bevontak köre, előrehaladt az egységes társadalombiztosítási rendszer létrehozása.

Ezeknek az eredményeknek alapján, 1951-től az egészségügyi ellátás fejlődésének újabb – az 1970-es évek közepéig tartó – szakasza kezdődött. Ennek az időszaknak az irányadó egészségpolitikai irányelvei azt tűzték ki célul, hogy a tudomány mindenkori állásához mértén általánosan magas színvonalú egészségügyi ellátást kell biztosítani mindenki számára úgy, hogy ez az egészségügyi ellátás mindenki számára egyenlően hozzáférhető legyen.

Ez az egészségpolitikai alapelv az ellátás mennyiségi kiterjesztésének és minőségi színvonala emelésének kettős feladatát fogalmazta meg. Az egyenlő hozzáférhetőség kiterjesztését szolgálta a társadalombiztosításban részesülők arányának gyors (1950-ben 50%-os, 1960-ban 85%-os, 1965-ben 97%-os) emelkedése. A körzeti orvosi és a rendelőintézeti hálózat fejlesztésének elsődlegessége az időszak végére jelentősen csökkentette a városi és a falusi lakosság ellátottsági színvonala közötti különbséget. Ugyanakkor 1973-ig nem épült új kórház, az 1963 és 1975 között felépült új kórházak kivétel nélkül vidéken épültek.

Az 1970-es évek elejéig az egészségügyi ellátás alapvetően mennyiségi értelemben fejlődött, az ellátás minőségi fejlődése, az orvostudomány és a technikai fejlődés eredményeinek magasszintű alkalmazása és elterjedése másodlagos volt. Az 1970-es évek közepére a szükségleteket alapjaiban kielégítő egészségügyi intézményhálózat épült ki. 1975-től állampolgári jogon ingyenes hazánkban az egészségügyi ellátás. Ez történelmi fordulópont az egészségügyi ellátás fejlődésében, melyet az alapozott meg, hogy a felszabadulás után – a korábbi hazai állapotokhoz viszonyítva – rendkívül jelentős fejlődés ment végbe az ország egészségügyi helyzetében. Nemzetközi összehasonlításban azonban ez a fejlődés kisebb eredményeket mutat, és lényegében arra volt elegendő

dő, hogy az európai országok között korábban elért helyzetünket általában megtarthassuk, megszilárdíthassuk.

Az 1970-es évek közepén a hazai egészségügyi ellátás fejlődésében új szakasz kezdődött. Ezt alapvetően az 1972. évi egészségügyi törvényben meghirdetett új egészségpolitikai alapelvek és az egészségügyi ellátás felhalmozódott feszültségei határozzák meg.

Az irányadó egészségpolitikai irányelvek, melyek több évtizedre szabják meg az egészségügyi ellátás fejlesztésének főbb irányelveit, kimondták, hogy

- állampolgári jogként, állami feladattá kell tenni az egész lakosságra kiterjedő ingyenes és egyenlő egészségügyi ellátást;
- a betegségek megelőzését kell az egészségügyi tevékenység középpontjába állítani;
- a gondozást fokozatosan ki kell terjeszteni az egész lakosságra.

Ezek az alapelvek – nemzetközileg is példamutatón – az intenzív, a minőségi fejlesztés előtérbe helyezését kívánták meg, ugyanakkor az egészségügyi ellátásnak az 1970-es évek közepére kialakult feszültségei és mennyiségi hiányosságai ezt csak időbeni eltolódással és az időszak elején csak kevéssé, és ugyanakkor a még hosszú ideig szükséges mennyiségi fejlesztéssel egyidejűleg és párhuzamosan tették lehetővé.

Az 1970-es évek első felében megjelentek, majd az évek során gyarapodtak annak jelei, hogy az egészségügyi ellátás a vele szembeni mennyiségi szükségleteket is csak jelentős hiányokkal és feszültségekkel, a minőségi szükségleteket pedig kevéssé és nagy társadalmi-területi különbségekkel képes kielégíteni. Így, noha funkcionálnak és felmerülő feladatainak általában és jelentős erőfeszítésekkel eleget tesz, a gyorsan növekvő társadalmi szükségleteket csak részben és ellentmondásosan, a lakosság egyre általánosabbá váló elégedetlensége mellett tudja kielégíteni. E helyzet kialakulásának fő okait az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- az egészségügyi ellátás fejlesztésének a szükségesnél és különösen deklarált egészségpolitikai célkitűzéseinkhez viszonyítva alacsonyabb mértéke, főként az 1960-as évek végétől kezdődően;
- a fejlesztéspolitika súlypontképzési tévedéséből is adódóan strukturális feszültségek kialakulása a járóbeteg-ellátás és a kórházi-klinikai fekvőbeteg-ellátás között;
- az ellátás területi kiterjesztésének elsődlegessége miatt az orvostudomány és a gyógyításhoz kapcsolódó más tudományok fejlődésének, eredményeinek - területenként differenciált - kisebb-nagyobb késedelemmel történő bevezetése és nem kellő mértékű elterjesztése;
- fenntartás, a felújítás és a korszerűsítés nagymértékű elmaradása, évtizedeken keresztül elégtelensége;
- a lakosságnak az 1960-as évektől gyorsan és nagymértékben változó demográfiai struktúrájából adódó szükségletekre való megkésett reakció;
- a gyorsan növekvő életszínvonal, az átalakuló életmód, a megváltozott munka- és környezeti körülmények alapján gyorsan növekvő szükségleti színvonalra, új vonásokat mutató megbetegedési-haláloki struktúrára történő, ugyan csak megkésett, reakció;
- az egészségügy fejlesztésében világszerte - a tudományos eredmények alkalmazása alapján - megjelenő ugrásszerű költségnövekedés;
- az egészségügyi ellátás belső munkamegosztásának, az egészségügy szervezésének tartósan meglévő és az ellátás hatékonyságát csökkentő feszültségei.

Mindez együttesen azt jelezte, hogy az 1970-es évek közepére az egészségügy területén olyan helyzet alakult ki, mely az egészségügyi ellátás fejlesztésének egészét tartósan, évtizedeken át preferáló fejlesztéspolitikával változtatható meg. Erre utalt az is, hogy az ország gyors társadalmi-gazdasági fejlődése, az életszínvonal gyors és széles tömegeket érintő emelkedése alapján gyorsan nőttek a lakosságnak az egészségügyi ellátással szembeni szükségletei és igényei.

Felismertté és általánosan elfogadottá vált, hogy az egészségügyi ellátással szembeni szükségletek és kielégítésük közötti feszültségek csökkentése csak fokozatos lehet, megszüntetésük és az időközben jelentkező újabb szükségletek megfelelő szintű kielégítése csak hosszabb távon érhető el.

Ennek során világossá vált az is, hogy egyrészt az egészségügyi helyzetet jellemző hiányosságok és feszültségek, másrészt a várhatóan és jelentősen tovább növekvő társadalmi szükségletek egyaránt további jelentős mennyiségi és minőségi fejlesztést tesznek szükségesé, mindenekelőtt azonban az alapellátás és a megelőzés fejlesztését, illetve térnyerését igénylik.

Az előzőekből adódóan és szükségszerűen az egészségügyi ellátás fejlesztésének általánosan érvényesülő vonása lesz az előttünk álló évtizedekben az, hogy

- az ország által elért általános fejlettségi szint és a lakosság kialakult életszínvonala mellett a minőségi szükségletek felkeltése és kielégítése nem halasztható;
- az egészségügyi ellátást jellemző mennyiségi hiányok és fejlesztésbeli hiányosságok, valamint az előzőek együttesen azt kívánják meg, hogy a mennyiségi és a minőségi fejlesztés hosszabb időszakon keresztül együttesen érvényesüljön.

Ezért Magyarországon a társadalompolitika szerves részeként az elmúlt évtizedekben lényegében hiányzó egészségpolitikát kell létrehozni és tudomásul kell vennünk, hogy ennek eredményes és felelős állami megvalósítása mellett is a lakosság egészségi állapotát és az egészségüggyel szembeni szükségletek kielégítését tartósan konfliktusok, feszültségek fogják jellemezni.

Az elmúlt évek és az előttünk álló hosszabb időszak fejlődésének ez a meghatározó sajátossága alapvetően arra vezethető vissza, hogy az 1970-es évek első felére az egészségügyi ellátás fejlesztésében, az egészségügyi szolgáltatásokkal szembeni mennyiségi és minőségi szükségletek kielégítésében, valamint a lakosság egészségi állapotában jelentős mennyiségű feszültségek halmozódtak fel, amelyek megol-

dása egyre sürgetőbb és azt jelenti, hogy a minőségi értelemben vett fejlesztés határozottabb megkezdése és szélesebb kiterjesztése, mindezekelött a megelőzés és a gondozás fokozottabb térnyerése tovább nem halasztható.

Ezeknek a feladatoknak a megoldása csak akkor lehetséges, ha az előttünk álló időszakban képesek vagyunk fordulatot elérni az egészségügyi ellátás fejlesztésében és ennek alapján - kedvező esetben - az egészségügyi ellátás az ezredfordulót követően az előreláthatóan reá háruló funkciókat és feladatokat a mainál megfelelőbben láthatja el.

A fentiekből adódóan az egészségügyi ellátás fejlesztésének nagyfontosságú teendője a hosszabb távú fejlesztés követelményeinek és a lakosság jelenlegi egészségi állapotából, valamint az egészségügyi ellátás jelenlegi helyzetéből adódó teendők minél jobb összehangolása és szerves egységben való érvényesítése. Ennek érdekében az egészségügyi ellátás fejlesztésében prioritást kell kapniok azoknak a feladatoknak, amelyek a hosszabb távú célokat szolgálják és amelyek ugyanakkor rövidebb távon is hozzájárulnak az egészségügyi ellátás fejlesztésének csökkentéséhez, összességében az ellátás társadalmi és szakmai hatékonyságának fokozásához. Így az alapellátás kiemelt fejlesztésével összehangolva a fő hangsúlyt a megelőzési tevékenység és a szűrés kibővítésére, a kiemelt jelentőségű betegségcsoportok elleni hatékony küzdelemre, az e területeken a megelőzést, kutatást, gyógyítást, rehabilitációt egyaránt felölelő komplex szakmai programok végrehajtására, végül a szociális ellátási rendszer gyors kiépítésével az egészségügyi ellátás tehermentesítésére kell koncentrálni.

Az egészségpolitika irányelvei, távlati céljai és a következő évek konkrét teendői az alábbiak lehetnek:

- tűzze ki célul a lakosság egészségi állapotának javítását, halandóságának csökkentését;
- teremtsen meg a hatékony cselekvéshez szükséges átfogó, komplex szemlélet alapjait;
- járuljon hozzá a szükséges részprogramok kidolgozásához és ezek átfogó egészségvédelmi programba való összefoglalásához;

- találkozzon a lakosság széles rétegeinek egyetértésével, cselekvő támogatásával;
- teremtsen olyan közhangulatot, hogy a társadalom egyre inkább tekintse jelentős értéknek az egészséget és járuljon hozzá aktívan megőrzéséhez.

Ennek érdekében széles körű felvilágosító munkával kell emelni a lakosság egészségügyi ismereteit, egészségügyi kultúráját. Széles körű, hatékony felvilágosító munkával el kell érni, hogy a lakosság minél szélesebb tömegei ismerjék meg a kedvezőtlen fogyasztási szokások, az alkoholizmus, a dohányzás, a korszerűtlen táplálkozás, az elhízás, a mozgáshiány és a fizikai aktivitás hiányának káros hatásait. Biztosítani kell, hogy az egészséget a társadalom növekvő mértékben tekintse nagyfontosságú értéknek és ezt az egyének és családok életvitelük és életmódjuk kialakításánál, az állami szervek az egészséget közvetlenül vagy közvetve érintő döntéseiknél minden esetben mérlegeljék és érvényesítsék.

A népesség egészségi állapotának javítására és a halandóság csökkentésére e program alapján olyan hosszú távú, folyamatosan érvényesülő állami és társadalmi-lakossági tevékenységre van szükség, mely lehetővé teszi, hogy legkésőbb az 1990-es évek elejéig megszűnjenek a romló tendenciák, ezt követően megkezdődjön a népesség egészségi állapotának fokozatos javulása, halandóságának csökkenése. Ennek alapján érzékelhetően növekedjék a születéskor várható átlagos élettartam és csökkenjenek a férfiak és nők életésélyei közötti, valamint a halandóság területi különbségei. A legfontosabb halálóki csoportokban - mindenekelőtt a szív- és érrendszeri betegségeknel és a nem természetes halálok miatti halálozásoknál - már a következő évtizedben érzékelhető javulást kell elérni. Növekedjen az egészségesen megélhető élettartam, az emberek számára hosszabb aktív és alkotó életet lehetővé tevő, tartósan jó fizikai és szellemi állapot.

Részben már elhatározott, illetve végrehajtás alatt álló intézkedések kidolgozásáról, széles körű megismertetéséről és következetes végrehajtásáról. A társadalmi és a tömegszervezetek tagságuk aktív támogató részvételével és saját programjaikkal segítsék elő az intézkedések megvalósulását.

A kidolgozandó konkrét részprogramokat az alábbi főbb területeken indokolt létrehozni, illetve ha már létrejöttek, végrehajtani.

A lakosság élete- és munkakörülményei területén:

- a korszerű táplálkozást elősegítő;
- a munkahelyi ártalmak csökkenését szolgáló;
- a környezeti ártalmak növekedését lassító, majd hosszabb távon azok csökkenését szolgáló;
- az egészséges ivóvízzel való teljes ellátást biztosító;
- az egészséget kevésbé károsító élelmiszerek előállítását segítő;
- az életszínvonalnak és az életmódnak az egészség megőrzését szolgáló, átalakulását segítő

programokat.

Az egészséget károsító fogyasztási szokások és magatartás területén:

- a dohányzás csökkentését;
- az alkoholizmus csökkentését;
- az indokolatlan gyógyszerfogyasztás csökkentését;
- a kábítószerfogyasztás megszüntetését;
- a rendszeres, aktív testmozgás általánossá tételét szolgáló

programokat.

Az egészségügyi ellátás fejlesztése során a főbb halálokok hatását korlátozó:

- a keringési rendszer megbetegedéseit megelőző és az ebből származó halandóságot csökkentő;
- a rákhalandóságot csökkentő;
- a nem természetes halálokok (háztartási, munkahelyi, közlekedési balesetek, öngyilkosság) miatti halálozást csökkentő;

- a koraszülést, a csecsemőhalandóságot, és a szellemi-fizikai sérüléssel született gyermekek arányát csökkentő

programokat.

Az egészségükben tartósan, vagy véglegesen korlátozottakat segítő:

- a rokkantak és krónikus betegek gondozását és társadalmilag aktív életvitelüket szolgáló;
- a korlátozott és megváltozott munkaképességűek rehabilitációját szolgáló;
- az időskorú népesség aktívabb, önállóbb életvitelét támogató

programokat.

A részprogramok kidolgozása során külön-külön is figyelmet kell fordítani a fiatal, a munkaképeskorú és az időskorú nemzedékek egészségi állapotának és halandóságának a javítására. Különös fontosságú az egészségi állapottal, a halandósággal, az ezt befolyásoló társadalmi-gazdasági tényezőkkel, a népességreprodukció minőségével foglalkozó átfogó szemléletű kutatások ösztönzése, támogatása és felhasználása.

Az egészség védelmét szolgáló programok megvalósításával, a lakosság egészségi állapotának javításával, a halandóság csökkentésével el kell érni, hogy csökkenjenek a lakosság egészségi állapotában és halandóságában meglévő területi, foglalkozási és nemek szerinti különbségek; növekedjék az egészségesen megélhető élettartam, a szellemi és fizikai képességek minél teljesebb kifejlesztése, aktív felhasználása alapján; csökkenjen általában a betegség, különösen a krónikus betegségek és a rokkantság által terhelten megélt évek száma; növekedjék a várható élettartam mindenekelőtt a korai halálozások csökkenésével.

Tisztelt Tudományos Szeminárium!

Hazánkban a népesség kedvezőtlen egészségi állapota és halan-

dósága, valamint ennek kedvezőtlen társadalmi-gazdasági következményei nagy és növekvő társadalmi problémát jelentenek. Az egészségi állapot a társadalmi-gazdasági viszonyok hatására és az egyének a családok tudatos vagy nem tudatos életvezetésének, életvitelének keretei között formálódik.

A lakosság egészségi állapota, halandósága a társadalom egészére közvetlenül ható, a lakosság helyzetét, hangulatát, életkörülményeit és jövőbeni demográfiai fejlődésünket jelentősen befolyásoló politikai tényező. A lakosság egészségi állapotának és halandóságának javítása ezért nagyfontosságú nemzeti ügy, amelyben társadalmi összefogásnak és összkormányzati felelősségnek kell érvényesülnie.

Mindennek alapvető feltétele a nemzet egészségének javítását célul kitűző, a fokozatosan egészségesebbé váló nemzetért munkálkodó egészségvédelmi nemzeti stratégia kidolgozása és ennek alapján az egyének, a családok, a munkahelyek, az állami és társadalmi szervek aktivitását felébresztő, szervező társadalmi összefogás és támogatás létrehozása. Az erre irányuló politikai felismerés, akarat és kezdeményezés már létezik és ez az egészséget védő nemzeti stratégia kidolgozásának és megvalósításának kiinduló alapja. Megvalósulásához pedig nélkülözhetetlen a lakosság felelősségérzetének felébresztése, aktív cselekvésének és támogatásának megnyerése és folyamatos szervezése.

A lakosság egészségi állapota és halandósága közvetlenül érinti jövőbeni demográfiai fejlődésünket más vonatkozásokban is; romlanak a lakosság reprodukciójának minőségi feltételei, nő az elözvegyültek, a fiatal korban árván maradtak, az egyedülállók, végül az életük jelentős részét krónikus betegségekkel, rokkantan, csökkent értékűen megérvők száma és aránya.

A legfontosabb demográfiai hatás azonban az, hogy eddigi kutatásaink szerint a jelenlegi halandósági szintek stagnálása, sőt kisebb javulása esetén is!, az ezredfordulót követő két évtizedben folytatódni fog az 1981-ben megkezdődött népességcsökkenés. Az a termékenységi színvonal, amelynek tartós érvényesülése mellett ez nem következik be - a teljes termékenység 2,2-es értéke -, tudásunk mai állása alapján a hozzánk hasonló gazdasági fejlettségű európai országokban irreálisan elérhetetlenül magas. Ezért hazánkban a következő 3-4

évtizedben a jelenleginél kedvezőbb népességfejlődés alapfeltétele, a népesedéspolitikának pedig demográfiai értelemben egyik, politikai értelemben pedig a legfontosabb célja a halandóság 1980-as évek közepén tapasztalt magas szintjének általános, jelentős és több évtizeden át érvényesülő csökkentése.

HOÓZ ISTVÁN

Köszönöm az előadást. Megkérdezem Monigl Istvánt, van-e kiegészítése, közölni valója az elhangzottakkal kapcsolatban.

MONIGL ISTVÁN

Két rövid megjegyzést szeretnék tenni. Az egyik inkább demográfiai természetű. Magyarországon 20 éve romlik a halandóság és mögötte romlik a lakosság egészségi állapota. Nem biztos, hogy ezeknek a folyamatoknak a végén vagyunk. A ma ismert okok alapján vélelmezhetjük, azt hiszem tudományos alapon is, hogy hosszabb ideig tarthat, amíg változtatni képes ezen a magyar társadalom. Tehát az a helyzet, ami kialakult az 1980-as évek közepére, az akár még 10-15 évig is fennmaradhat. A kérdés: mivel magyarazzuk ezt? A magyarázatot az egyén magatartásának a szintjén keressük, vagy elkezdjük önmagunkat meggyőzni arról, hogy az ilyen hosszú ideig jellemző folyamat mélyebben, a társadalmi viszonyokban és a gazdasági fejlődés által meghatározottan jön létre? Úgy érzem, hogy ezzel a magyarázattal ma adósak vagyunk. Személyes véleményem az, hogy a magyarázatot itt fogjuk megtalálni, ebben az utóbbi irányban kell keresnünk.

Második megjegyzésem az egészségpolitikát érinti. Magyarországon elmaradott volt az infrastruktúra a második világháború után. Ez relatív és abszolút értelemben még inkább elmaradottá vált az elmúlt 40 évben. Ingyenessé tettük az egészségügyi ellátást, maximális törekvésünk volt a területi különbségek kiegyenlítése és közben, különösen az időszak második részében évtizedeken át romlott a lakosság egészségi állapota. Azt állítom, és úgy érzem, ezt Vukovich Györggyel egyetértésben teszem, hogy a magyar egészségügyben olyan helyzet alakult ki, amely úgy jellemezhető, hogy a Nyugat-Európában az egészségügyben

hosszabb történelmi időszak alatt megoldott feladatok nálunk összetorlódtak, és az így jelentkező szükségleteket kielégíteni képes egészségügyi ellátás másfél-két évtizeden belül reálisan nem hozható létre. Összességében tehát én nem vagyok optimista és van egy olyan benyomás, hogy ez a két megjegyzés többé-kevésbé Kelet-Európa más országaira is igaz.

HOÓZ ISTVÁN

Köszönöm a két előadónak az előadást. Munkácsy Ferenc a következő előadó.

NÉPESEDÉSPOLITIKA ÉS GAZDASÁGPOLITIKA

Tisztelt Tudományos Szeminárium !

A népesedési és a gazdasági folyamatok szoros kapcsolatáról beszélni közhelyszámba megy. A demográfiai és a közgazdasági elméletben is sok adalékot találunk ehhez. A hazai gyakorlatból azonban úgy tűnik, hogy a vélt vagy valódi összefüggések igen kevésbé tükröződnek a népesedés-, illetve a gazdaságpolitikában. Vajon mi lehet ennek az oka?

A legfontosabb ok bizonyára az, hogy a népesedési és a gazdasági folyamatok a leegyszerűsítő feltételezésekkel ellentétben nem közvetlenül és rövid távon jól megragadhatóan hatnak egymásra. Az is szerepet játszik, hogy mint a társadalompolitika más elemei esetében is a népesedéspolitika kialakítását szakmailag előkészítő és a célok megvalósítását biztosító intézményrendszer ellentmondásos, nem megnyugtatóan megoldott, következésképp a más részpolitikákkal való összehangolás esetleges, taktikai szempontoknak alárendelt.

Rendkívül fontos lenne tehát, hogy tisztázzuk:

- mely területeken érvényesül és milyen is valójában a népesedési és gazdasági folyamatok összefüggésrendszere;
- ennek alapján a népesedés- és gazdaságpolitika mely területei kapcsolódnak egymáshoz, hol nélkülözhetetlen az összehangolás.

E törekvéseket hangsúlyosan szem előtt tartva indultak újra nemrégiben a Népeségtudományi Kutató Intézetben a gazdaságdemográfiai kutatások. A felvetett kérdésekre átfogó és megalapozott válasz ma még természetesen nem adható. Néhány rész kérdésben azonban - elsősorban a népesedés és gazdaság összefüggésrendszerének megragadása terén - bizonyos kezdeti kutatási eredmények birtokában kísérelhetem meg kifejezni az előadás címében jelzett témakört, amelyet két rész-

re bonthatunk. Elsőként azt vizsgálom, hogy mennyiben determinálja a népességalakulás a gazdasági fejlődést, következésképpen, hogy milyen követelményeket indokolt megfogalmazni a gazdaság oldaláról a népese-
déspolitikával szemben. Majd a fordított irányú hatásmechanizmusról, tehát a népességfejlődés gazdasági tényezőiről lesz szó és arról, hogy van-e realitása a gazdaságpolitikán belül kijelölni olyan prioritásokat, amelyek egyes fontos népese-
dési célok elérését, segíthetik elő.

A közgazdaságtanban a gazdasági fejlődés népese-
dési determinizmusait illetően a legszélsőségesebb felfogásokkal találkozhatunk. Az egyik véletet jól példázzák az ún. termelési függvények, amelyek azt feltételezik, hogy minden más tényező változatlanlansága esetén a többlet népesség (amelyet azonosítanak a többlet munkaerővel) arányosan növeli a termelést. A szocialista újratermelésre vonatkozó munkák egy része is átveszi ezt a szemléletet. Más oldalról viszont például az ún. Human Capital iskola tagadja a munkaerő-mennyiség szerepét és csak a minőségi tényezők jelentőségét hangsúlyozza. A gazdasági növe-
kedés elméletével foglalkozó több magyar közgazdász is közel áll ehhez a véleményhez, amikor például a szakmastruktúra, az iskolázottság, a K+F kiemelkedő szerepére utalnak.

A kérdéskörrel foglalkozó gazdaságdemográfusok általában ab-
ból indulnak ki, hogy a termékenység, halandóság változásai a népes-
ség kor szerinti összetételét meghatározott törvényszerűségek szerint módosítják. A korstruktúra jelzi, hogy az adott népességnek milyen há-
nyada vehet részt potenciálisan a társadalmi munkafolyamatban, más ol-
dalról viszont fontos meghatározója a nemzeti jövedelem felhasználásá-
nak (így a lakosság fogyasztásának, az állami kiadások egy részének).
Tekintve, hogy ugyanaz az egyén egyrészt "termelő", másrészt (különbö-
ző életkorokban különböző mértékű) "fogyasztó", a kutatók számára ér-
dekes optimalizálási probléma adódik.

Az ún. népességi optimummal foglalkozók által feltett alap-
kérdés általában így hangzik: a népességreprodukció mely szintjének
kell tartósan érvényesülnie ahhoz, hogy a társadalom jóléte (például
az egy főre jutó nemzeti jövedelem mutatója) maximális legyen. A kér-
désre adott válasz elméleti síkon megoldott. Bajban vagyunk azonban
akkor, ha az elméleti összefüggésekből a népese-
dés- vagy a gazdaságpo-
litika számára akarunk konkrét tanulságokat levonni. Egyrészt koránt-

sem tekinthető törvényszerűnek, hogy a produktív korú népesség magasabb részaránya esetén a gazdasági teljesítmény is nagyobb lesz. Másrészt az is konkrét tapasztalat, hogy az ún. eltartási terheket (pl. nyugdíjrendszer, oktatási és egészségügyi költségek, lakásépítés stb.) kialakító tényezők között döntően társadalmi, gazdasági szempontok esnek latba és ezekhez képest elhanyagolható a népességösszetétel esetleges változásának hatása. Például könnyen belátható, hogy az állam nyugdíjkiadásainak dinamikus növekedését döntően az átlagkereseti szint növekedése, továbbá az átlagos szolgálati idő meghosszabbodása, nem pedig a nyugdíjaskorúak létszámváltozása idézi elő.

Tekintve, hogy a közgazdaságtudomány és a demográfiai elmélet túlzottan tág kereteit jelöli csak meg a népesedési és a gazdasági folyamatok lehetséges összefüggéseinek, a legkézenfekvőbbnek az tűnik, ha a konkrét hazai folyamatok elemzéséből indulunk ki.

Az ötvenes-hatvanas évek magyarországi gazdaságfejlődését elemezve azt tapasztaltuk, hogy ha az akkor még növekvő népesség nem is volt döntő jeletőségű meghatározója a gazdasági növekedési ütemnek, de egyes vonatkozásokban pozitív hatással bírt arra. A növekvő népesség növekvő munkaképes korú népességet jelentett – ami a fejlett országokban rövidebb távon egyáltalán nem törvényszerű jelenség – és a bővülő munkaerőforrás a gazdasági aktivitás növekedésével párosulva, ugrásszerűen emelte a foglalkoztatottak számát. Ez biztosította, hogy ne a munkaerő legyen a termelésbővítés szűk keresztmetszete, továbbá relatíve kedvező tőke-munka kombinációt tett lehetővé. Különösen kedvező volt a növekvő népesség fiatal korösszetétele, ami a demográfiai cserén és általában a munkaerő megfelelő alkalmazkodóképességén keresztül, a gazdaságot dinamizáló tényező volt.

A gazdaságpolitika igyekezett tudatosan kihasználni a bő munkaerőforrás adta lehetőségeket. A foglalkoztatás bővülése azonban olyan gyors volt, hogy az ebből adódó valamennyi előnyt nem lehetett a más tényezők által is determinált gazdasági dinamizmusban megjeleníteni. Már ekkor is bebizonyosodott, hogy a gazdasági növekedés üteme döntően az emberi erőforrások minőségétől, alkalmazkodóképességétől, felhasználásuk hatékonyságától függ. A demográfiai viszonyokat tehát a gazdaság oldaláról elsősorban abból a szempontból kell megítélni, hogy mennyiben járulnak hozzá e minőségi követelmények kielégítéséhez.

A minőségi jellemzők (alkalmazkodóképesség, rugalmasság) pedig a népesség strukturális jellemzőivel állnak kapcsolatban. A népesség összlétszáma, növekedése vagy csökkenése is főként abból a szempontból érdekes, hogy az milyen népességstruktúrát hoz létre.

A pronatalista népességpolitikát alátámasztó érvek között igen gyakran megfogalmazódik: azért szükséges a termékenység növelése, hogy növekedhessen a munkaerő-potenciál. Az előbb elmondottak alapján ez így túlzott egyszerűsítés. Jelen periódusban az alacsony termékenység nem azért problematikus elsősorban, mert hosszabb távon csökkentené a produktív korúak részarányát az össznépelességen belül, hanem azért, mert a gazdasági fejlődés szempontjából kedvezőtlen korösszetételt hoz létre.

A magyar népességalakulás másik, a gazdaság szempontjából is igen kedvezőtlen jellemzője, hogy a népességnek elégtelen reprodukciója, csökkenése, az ebből következő öregedés erős hullámzással valósul meg. A gazdaságpolitika ehhez meglehetősen sok nehézséggel tud alkalmazkodni. A hullámzás önmagában is hozzájárul a gazdasági fejlődés ciklikusságához. Gondoljunk csak a demográfiai okokból is kényszerűen hullámzó oktatási beruházásokra, az első ízben munkába állók számának ingadozásához való alkalmazkodás nehézségeire stb.

Mindebből az következik, hogy jelenleg és az előttünk álló évtizedekben hazai körülmények között a gazdaságpolitika

- a kedvezőtlen strukturális jellemzők kibontakozásának lassítását;
- a népességhullámzás csillapítását

várhatja el a népességpolitikától.

A fenti követelmény két vonatkozásban különös fontosságot kap. Egyrészt - okulva a múltbeli rossz tapasztalatokon - álljon ellen a népesedéspolitika a csábításnak és átmeneti látványos sikerek elérése érdekében ne a fiatal nők demográfiai hullámhegyét "fejelje meg" népesedési kampányokkal, mert ez hosszú távon a hullámzást erősíti. Másrészt, hogy más részpolitikákkal karöltve kiegyensúlyozottabb korösszetételt hozzon létre ne csak általában, hanem különösen az egyes

településtípusok (Budapest, vidéki városok, községek) szerint is, mert ez utóbbi metszetben a feszültségek már ma is igen élesek.

Az eddig elmondottak alapján megkísérelhetünk választ adni két, viszonylag gyakran elhangzó kérdésre. Az egyik, hogy a népességcsökkenés megindulása és a gazdasági dinamizmus lelassulása között, mivel mindkét jelenség a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján játszódott le, feltételezhetünk-e összefüggést. A másik, hogy a minden bizonnyal tartós népességcsökkenés hosszabb távon érdemben módosítja-e a gazdasági fejlődés amúgy sem kedvező kilátásait, illetve milyen reagálást igényel a gazdaságpolitikától.

Ami a néhány évvel ezelőtt kialakult helyzetet illeti, ismert tény, hogy az 1980-as évek elejétől csökkenő népességszám a termékenység és a halandóság korábban hosszabb időszakon át jellemző szintjéből törvényszerűen következett. Ugyanakkor az 1970-es évek végére a magyar gazdaság külső környezete és belső alapvető strukturális aránytalanságai, eladósodása tették kikerülhetetlenné a növekedés ütemének kényszerű lefékezésését. Így a két folyamat között közvetlen összefüggést nem tételvezhetünk fel. Teljesen valószínűtlen, hogy az adott gazdálkodási, foglalkoztatási viszonyok között egy esetleges produktív korú népességi többlet a gazdaságot mobilizálhatta volna.

A népességcsökkenés tartós tendenciának ígérkezik. Tekintve, hogy a gazdasági aktivitás emelésének vagy más külső forrás bevonásának esélyei elhanyagolhatók (bár vizsgálható a fejlődő országokból származó munkaerő-import, illetve a nyugdíj melletti foglalkoztatás bővítésének esetleges lehetőségei) perspektívában - egy demográfiai okokból bekövetkező, kisebb átmeneti hullámhegy után - a foglalkoztatás méreteinek szűkülése is biztosnak látszik. Úgy tűnik tehát, hogy mintegy 10 év türelmi idő után a gazdaságnak már tartósan be kell rendezkednie a munkaerőforrás szűkülésére. Nyilvánvaló, hogy a jelentős ingadozások, különösen az ellentétes tendenciák gyors változása, majd az ezredforduló utáni években a mennyiségi értelemben is gyors létszámcsökkenés önmagukban is feszültségforrást jelentenek. Még a változások várható nagyságrendjét figyelembe véve úgy vélem, hogy a jövőben is a gazdaság szerkezetével és rugalmasságával kapcsolatos feszültségek megoldása kell, hogy a gazdaságpolitika centrumában álljon. A korábbi évek tapasztalatai is arra intenek, hogy a mennyiségi szempontok

csak másodlagosak. Amennyiben sikerül a gazdasági folyamatokban azokat az alapvető korszerűsítési elemeket megvalósítani - amelyek ma már legalábbis a felismerés szintjén mindenki előtt világosak -, úgy a magyar gazdaságnak az ezredforduló táján elég hatékonnak és rugalmasnak kell lenni ahhoz, hogy kiegyenlítse a népességfogyásból, az ezzel járó kedvezőtlen struktúraváltozásból adódó negatív hatásokat.

A várható népességcsökkenés tehát nem igényel újszerű elemeket a gazdaságpolitikában, viszont nyomatékosítja, a demográfiai folyamatok oldaláról is alátámasztja az egyébként is nélkülözhetetlen változtatások megvalósítását.

A népesedés és gazdaság összefüggései között egy további elemzési területet jelent, ha megvizsgáljuk: az a korszakos jelentőségű változás, amely igen fontos társadalmi, gazdasági jellemzők terén az elmúlt évtizedekben hazánkban lezajlott, befolyásolta-e a népesedési folyamatokat.

Elsősorban amerikai demográfusok nevéhez fűződik több olyan elmélet kidolgozása, amelyekben a gazdasági tényezők nagy szerepet kapnak például a termékenység alakulásának megmagyarázásában. A mi viszonyaink között nem igazolhatók teljeskörűen ezen elméletek, de sok értékes szempontot adnak a hazai népességfejlődés magyarázatához.

A halandóság változásában is meghatározó szerep jut a gazdasági elemeknek, így az életkörülmények, ezek között a munkakörülmények jellemzőinek. Ez utóbbi összefüggés hazai kutatása még nem bontakozott ki, de úgy tűnik, hogy erre már a közeljövőben lehetőség lesz.

A gazdasági folyamatoknak a termékenységet (és a halandóságot) befolyásoló szerepét akkor határozhatjuk meg helyesen, ha elhelyezzük azokat abban a társadalmi, gazdasági tényező-együttesben, amely részletes elemzése vezethet csak az összefüggések reális feltárásához. Bármennyire is látványosak és könnyen érthetőek azok az elméletek, amelyek a népesedési folyamatokat monokauzálisan magyarázzák, a gyakorlati tapasztalatok arra utalnak, hogy csak féligazságokat képesek feltárni.

Az utóbbi évtizedek hazai népesedési folyamatainak magyará-

zatában elsősorban a népesedéspolitikai és ehhez kapcsolódóan a jövedelempolitika eredményeinek, illetve negatívumainak elemzése dominál. Talán az indokoltnál jobban háttérbe szorul annak a bemutatása, hogy a lezajlott alapvető társadalmi, gazdasági átalakulás bizonyos determinációt jelentett a népesedésre. A szocialista társadalom építésével együttjáró fejlődés fontos társadalmi, gazdasági struktúrákat változtatott meg. Olyan nagyjelentőségű változások, mint például az iskolázottság gyors emelkedése, a nők gazdasági aktivitásának ugrásszerű növekedése, az iparosítás, az urbanizáció és más ezekhez kapcsolódó folyamatok alapvetően pozitív szerepük mellett – sajátos módon – igen rövid idő alatt "eltűntették" azokat a szubpopulációkat, amelyekben kulturális szintjük, életmódjuk, hagyományos értékeik alapján több gyermek születése és felnevelése volt az általános norma.

A termékenység szempontjából azok a csoportok váltak meghatározóvá, ahol már korábban is alacsonyabb volt a születések száma. Így a jelen alacsony születésszámának kialakulásában nagy szerepet kapott a népességszám szempontjából kedvezőtlen, egyébként azonban a fejlődéssel természetesen együttjáró struktúraváltozás. Ezt egészítette ki, hogy a korábban hagyományosan több gyereket felnevelő szubpopulációkon belül is gyorsan csökkent a születések aránya és ma már megközelíti az iskolázottabb, aktív kereső, városokban élő nőket.

Tekintve, hogy a nagy társadalmi átalakulási folyamatok jó része befejeződött vagy a közeljövőben befejeződik és átadja helyét az ún. "finomstruktúrák" változásának, a termékenységet csökkentő társadalmi, gazdasági fejlődési folyamatok jelentősége mérséklődik. Nem jelenti ez azt, hogy az új, pozitív változásokra számíthatunk a születések terén, hiszen a társadalmi szerkezet a népesedés szempontjából kedvezőtlen jellemzői konzerválódnak.

Ezt kétségtelenül korlátozza a népesedéspolitikai mozgásterét, de relatíve megnöveli minden, önmagában talán nem is nagyjelentőségű részintézkedés szerepét. Úgy tűnik, hogy a következő 20–30 évben összességében azért jobb társadalmi feltételek jönnek létre a termékenység romlásának megakadályozásához, mint a közelmúltban jellemzőek voltak.

A gazdaság oldaláról viszont inkább mind rosszabbá váló de-

terminizmusokra számíthatunk. Nemcsak arra gondolok, hogy a tartósan stagnáló gazdasági növekedés és életszínvonal nyilvánvalóan korlátozza a népesedési helyzet javítására rendelkezésre álló erőforrásokat, hanem arra is, hogy a munkakörülmények, munkaidő, életmód terén ma érvényesülő negatív tendenciák valószínűleg tartósan fennmaradnak. Sajnos nincsenek empirikus vizsgálati eredmények arra vonatkozóan, hogy a korábbi évtizedek extenzív és egyoldalú fejlesztéspolitikájából következő rossz munkafeltételek, egészségtelen, rosszul felszerelt munkahelyek, a munkaképesség regenerálásához szükséges infrastruktúra vésszes elmaradottsága, a második gazdaságban való munkavégzés mind keményebb gazdasági kényszere mennyiben járul hozzá a mai, nemzetközi összehasonlításban is kiugróan kedvezőtlen morbiditási és mortalitási viszonyokhoz, a népességreprodukció minőségi problémáihoz. Bizonyosnak tűnik azonban, hogy itt egy nagyon fontos és a közeljövőben valószínűleg tovább erősödő hatásról van szó.

Végül néhány szót a népesedéspolitika és az egyes gazdaságpolitikai részkoncepciók kapcsolatáról. Az elmúlt évtizedekben készült tervkonceptiók feldolgozása alapján megállapítható, hogy a népesedéspolitikai, illetve a foglalkoztatás- és életszínvonalpolitikai vagy akár beruházáspolitikai koncepciók egymástól jórészt függetlenek voltak. Pedig a valóságban, a ténylegesen megvalósuló folyamatok szintjén e területek között ha nem is meghatározó, de nem is elhanyagolható részösszefüggéseket, közvetett hatásokat fedezhetünk fel. S ezekkel egyes részkoncepciókban célszerű lenne számolni.

Így például az összefüggések túlzott leegyszerűsítése, ha a gazdaságpolitika csupán a munkaerőforrás bővítését "várja el" a népesedéspolitikától, mert mint igyekeztem bizonyítani, a gazdasági növekedésben a népesség és a munkaerő mennyiségének viszonylag kicsi a szerepe. Viszont az öregedés, a demográfiai csere lassulása kedvezőtlen feltételeket teremt a struktúraváltozáshoz, ami ebben az összefüggésben már gazdasági kérdés is. Hasonlóan negatív következményekkel jár a népességhullámváltozás és ezért a gazdaságpolitika oldaláról jogos követelmény ennek hosszabb távú mérséklése.

Másrésről ugyancsak egyoldalú és téves szemlélet lenne, ha a népesedéspolitika néhány nagyjelentőségű társadalmi-gazdasági folyamatra, így például a foglalkozási és munkahelystruktúra átalakulására

a társadalmilag szervezett keretek között vagy ezeken kívül folyó munkavégzés bővülésére, a termelés térbeli megoszlásának módosulására főként csak úgy tekintene, mint akadályára a kedvezőbb népesedési viszonyok kialakulásának. Ugyanakkor rá kell mutatni azokra a folyamatokra, amelyek az adott időszakban gazdaságilag bármennyire is indokoltnak tűnnek, a népesség reprodukcióját érdemben hátráltatják. Nem állítom, hogy ezek a figyelemfelhívások minden esetben azonnali cselekvést igényelnek, de egy harmonikusabb fejlődést szolgáló társadalom- és gazdaságpolitika csak úgy folytatható, ha az egyes jelenségek előnyös és hátrányos hatásai mind teljesebb körben feltárásra kerülnek.

A népesedéspolitika és a gazdaságpolitika szempontjai más vonatkozásban is látszólagos ellentmondásban állnak egymással. Ez az ellentmondás abban nyilvánul meg, hogy a felületes szemlélőnek úgy tűnik, a nemzeti jövedelem elosztásában a két politika céljai ütköznek. Bár általános törvényszerűségként nem állítható, de igen természetesenek tűnik, hogy a gazdaságpolitika céljainak teljesítése a nemzeti jövedelem elosztásában olyan prioritások érvényesítését igényli, amelyek korlátozzák a népesedéspolitikai célok megvalósításának anyagi finanszírozási lehetőségeit.

A felhalmozásra fordított része a nemzeti jövedelemnek, vagy a lakossági jövedelmeknek a munkavégzéshez, a munkateljesítményhez való mind szorosabb kapcsolódása egyrészt valóban csökkenti a nemzeti jövedelemnek azt a hányadát, amelyet a népesedési célok megvalósítását ösztönző juttatásokra lehet fordítani. Ugyanakkor azonban számos olyan momentum van, amelyben a gazdaságpolitika és a népesedéspolitika szempontjai nagyon közel állnak egymáshoz. Így például:

- A gazdaság szempontjaiból nyilván kulcsfontosságú, hogy a munkaerő újratermelése - mind a dolgozók munkaerejének "napi" megújításaként, mind hosszú távú folyamatként fel fogva - harmonikusan megtörténjen. Ezért a gazdaságnak elemi érdeke (lenne), hogy a nemzeti jövedelem elosztásában is megfelelő súlyt kapjanak az olyan kiadások, amelyek a termelést nem közvetlenül, hanem újratermelésének infrastruktúráját fejlesztve, szolgálják. Ezek között pedig több is (például az egészségi állapot megőrzését, javítását szolgáló valamennyi lépés) kiemelt népesedéspolitikai jelentőséggel is bír.

NÉPESEDÉSPOLITIKA ÉS NÉPGAZDASÁGI TERVEZÉS

Tisztelt Tudományos Szeminárium !

Előadásomban a makroszintű népesedéspolitikai problémakezelés néhány sajátosságára szeretném felhívni a figyelmet. Nekem az az érzésem, hogy a hazai népesedéspolitikai gondolkodás túlzottan intézkedéscentrikus, és viszonylag kevesebb hangsúlyt kap a népesedéspolitika alapvető kérdéseivel, elvi, elméleti jellegű összefüggéseivel való foglalkozás, ami számomra azért is meglepőnek tűnik, mert korántsem tekinthető egyértelműnek és természetesenek az, ahogy itt és most Magyarországon a népesedési viszonyok társadalmi befolyásolását próbáljuk megszervezni.

Klinger András utalt arra, hogy az NSZK népesedési ügyekért felelős államtitkára mereven elhatárolta magát a népesedési folyamatok direkt befolyásolásától, egy aktív népesedési politikától és a népesedéspolitika támogatási rendszerének alapelveként azt jelölte meg, hogy a családokat fokozottabban támogassák, s az ő terminológiájuk szerint egy gyermekbarátibb, gyermekszeretőbb Németország alakuljon ki. Az 1950-es évek végén az amerikai elnök azt mondta a születésszám központi befolyásolásáról, hogy nem tud elképzelni még egy olyan témát, amely ennyire ne a kormányzati irányítás hatáskörébe tartozna. Azt hiszem, hogy lehetne sorolni még a példákat, országokat, ahol mind a kormányzat, mind a közvélemény a direkt típusú népesedéspolitikai beavatkozások ellen vannak. Én nem akarom ezzel azt mondani, hogy ez a kívánatos és járandó út, de mindenestre azt hiszem, hogy ez jelzi azt, hogy szükséges, hogy idehaza is elgondolkozzunk a népesedéspolitika alapvető kérdéseiről és a hazai népesedéspolitikai gyakorlat intézményrendszerének alakulásában szerepet játszó társadalmi, gazdasági, politikai tényezőkről.

A népesedéspolitikai problémák kezelésével kapcsolatban gyakran elhangzó kritika, hogy az nem illeszkedik szervesen a népgazdasági tervezési rendszer egészébe. Ez nemcsak a népesedéspolitikáról

mondható el, hanem általában megoldatlan a makroszintű társadalompolitikai problémakezelésünk: azt kampányszerűség, az egyes problémák természetének nem kielégítő mértékű figyelembevétele jellemzi. Utalni szeretnék például olyan nagy társadalmi kérdésekre, mint a társadalmi mobilitás, a társadalmi szerkezet változásai, a többoldalúan hátrányos helyzetű rétegek problémái, amelyekkel való foglalkozás makroszinten mindig is csak konjunkturális jellegű volt, és hogyha a népesedéspolitika múltbeli alakulását nézzük, akkor erről sem mondható el sokkal több jó.

Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy az elmúlt két évtizedben a tervezési rendszer több jelentős módosuláson ment át, ami kedvezett a makroszintű társadalmi problémakezelésnek. Az első ilyen változást az 1960-as évek végén a hosszú távú tervezési munkálatok hozták, amelyek ugyan ágazati szemléletben, de azért megpróbálták hosszabb távon néhány fontos társadalmi szféra problémáival foglalkozni. Nagy hatással volt a tervezési rendszer átalakulására a társadalmi tervezési - joggal nevezhető - mozgalom, amely nagyon reménykeltő vállalkozás volt, de az 1970-es évek végén általánossá váló gazdasági recesszió ezt derékba törte. Annyi pozitívuma azonban mindenképpen volt, hogy sikerült megtermékenyítenie a hazai hosszú távú tervezést, s az az 1970-es évek végétől mind időhorizontjában, mind pedig tematikájában és szemléletében jelentősen átalakult. A népesedéspolitika szempontjából ez azzal az előnnyel járt, hogy olyan, úgynevezett komplex témák is bekerültek a tervezői gondolkodásba, mint a család szerepének, funkcióinak változásai, az ifjúság komplex problémái, amelyek közvetve vagy közvetlen módon kapcsolódtak a népesedéspolitikai problémákhoz is.

A hosszú távú tervezési munkáknak szerintem nem csekély szerepe volt abban, hogy az 1984-es népesedéspolitikai kormányintézkedést előkészítő munkálatok sokkal szélesebb platformon indulhattak meg, mint korábban. Ugyanakkor hogyha a hozott intézkedéseket nézzük, azt hiszem joggal állapítható meg, hogy azok továbbra is eléggé egysíkúak voltak és a gyermeknevelés közvetlen anyagi támogatására koncentráltak, tehát továbbra sem veszített aktualitásából annak vizsgálata, mi akadályozza egy komplexebb népesedéspolitikai gyakorlat kialakulását.

Ha áttekintjük a népesedéspolitikai gondolkodás és gyakorlat

múltbéli alakulását, akkor azt láthatjuk, hogy az 1950-es években – amikor először foglalkoztunk kormányzati szinten népesedéspolitikai kérdésekkel – az ideológiai, politikai és morális jellegű megközelítések domináltak, amelyek hármaskörrel jártak a népesedéspolitikai számára. Egyrészt hozzájárultak a népesedési teendők alulértékeléséhez feltételezve, hogy a szocialista fejlődés automatikusan, több más problémával együtt megoldja a népesedési gondokat is. (Azt hiszem, jól jelzi a társadalmi problémák kezelését ebben az időszakban, hogy a szociális ügyek egy ideig belügyminisztériumi feladatkörbe tartoztak.)

Egy további következmény volt az, hogy a gyermekvállalás kérdése gyakran a női emancipációval összefüggésben merült fel, és harmadikként említeném meg azt, hogy egyes népesedési jelenségek – például a születésszabályozás – morális, a szocialista etika részét képező, problémaként jelent meg. Véleményem szerint a morális indíttatás vezérelte elsősorban az 1953-as népesedéspolitikai intézkedéseket is, amelyekről már e konferencián is szó esett. Szeretném azonban azt is elmondani, hogy a népesedéspolitikai szempontjából alapvető jelentőségűnek tartom, hogy ez volt az első eset, hogy egy közvetlen demográfiai célhoz, nevezetesen az abortusz-korlátozásból megnövekedő születésszámhoz, komoly infrastrukturális fejlesztési elképzeléseket is csatoltak, és hogyha a korszak gazdasági és politikai légkörét nézzük, akkor azt hiszem, ez semmiképpen nem lebecsülendő eredmény. Az már más kérdés, hogy az ismert okok miatt ezek a fejlesztések csak korlátozott mértékben tudtak megvalósulni.

A népesedéspolitikai makroszintű kezelésében egy további állomást jelentett a foglalkoztatáspolitikai aspektusok előtérbe kerülése. Egy extenzív fejlődési pályán, mint ahogy Munkácsy Ferenc is utalt rá, az egyik legfőbb növekedési tényező a munkaerő volt, amelynek egyik legfőbb merítési bázisát az inaktív női társadalom képezte. A népesedéspolitikai számára az a feladat adódott, hogy a maga eszközeivel segítse elő a munkaerő-kínálat növekedését. Az elméletben ez úgy jelentkezett, hogy egyre szilárdabb elvi, elméleti alapként fogalmazódott meg, hogy a szocialista népesedéspolitikai sajátossága az, hogy az állam a családtól átveszi az élet termelésének a funkcióját is, hogy ezáltal a nők dolgozhatnak és ezáltal is emancipálódhatnak.

A foglalkoztatáspolitikai orientáció erősödését jelentette, amikor már nem egyszerűen a munkaerő mobilizálása merült fel népessé-
déspolitikai feladatként, hanem a bővített népességreprodukciónak a
gazdasági növekedésben betöltött szerepét is vizsgálták. Veres Péter
1964-ben a Kortársban arról írt, hogy a bővített reprodukció nélkül
nem lehetséges a mezőgazdaság belterjességének növekedése, az építé-
si tevékenység fokozódása, a foglalkoztatási struktúra differenciáló-
dása, s általában a terv-egyensúly. Ezen lehet, hogy mai fejjel egy
kicsit mosolygunk, mindenesetre ez volt az első törekvés arra, hogy
makro-gazdasági összefüggésbe ágyazottan vizsgálják a népességrepro-
dukció kérdését.

Azt hiszem közismert, hogy a gyés bevezetésének nemcsak né-
pesedéspolitikai indíttatása volt, az a várhatóan feleslegessé váló
munkaerő lekötését is szolgálta. Ekkor tehát a népesedéspolitika más
foglalkoztatáspolitikai funkciót is kezdett betölteni, nevezetesen
azt, hogy mérsékelje a munkaerő-kínálatot. Az 1970-es évtized második
felétől pedig amikor a foglalkoztatáshoz kapcsolódó juttatások, így
a gyés reálértékét nem sikerült megőrizni, véleményem szerint nagymér-
tékben hozzájárultunk ahhoz, hogy egyes ágazatok, ahol a női foglal-
koztatás nagyon magas, nem kerültek válsághelyzetbe. Magyarán arról
van szó, hogy ezeknek a juttatásoknak az elértéktelenedése a munkavál-
talás ösztönzése irányába hatott. A gyessel és az ehhez hasonló intéz-
ményekkel tehát sikerült találni egy olyan foglalkoztatáspolitikai
eszközt, ami a munkaerő-kínálat szabályozójaként is funkcionál. Ezzel
persze természetesen nem akarom a gyés jelentőségét a népesedési vi-
szonyok alakulásában alulértékelni.

A makroszintű népesedéspolitikai gondolkodás egy további te-
rületét az egészségügyi vonatkozások képezték, amelyek először az
1973-as határozatban jutottak érvényre a legerősebben. Azt ugyan nem
lehet mondani, hogy a liberális abortusztörvény következtében kedve-
zőtlen irányba megváltozó egészségügyi viszonyok miatt foganatosított
abortusz korlátozó intézkedésekkel széles körű társadalmi elismerést
nyertek, de azt hiszem kétségtől el kell ismerni, hogy ez a határo-
zat komoly egészségügyi fejlesztéseket is tartalmazott. Ennek eredmé-
nyeivel korántsem lehetünk elégedettek - hiszen csecsemőhalandóságunk
nemzetközi viszonylatban még mindig rendkívül magas és a koraszülött
gyakoriságról is ugyanez mondható el - de mégis úgy látszik, hogy az

újszülöttkori ellátás, a terhes-egészségügy terén szakmailag, egészségpolitikailag sikerült megtalálnunk a helyes fejlesztési irányt.

Ugyanakkor ez szerintem nem mondható el a másik komoly egészségügyi problémáról, a halandóságról. Az én megítélésem szerint ez eddig még csak kettős vetületben tudott igazán megjelenni makroszinten: egyrészt mint a politikai deklarációban nagy társadalmi vívmányként tekintett egészségügyi ellátás kritikája - s ami ellen az egészségügyi tárca természetesen nagyon hevesen tiltakozik -, másrészt pedig a halálozási viszonyok romlásának a népesség fogyásában betöltött szerepe révén. Ugyanakkor még mindig nem kellően feltártak a halálozási arányszám növekedésének gazdasági kihatásai - például az, hogy magasan kvalifikált, képzett munkások válnak ki idő előtt a termelésből - a halálozás területi, társadalmi differenciái, továbbá a romló egészségi állapotnak egyéb társadalmi feszültségekben (például a többszörösen hiányos helyzetben) betöltött szerepe.

Az infrastrukturális ágazatok fejlesztésének egészéről elmondható, hogy azok fejlesztését nem sikerült aktívan felhasználni a népesedési viszonyok kedvező irányú befolyásolása érdekében, csak egy követő típusú fejlesztésre voltunk képesek ezeken a területeken, sőt a demográfiai hullámok következtében keletkezett zsúfoltságok azt mutatják, hogy még ezt sem tudtuk kielégítő mértékben megtenni. Különösen kirívó a lakásproblémáknak a megoldatlansága, illetve ennek a népesedési viszonyokban betöltött negatív szerepe. Azt hiszem, hogy lakáspolitikánk egésze (lakáshiány, rossz alapterület, gyermekellenes lakótelepek stb.) a népesedéspolitika ellen hatott, és úgy gondolom, ugyanez mondható el a területfejlesztési politikáról is, amely a városba áramlás ösztönzésével, a falvak népességmegtartó szerepének csökkentésében betöltött szerepe révén közvetlen termékenységcsökkentő hatást váltott ki.

Végezetül rátérnék a népesedési probléma talán legizgalmasabb és legérdekesebb makrogazdasági összefüggésére, ez pedig a gyermeknevelési támogatásoknak az elosztási viszonyokban betöltött szerepe. Az elmúlt időszak tapasztalatai egyértelműen azt mutatják, hogy soha nem sikerült megnyugtató módon megoldanunk a gyermekvállalás állami támogatásának kérdését, azt végig jelentős ingadozások és szélsőségek jellemezték. Az ötvenes években, mint sok más feladatot, ezt is

kizárólag állami forrásból kívánták megoldani, ami lehetőséget adott arra, hogy a gyermeknevelési juttatásokat mesterségesen alacsony szinten tartsák, illetve hogy ebben az időben e juttatásokat bizonyos erkölcsi elismerési célokra, ill. egyes társadalmi rétegek diszpreferálására is felhasználják. A népesedési viszonyok alakulása szempontjából nagyon fontos tényezőnek tartom, hogy ekkor nem alakult ki egy stabil teherviselés az állam és a család között, mert ez az egyéb társadalmi-gazdasági változások miatt rendkívül kedvezőtlenül érintett és sérülékennyé vált termékenységi magatartást és normarendszert tovább rontotta.

Az 1960-as évek elején kezdett a vitákban előtérbe kerülni, hogy a munkabér mennyiben nyújt fedezetet a gyermeknevelés költségeire. Az 1960-as évek közepén hozott intézkedések (a családi pótlék emelése, a gyűjtemény bevezetése) egyre inkább arra utaltak, általános elismerést nyert, hogy nagymértékű állami hozzájárulás szükséges a gyermeknevelés terheéhez. Ezt csak tovább erősítette az a körülmény, hogy az 1968-as reform, illetve az azt előkészítő munkák során nem fogalmazódott meg egy olyan átfogó ár- és bérreform, amely a gyermeknevelés költségeinek még fokozottabban családi keretekben történő viselését lehetővé tette volna. Tehát ezután vett a népesedéspolitikai intézményrendszer fejlődése egy olyan határozott irányt, amelyben a közvetlen anyagi támogatásokra való koncentráció volt megfigyelhető. Ez szélesebb életszínvonalpolitikai, társadalompolitikai szempontból is elengedhetetlen volt, hisz enélkül kimaradtak volna a korszakot jellemző általános jóléti fellendülésből a gyermekes családok.

E törekvések eredményeképpen például az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején folytatott tervezői munkákban olyan javaslatok is megfogalmazódtak, hogy az állam viselje a gyermeknevelési költségek 40-50, sőt 60%-át is, s még napjainkban is léteznek hasonló törekvések. Ez a népesedési érdeket szem előtt tartva a sajátos hazai viszonyok mellett pozitívként könyvelhető el, de véleményem szerint mégis számos probléma hordozója. Egyrészt, hogyha nézzük a nagyobb állami szerepvállalást célzó népesedéspolitikai intézkedéscsomagokat, azt látjuk, hogy azok nem a tervezői munka belső logikájából adódtak (ha csak az időpontokat nézzük, már akkor is igazolódni látszik ez az állítás), azt sokkal inkább tervezésen kívüli, főleg a politikai szférából származó érv- és motivációs rendszer mozgatja. Nos ennek követ-

keztében népesedéspolitikai gyakorlatunkban egyfajta hullámvás, kampányszerűség figyelhető meg, amit tovább erősít az a körülmény, hogy ez a juttatási rendszer eltérő gazdasági feltételrendszer mellett, magyarul stabil árak mellett került kialakításra és a jelenlegi viszonyok között hamar diszfunkcionálissá válik, s beavatkozást igényel.

Egy másik probléma véleményem szerint az - s ez a szociálpolitikai rendszereknek egyébként általános problémája -, hogy egy paternalisztikus állami szerepvállalás az egyéni felelősségérzet gyengülésének irányába hat, s a gyermekvállalás külső tényezők függvényévé válik. Már az önmagában is termékenységcsökkentő tényező, hogy kikerül a privát családi szféra döntési tartományából, ez bonyolult kérdés. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy az állam a lakossági elvárásoknak nem tudott eleget tenni - amit jól érzékeltet az egyes gyermeknevelési juttatások nagyon jelentős elértéktelenedése az utóbbi 10 esztendőben -, akkor nyilvánvaló a közvetlen anyagi eszközökre koncentráló támo- gatási politika negatív hatása.

Végezetül a túlzottan kiterjedt népesedéspolitikai eszköztár harmadik negatívumaként említeném azt, hogy azzal, hogy egy ilyen elkülönült eszköztárat működtetünk, szükségtelenül konfliktusokat hozunk létre, a népesedéspolitikai és egyéb más társadalmi tervezési szférák között, ugyanis az azokon folyó döntéshozatalt más mozgatórugók moti- válják.

Tudom, hogy nagyon népszerűtlennek tűnhet mai viszonyok kö- zött, amikor a gyermekes családok komoly anyagi problémákkal küzdenek, egy ilyen típusú támogatási rendszer fejlődési irányának ellentmondá- sairól beszélni, de én azt hiszem, hogy a nemzetközi tapasztalatok egyértelműen azt igazolják, hogy egy szélesebb fronton operáló, a köz- vetett támogatásokkal jobban élő társadalompolitika a népesedési vi- szonyok harmonikus alakulása szempontjából kedvezőbbnek tekinthető, mint egy a születésszámra és a közvetlen anyagi juttatásokra koncent- ráló támogatási rendszer. Azt is tudom, hogy a mai viszonyok mellett a népesedési érdekeket szélesebb fronton érvényesíteni tudó népesedé- s- politikai magatartás intézményi szemléletű feltételei nem adóttak, de a politikai intézményrendszer változásai talán a jövőben erre kedve- zőbb lehetőségeket adnak.

Végezetül - nem csökkentve az 1984-es intézkedések jelentőségét - meg szeretném még említeni, hogy azokra azelőtt került sor, mielőtt általános szociálpolitikai alapelvekben és prioritásokban stabil társadalmi konszenzus alakult volna ki. Ez egyfajta ellenérzést váltott ki más társadalmi, illetve gazdasági szférák érdekeit képviselő részéről, különösen olyan körökben, ahol nem tekintik a népesedési gondokat elsődrendű társadalmi-gazdasági problémának. Én azt hiszem, hogy a népesedési problémák harmonikusabb kezelése szempontjából megnyugtatóbb lenne az, hogyha a népesedéspolitikai döntések az általános szociálpolitikai munkák keretében történnének és újragondolnánk a népesedéspolitikai támogatások helyét, szerepét szociálpolitikánk egészében, az állam és a család közti munkamegosztást, mert csak ez esetben várható el az, hogy a termékenységi magatartás stabilizálódik, és a népesedési teendők és a veszélyek reálisan felmérhetők.

V I T A

HOÓZ ISTVÁN

Köszönöm az érdekes előadást. Megnyitom a vitát. Ralf Ulriché a szó.

RALF ULRICH

Nekem úgy tűnik, hogy a népesedési folyamatok alakulása tekintetében egy objektív különbség létezik országaink között. Az egészségügygel kapcsolatos hozzászólásnál nagy figyelemmel hallgattam, hogy a helyzet Magyarországon romlott. Ha jól értettem a megfogalmazást, mintha ez más szocialista országokban is bekövetkezett volna, vagy bekövetkezik. Meg kell jegyeznem, hogy ez az NDK-ban nem így van. Az orvosok abszolút száma és az orvosellátottság mutatója az utolsó 21 évben nálunk az NDK-ban emelkedett. A kórházi ágyellátottság mutatója sem romlott, lényegében változatlan szinten maradt. A demográfiai mutatók alakulása is tükrözi ezt a fejlődést. A betegek száma például 1960-tól 1985-ig nem emelkedett. A várható életkor a nőknél nagymértékben növekedett. A férfiak születéskor várható életkora 1980-ig emelkedett, azóta ingadozik.

Nekünk is van azonban egy problémánk. Az egészségügyi ellátással szemben nagymértékben megnövekedtek az elvárások a gyógykezelés és az új vizsgálati módszerek iránt. Épp ezért megtörténhet az, hogy több időt kell az orvosnál várni. Tehát mi az ilyen értelemben kialakult helyzettel nem vagyunk megelégedve, és azt reméljük, hogy a továbbiakban az egészségügyi ellátás az elvárásoknak megfelelően fog fejlődni.

HOÓZ ISTVÁN

Köszönöm a hozzászólást. Nemeskéri Jánosé a szó.

NEMESKÉRI JÁNOS

Az elmúlt 41 évben egy rendkívül gyors fejlődés következett

be, amire a társadalom nem volt felkészülve. Ezalatt azt értem, hogy kulturálisan nem voltak meg azok az alapok, amelyek ezt a gyors fejlődést biztosították volna. A gyors fejlődésből számos ellentmondás alakult ki, és ehhez a gyors fejlődéshez hozzájárult egy gyors jövedelemfejlődés. Furcsán hangzik ma, ha ezt mondom, de ez igaz, különösen kb. az 1960-as évek végétől az 1970-es évek végéig. Ezt a jövedelemfejlődést nem követte egy bizonyos technikai-szakmai-kulturális fejlődés, de nem követte egy általános kulturális fejlődés sem. A legnagyobb ellentmondás, ami bekövetkezett, szerintem az abban áll, hogy a magatartáskultúra szinte a mélypontra került, vagy ahhoz közelít.

A szeminárium résztvevői előtt bizonyára ismert a magyar ifjúság sajtótermékeinek kritikája. Kimutatták, hogy van olyan évfolyam, amelyben egyetlen egy olyan cikk sincsen, amely a magyar múltat, vagy egyáltalán a jelen problematikáját érintené, popzenéről viszont 20 oldal. A nem kiegyensúlyozott fejlődés és a magatartás-kultúrának az alacsony szintje együtt járt viszont egy hallatlan igénynövekedéssel, ami abban áll, hogy a fiatal ma minden igényének kielégítését a társadalomtól követeli, ő maga ugyanakkor nem tesz erőfeszítéseket.

A kétnapos konferenciával kapcsolatban számomra három probléma merült fel. A népesedéspolitika központi kérdés, ennek három vetülete van, a politikai, a társadalmi és a gazdasági. A politikainak elsősorban filozófiai megalapozottságúnak kellene lennie. Mindaz, ami a népesedéspolitikában és az állami szinten megjelenik, tulajdonképpen állandóan csak a népesedéspolitika praktikus politikai, társadalmi oldala, pedig ez a nemzetnek egy történelmi ténye is kellene hogy legyen.

Befejezésként a Vukovich-Monigl előadáshoz szólnék. Az elmúlt fél évben igen sokszor, a legkülönbözőbb csatornákon, tv-ben, rádióban, Országgyűlési Bizottságban és így tovább, volt szó az életmódról. Talán kizárólag az egyén tehet arról, hogy ő milyen életmódot folytat? Nem, azt a környezet diktálja, szuggerálja, iniciálja. Miért kezd dohányozni a 16 éves fiatal, van-e egyáltalán ma egy családnak arra befolyása, hogy az a gyerek ne dohányozzon? Nincs. Munkahelyi ártalom, munkahelyi feszültségek. Hazamegy, otthon a családi feszültség. Túlhajtott, túlhajszolt életvitel. Rendkívül gyorsan és jelentősen nőnek az árak, s ha magas igénye van valakinek, kénytelen hajszolni ma-

gát. Ezek a körülmények termelik azt a feszültséget, így deformálódik az életmód, a táplálkozás, az egészségügyi kultúra. Ne csak tényeket állapítsunk meg, hanem jelöljük ki azt az utat is, ahogy ezek fölszámolhatók.

Mert az például önmagában csak egy szó, hogy alkoholizmus. Miért kezdett valaki inni? Annak oka van, családi, munkahelyi. Ezeket az okokat kell fölkeresni. Miért ilyen a táplálkozás, miért ilyen az életmódjuk, ennek változtatására kell bizonyos lépéseket tenni.

Összefoglalva, a népesedéspolitikai kétnapos szeminárium hallatlanul érdekes volt. Sok tekintetben pozitívak a kicsengések és törekvések, de ha ez mind csak egy Intézeten vagy Tervhivatalon belül marad és nem ér el az egész nemzet tudatába, akkor befejezésül csak annyit mondhatok, hogy szkeptikus vagyok.

HOÓZ ISTVÁN

Mélyenszántó gondolatokat mondott el Nemeskéri professzor. Mentségünkre legyen mondva, hogy egy korábbi népesedéspolitikai konferencián elhangzott már az, hogy a népesség újratermelésének alakulása létkérdés, nemzeti sorskérdéssé vált. Valkovics Emilé a szó.

VALKOVICS EMIL

Külföldön járván egy kanadai demográfustól arról hallottam előadást hogyan kell kiszámítani a "jó egészségi állapotban leélt élettartamot". S amikor Monigl és Vukovich kollégák előadását hallgattam, kíváncsivá váltam aziránt, hogy vajon azok a morbiditási vizsgálatok, melyek nálunk folynak, fognak-e olyan adatokat produkálni, amelyek felhasználásával mi is számíthatunk majd Magyarországon olyan halandósági táblákat, melyben a születéskor és más életkorokban várható átlagos élettartam felbontása a betegen és egészségesen leélt élettartamra lehetségessé válik, sőt esetleg olyanokat is, melyek a megbetegedési, gyógyulási valószínűségeket is tartalmazzák és így tovább.

A magyar demográfia történetében az olyan halandósági táb-

lák, melyekben a várható élettartam bontása aktív és inaktív élettartamra, az iskolába járással töltött élettartamra és nem azzal töltött élettartamra és így tovább, bizonyos tradíciókkal bír. Én úgy éreztem magam külföldön, hogy mi módszertanilag föl vagyunk készülve arra, hogy az ilyenfajta számításokat továbbvigyük, megsokszorozzuk, kérdés, hogy van-e erre reális lehetőségünk, vagy legalább halvány reményünk. Persze tudom, hogy már annak az eldöntése is valóban nagyon nehéz, hogy valaki beteg-e vagy sem. És ez egyben az adatok megbízhatóságának kérdése is.

Nagy érdeklődéssel hallgattam Munkácsy Ferenc előadását. Meg kell mondanom, hogy én jó szívvvel és bizakodva hagytam rá örökül a gazdaságdemográfiai kutatási terület művelését, melyet az 1970-es évek közepén én abbahagytam. Valójában eddig nem nagyon volt még alkalmunk arról elbeszélgetni, hogy az én fegyverletételem oka mi volt és ma egy kissé szorongtam annak a hallatán, hogy ő nem eléggé konkretizálja azokat a nehézségeket, melyek legyőzése árán ezen a területen tovább lehetne jutni. Dióhéjban két mondatot mondanék ezzel kapcsolatban. A felhasznált termelési statisztika esetében a fő vádpont az volt, hogy amit korhoz és nemhez akartunk kötni, az valójában nem köthető korhoz és nemhez, mert Magyarországon a reáljövedelmek nem tükrözik a nemzeti jövedelem termeléséhez vagy a bruttó belföldi termék előállításához való tényleges hozzájárulást, tehát nem fejezik ki a végzett munka mennyiségét és bonyolultsági fokát. Ez teljesen igaz, de igaz az is, hogy ennél jobbat azóta se látni sem belföldön, sem külföldön. Itt tehát valami előrelépés kellene a statisztikai megfigyelési rendszer továbbfejlesztése tekintetében. Persze ezt megelőzően nagyon jó ötlet kellene arra vonatkozóan, hogy mi az ami ennél valóban jobb.

A másik, ami a fogyasztási statisztikát illeti, közismert, hogy a fogyasztás-statisztikai egységskálák nem differenciáltak nemek szerint, és hogy tulajdonképpen a korhoz és nemhez köthető olyan tételek, mint ruházkodás, lábbeli és hasonló kiadások alapján alakítják ki a korhoz és nemhez valójában nem köthető ráfordításokat és fogyasztást, pl. a villanyáram fogyasztását, a melegvíz fogyasztását, vagy a háztartáson kívüli fogyasztást: a járdafogyasztást, az utcai neonégők fogyasztását és így tovább. Ez is egy döntő vádpont volt, ami miatt annak idején én a gazdaságdemográfiai kutatások terén fegyverletételre kényszerültem, egy olyan szituációban, amikor azoknak a módszereknek

a létjogosultságát, amelyeket itt az Intézetben alkalmaztunk, olyan kiváló közgazdászok is elismerték, mint például Colin Clark, az oxfordi egyetem professzora.

Szeretném ezek alapján azt javasolni, hogy ne az legyen a konkluzió, hogy akkor kisebb legyen az étvágyunk és kizárólag az aktivitás és az inaktivitás kutatására koncentráljunk. Ne adjuk alább, szándékainkban és igényeinkben ne legyünk szerényebbek, mint a múltban voltunk, hanem inkább még gazdagabb programmal, még energikusabban és még adekvátabb adatbázissal vigyük tovább a rendkívül fontos gazdaságdemográfiai kutatásokat.

HOÓZ ISTVÁN

Köszönöm szépen. Joubert Kálmáné a szó.

JOUBERT KÁLMÁN

Az egészségügy helyzetével, egészségpolitikával foglalkozó tegnapi és mai előadásokban, hozzászólásokban többször elhangzott, hogy az egészségügy mindent megtett már amire erejéből, lehetőségeiből tellett a magas morbiditási és mortalitási arányszámok csökkentése érdekében. Többre az egészségügy nem képes – mondják – most már az egyes embereknek kell tenni saját egészségük érdekében, változtatva egészségtelen életmódjukon, önpusztító szenvedélyeiken. Ennek érdekében kellene kampányt indítani, hiszen az ilyen programok eredményességét már több külföldi példa bizonyítja, pl.: az Egyesült Államokban, Finnországban elért eredmények. Kétségtelenül szükség van az egészségesebb életmód hatékony népszerűsítésére, ennek érdekében azonban nem kampányszerű, hanem folyamatos felvilágosító propaganda munkára van szükség. Úgy vélem azonban, hogy ez önmagában nem hozhat gyökeres változást a kedvezőtlen mutatók alakulásában. Maradva a felhozott nyugati példánál: az Egyesült Államoknak és Finnországnak is a miénktől eltérő az egészségügy szervezeti felépítése, betegbiztosítási rendszerre, kedvezőbb az egészségügy technikai felszereltsége, bérezési rendszere. Belátva azt, hogy a magyar egészségügy jelenlegi pénzügyi lehetőségei, adottságai mellett többre nem képes, azt hiszem ezek azok a

területek, ahol megfelelő változtatásokkal növelhető lenne az egészségügy szervezeti hatékonysága, gyógyító, megelőző képessége. Be kell látnunk, hogy az ingyenes orvosi ellátás anyagi fedezete - az államháztartás általános pénzügyi nehézségei következtében - ma már az ellátás színvonalának a biztosítására sem elegendő. Szükség lenne tehát a megbiztosítási rendszer olyan mértékű reformjára, amely önmagában fedezné nemcsak a színvonalasabb betegellátáshoz, de az eszközellátás folyamatos korszerűsítéséhez és az egészségügyi dolgozók - orvosok és középkezelők - valóban jelentős béremeléséhez is a pénzalapot.

E pénzalap megteremtése részben a munkáltatói befizetés emelésével, részben az egyéni SZTK járulék bevezetésével lenne elérhető. Az egyéni SZTK járulék fizetésére tulajdonképpen az amúgyis létező, az egyén betegségével, ellátásával felmerülő kiadásainak egyenletesebb (folyamatos) elosztását jelentené, és lehetővé tenné az egészségügyi bérezés egyenletes, de minőség szerint differenciált béremelését.

Természetesen mindezek a megbiztosítási-pénzügyi változások csak akkor érhetik el igazi céljukat, ha együttjárnak az egészségügy strukturális, szervezeti átrendezésével.

HOÓZ ISTVÁN

Köszönöm. Horváth Róbert professzoré a szó.

HORVÁTH RÓBERT

Szép törekvés az, hogy megkérdezzük sokmindenkit, hogy hogyan vélekedik a népesedéspolitikáról, vagy megkérdezzük azokat a fiatal házasságokat és fiatalokat, akiket a kérdés elsősorban érint, hogy hogyan vélekednek erről. De hiányzik egy kollektív nemzeti közvélemény, beleértve a politikai közvéleményt is, hiszen éppen a politikai hatalmat birtoklóknak a véleménye volna az, amit befolyásolni kellene, hogy a "demográfiai szempontoknak megfelelő" népesedéspolitikánk legyen. Tehát úgy vélem, hogy azon kellene gondolkozni, hogy hogyan lehetne a közvéleménykutatást olyan irányokba fejleszteni, hogy elérkezzünk oda, ahova Landry 1934-es könyvében. Ebben azt mondta, hogy meg

kell menteni Franciaország népességi jövőjét és ehhez elsősorban a közvéleményre kell támaszkodni. A francia demográfiai kutatóintézetet 1945-ben azért állították elsősorban fel, hogy általa a közvéleményt befolyásolják.

Tanszéki elődöm, Schneller Károly professzor 1953-ban, a halála előtt három hónappal tartotta utolsó előadását, amelynek az volt a címe, hogy "A statisztika szerepe a kollektív lelkiismeret kifejtésének a szolgálatában". Valami ilyenre volna szükség!

Egy rövid megjegyzést tennék még a gazdaságdemográfiai vonalhoz. Valóban itt nagy a hiátus, sok "fehér folt" van. Hallottuk, hogy a demográfusok oldaláról a francia értelemben vett "par excellence" gazdaságdemográfiát se tudtuk végigvinni, ez még előttünk van. A másik oldal pedig - amit Munkácsy Ferenc nagyon szépen megfogalmazott - az, hogy a közgazdászok felől, a közgazdaságtudomány eszközeivel is el kellene jutni a demográfia területére, ennek azonban még a csírái sincsenek meg az országban ebben a pillanatban. Egyetlen olyan ember sincs, aki ezzel foglalkozna! Hát akkor, hogyan várható el, hogy találkozunk a közgazdászokkal?

HOÓZ ISTVÁN

Köszönöm. Daróczi Etáé a szó.

DARÓCZI ETA

Két dologra szeretnék reflektálni. Az egyik: a demográfia, illetve a népesedéspolitika fő célkitűzéseiként többször elhangzott az egyszerű népesség-újratermelés biztosítása. Hangsúlyozni szeretném - említették ugyan, de valahogy elsikkadt -, hogy itt minőségi újratermelés kellene, aminek a feltételeiről, úgy érzem, mindeddig nem esett elég szó.

A népesség minőségi újratermelésének szükségessége mellett a demográfia felelősségét szeretném még hangsúlyozni. Szó volt a demográfia és a népesedéspolitika összefüggéséről. Azt hiszem, itt nem-

csak arról van szó, hogy a demográfia mint tudomány hogyan tudná befolyásolni a népesedéspolitikát. Én, mint nem demográfus, úgy látom, a politika is befolyásolja a demográfiát, a tudományt. Sajnos azt tapasztaltam, hogy ez túlságosan is az öncenzúra irányában befolyásolja a demográfiát.

Kérdésem az, vajon miért csak most került előtérbe a népesség minőségi reprodukciója? Miért nem vállalja fel a demográfia ismereteinek aprópénzre váltását; miért nem lép fel sokkal erőteljesebben a közvélemény-formálás érdekében, ahogy ezt az orvostudomány, a genetik stb. megtette? Nagyon egyetértek azzal, amit Nemeskéri tanár úr mondott, de én úgy érzem, hogy azért az út kijelölése, tehát a környezet megváltoztatásának, a munkahelyi feszültség feloldásának, az ott-honi problémák feloldásának az út-kijelölése talán már nem a demográfia feladata. Az viszont igenis a feladata, hogy rámutasson az összefüggésre, a környezetnek a demográfiai helyzet alakulásával való kapcsolatára, és ebben a politikát befolyásolja. A demográfiai kutatások, legalábbis Magyarországon, nagyon is függnék a politikai elvárásoktól, aminek talán az is az oka, hogy a Központi Statisztikai Hivatalhoz tartozik a Népeségtudományi Kutató Intézet, a Központi Statisztikai Hivatal pedig nem passzív résztvevője a politika formálásának.

HOÓZ ISTVÁN

Köszönöm. Vukovich Györgyé a szó.

VUKOVICH GYÖRGY

Arra a kérdésre reflektálnék, amely úgy szólt, hogy csinálunk-e a halandósági táblához hasonló valamit a morbiditási adatokkal. Módszertanilag két irányban próbáljuk elemezni a morbiditást. Részben a már öt évvel ezelőtt végrehajtott felvételhez kapcsolódva, részben pedig majd jövőre, a most folyó felvétellel. Az egyik megközelítés a regionális és az iskolai végzettségi szint és a foglalkozás szerinti összehasonlítás, ahol a standardizálás problémája merült fel és úgy tűnik, hogy a jelenleg használt standardizálási módszerek nem alkalmasak a különbségek megfelelő bemutatására. Most különböző indirekt

standardizálási módszerekkel fogunk próbálkozni és a Közgazdaságtudományi egyetem Statisztikai Tanszékével közösen vizsgáljuk ezt.

Valkovics Emilnek az egészséges állapotban leélt élettartammal kapcsolatos kérdésére azt tudnám válaszolni, hogy tulajdonképpen elméletileg lehetséges és ezt mások is csinálták, hogy egy halandósági táblamódszert a morbiditási vizsgálatokra alkalmazzunk. A probléma nálunk egy kicsit az, hogy tulajdonképpen a mi általunk vizsgált mutatók korszerinti mutatók. Ezek nem incidencia-mutatók, mint amilyenek például a halandósági mutatók, hanem prevalencia-mutatók, és ez azt is jelenti, hogy itt bizonyos értelmezési problémákkal is meg kell még küzdeni. A jövő évben azonban már lesz egy, az összes krónikus megbetegedésre vonatkozó morbiditási táblánk, és lesz a legfontosabb krónikus megbetegedésekre vonatkozó tábla is, ami azt tartalmazza, hogy mi annak a valószínűsége, hogy valaki szív-, mozgás-, szervi- és egyéb betegségbe esik. Itt az a probléma nem merül fel, hogy valaki hol beteg, hol nem, mert a krónikus betegségek esetén ténykérdés, hogy azokból nem lehet kigyógyulni, csak szinten lehet tartani.

HOÓZ ISTVÁN

Köszönöm Vukovich György hozzászólását. Én azt hiszem, hogy az itt elhangzottak meg kell, hogy erősítsék véleményükben, hitükben azokat, akik a demográfusok véleményét, vagy a demográfiai tudomány eredményeit a politikusokhoz közvetítik, hogy harcosabban, határozottabban lépjenek fel e tudomány felismeréseivel. Gondolom egyes problémákat, például a halandóság növekedését, talán mérsékelni lehetett volna, ha legalább olyan figyelmet szenteltek volna neki az orvosok és a politikusok, mint ez az utóbbi években történik.

Tisztelt Tudományos Szeminárium !

A szemináriumot munkaszemináriumnak szántuk. Céljaink közül elértük azt, hogy létrejött egy kép a népesedéspolitikával kapcsolatos kutatások helyzetéről, eredményeiről, teendőiről. Nagy eredménynek, előrelépésnek tartjuk, hogy lengyel, csehszlovák és német kollégáinkkal együtt vitatkozhattunk.

Céljaink közül néhány nem teljesült. Noha igen sok, a társ-tudományok területén dolgozó kollégát meghívtunk, nem voltunk abban a helyzetben, hogy interdiszciplináris vitát folytassunk, mivel részben hiányoztak azok, akik népesedéspolitikával mint döntésselőkészítők vagy döntéshozók foglalkoznak, de hiányoztak azok is, szinte teljesen, akik más tudományágak területéről érinthetnék a népesedési kérdéseket.

Tovább folytatva, le kell vonnunk két tanulságot: az egyik, hogy több időt kell szánunk a vitákra, túlméreteztük az előadások számát. A másik ilyen tanulság az, hogy egy olyan szemináriumon, ahol népesedéspolitikáról van szó, több szót kell ejteni a teendőkről. Úgy gondolom, hogy ez a mi hibánk, a szervezők hibája.

Úgy vélem, hogy a népesedéspolitikával összefüggő kutatásokban az elmúlt években jelentős utat tettünk meg, de a teendők ma is jóval számosabbak, mint az elvégzett munkák. Engedjék meg, hogy megemlítsem; nekem nagy öröm volt, hogy a kicsit túlméretezett program ellenére sikerült folytatnunk azt a hagyományt, hogy ezeken a munkaszemináriumokon teljesen nyitott és jóhangulatú vitát folytatunk. Úgy gondolom, hogy ennek megőrzésére a jövőben is törekedni kell.

Tartalmi kérdésekkel kapcsolatban egy-egy mondat erejéig kiemelném azt, ami számomra érdekesnek, ösztönzőnek tűnt, reménykedve abban, hogy az talán többségünk számára is az volt.

Először, számomra a legérdekesebb az volt, hogy a vitáinkban megjelent a szkepszis. Egyrészt a népesedéspolitika hatékonyságával kapcsolatban, méghozzá két értelemben: lehet-e mérni, mint hatékonysá-

got, egyáltalán hatékony-e. Másrészt megjelent a szkepszis abban az értelemben is, hogy vajon van-e akkor népesedéspolitika, vagy van-e mód akkor népesedéspolitikát folytatni, amikor azt érezzük, hogy a gazdasági és társadalmi folyamatok népesedésre gyakorolt hatása összességében sokkal jelentősebb, mint egy népesedési program néven megfogalmazott és esetleg azok hatását ellensúlyozni kívánó, népesedési program. Azt hiszem, hogy ennek a szkepszisnek a megjelenése bizonyos mértékig új, de nem rossz jelenség.

Második megjegyzésként az a benyomásom, hogy a magyar viszonyokra vonatkozóan néhány dologban előrejutottunk. Miben? Először, bizonyítottnak tekinthetjük, hogy az 1960-as évek közepétől a népesedéspolitikai intézkedések befolyásolták a termékenység alakulását. Másodszor, kitűnt a vitából, hogy napjainkban, az 1980-as évek közepén és a következő években a magyar népesedéspolitika központi kérdése a cselekvés folyamatosságának a léte, vagy nem léte. Harmadszor, világossá vált, hogy a halandóság alakulásával kapcsolatos politikák megfogalmazásában jelentős késedelemben vagyunk és részben ezért is nő a halandóság szerepe a népesedéspolitikában. Végül, úgy tűnik, hogy a lefolyt vitákban a minőségi elemek szerepének a növekedése ugyancsak elfogadottá vált.

Mondanivalóm következő részében nem kívánom megismételni a Klinger András által összefoglalt, a kerekasztal-vita során született megállapításokat. Mégis engedjenek meg három megjegyzést. Először, országainkban hasonlóak a gondjaink a meglévő kisebb-nagyobb eltérések ellenére is. Itt mértékekben, szakaszokban lehetnek eltérések. Másodszor, tudományosan talán nem pontos a kifejezés, de általában az a feladatunk, hogy egy normális reprodukciós folyamat felé haladjunk társadalmi befolyásolással, mivel a folyamatok jelentős része az egyszerű reprodukcióhoz szükségesnél kedvezőtlenebbül alakul. Harmadszor, és az előzőek miatt is, az az együttműködés, ami közöttünk van és kibontakozik, az kölcsönösen hasznos és ezért úgy tűnik, hogy támogatása egyik legjelentősebb feladatunk.

Népesedéspolitikai szempontból két általános következtetést nagyon fontosnak tartanék. Először, kiemelt fontosságúnak tartom a népesedési jelenségekhez, folyamatokhoz rendelhető hatások és okok kutatását. Ez nem azt jelenti, hogy a népesedésstatisztikai eszköztár je-

lentségét alábecsülöm, hanem azt jelenti, hogy különösen a népesedés-politika esetében már nemcsak arra van szükség, hogy csak megismerjük, hanem képesek legyünk megérteni és amennyire lehet magyarázni is a jelenségeket. A másik ilyen vonás az elméleti magyarázatok keresésére vonatkozó igény és kényszer. Klinger András ugyan azt mondta, hogy ha létezik egy elmélet, annak könnyen foglyaivá válhatunk, de hát a tudományfejlődés mégis csak azon az úton halad, hogy a gondolkodás az empirikus tapasztalatoktól elvezetett egy általánosabb gondolati rendszerig. Azt hiszem az, hogy a mi politikánk ma alapvetően pragmatikus, az önmagában nem jelent minősítést, de a jövőben egy elméleti megalapozás jelentős előrelépésnek számítana. Még egy vonatkozásban fontos ez. Magyarországon a népesedéspolitika, Daróczy Eta úgy mondta, hogy a demográfia tudománya, "politika-közvetlen" állapotban dolgozik. Ez önmagában nem baj. Ha azonban ez a politika-közvetlenség a napi politikát jelenti, akkor ez a tudományosságot érintő, valódi korlátozó és akadályozó tényezőket jelent.

Tájékoztatásul elmondanám, hogy a két napon elhangzott előadásokat nyilvánosságra hozzuk, a vitát is kiadjuk. Itt térnék ki arra, hogy nem megfelelő a demográfiai kutatás szerepe a közvélemény formálásában. Ez tökéletesen igaz. Ez azonban nem az önkorlátozásra vezethető vissza. Talán egy külön előadást is igényelne azoknak a demográfia belüli és azon kívüli okoknak a bemutatása, amelyeknek a következményeként ez a helyzet létrejött. Ma a magyar közvéleményre a népesedéssel foglalkozó "műkedvelők" sokkal nagyobb befolyást gyakorolnak, különösen hogyha olyan prófétikus magatartásformákat vesznek fel, mint egyes, a közvélemény számára is széles ismertté vált, való írások.

Úgy gondolom, hogy tudományos kutatóként a felelősségünk jelentős. Népesedéspolitikával foglalkozva ez nem választható el mereven és következetesen a politikai felelősségtől és a politikai kockázat vállalásától, illetve ennek meglététől. Tehát a befolyásolás mozzanatának mindezt föl vállalva - léteznie kell a munkánkban.

Végül köszönetet szeretnék mondani az előadóknak, az egyes ülések elnökeinek, vendégeinknek, akik megtisztelték a szemináriumot jelenlétükkel, külföldi kollégáinknak, akik elfogadták meghívásunkat és aktívan résztvettek vitáinkban. Befejezésül azt a reményemet fejezem ki, hogy az általam elmondottak, ha nem is jelenthetik összefogla-

lását ennek a szemináriumnak, talán néhány lényeges mozzanatát kiemelve összességükben tükrözik azt, ami ma és tegnap itt elhangzott.

M E L L É K L E T

MEGHÍVÓ

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet

tudományos szemináriumot rendez

1986. október 14-15-én

**NÉPESEDÉSPOLITIKA – TUDOMÁNYOS KUTATÁS
ÉS TÁRSADALMI CSELEKVÉS**

címmel.

A szeminárium rendezői tisztelettel meghívják Önt és kérik,
hogy a szeminárium munkájában aktívan vegyen részt.

A tanácskozás helye:

a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet könyvtárhelyisége

Budapest, V. ker. Veres Pálné u. 10.

PROGRAM

Október 14. (kedd)

Elnök: Miltényi Károly
9.00 h Megnyitó: Barta Barnabás

Előadások: Dányi Dezső - Monigl István:
Népesedéspolitikánk történeti előzményei és alap-
kérdései

Klinger András:
A népesedéspolitika távlati koncepciója; megvalósu-
lás és teendők az előttünk álló években

Szünet: 10.30 h-

Vita: 10.50 h-

Elnöki zárszó: 12.50 h

14.00 h Elnök: Monigl István

Előadások: Kaposztás Ferenc:
A népesedéspolitika hatékonysága

Kamarás Ferenc:
Népesedéspolitika és termékenység

Józsan Péter:
Népesedéspolitika és halandóság

Csernák Józsefné:
Népesedéspolitika és család

Szünet: 15.30 h-

Vita: 15.40 h-

Elnöki zárszó: 16.40 h

Október 15. (szerda)

9.00 h Kerekasztal-beszélgetés

Vitavezető: Klinger András

Téma: A népesedéspolitika általánosítható tapasztalatai
a szocialista országokban

Meghívottak:

Jerzy Holzer	Andorka Rudolf
Erich Stronbach	Dányi Dezső
Vladimir Wynnyczuk	Hoóz István
Josef Alan	Káposztás Ferenc
Ralf Ulrich	Vukovich György
Jochen Fleischhacker	
Dieter Vogeley	

Szünet: 10.40 h-

Kerekasztal-beszélgetés folytatása:

11.00 h-

Vitaösszefoglaló: 12.30 h

14.00 h Elnök: Hoóz István

Előadások: S. Molnár Edit:

Változások a közvéleményben 1983-1985 között - a
népesedéspolitikai intézkedések fogadtatása

Monigl István - Vukovich György:
Népesedéspolitika és egészségpolitika

Munkácsy Ferenc:
Népesedéspolitika és gazdaságpolitika

Bali Gellért:
Népesedéspolitika és népgazdasági tervezés

Szünet: 15.30 h-

Vita: 15.40 h-

Elnöki zárszó: 16.40 h

ZÁRSZÓ

A SZEMINÁRIUM ELŐADÓI ÉS A VITA RÉSZTVEVŐI

ANDORKA RUDOLF	kandidátus tanszékvezető egyetemi tanár Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Szociológiai Tanszék
BALI GELLÉRT	főelőadó Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézet
BARABÁS MIKLÓS	nyugalmazott tudományos tanácsadó Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézet
BARTA BARNABÁS	elnökhelyettes Központi Statisztikai Hivatal
BIES KLÁRA	tudományos főmunkatárs Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézet
CSAHÓK ISTVÁNNÉ	főosztályvezető Központi Statisztikai Hivatal Területi Főosztály
CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ	tudományok doktora igazgató Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézet
CSERNÁK JÓZSEFNÉ	kandidátus tudományos tanácsadó Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézet
DARÓCZI ETA	tudományos munkatárs Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja

DÁNYI DEZSŐ	nyugalmazott tudományos tanácsadó Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézet
ENYEDI GYÖRGY	akadémikus főigazgató Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja
HABLICSEK LÁSZLÓ	tudományos főmunkatárs témacsoport vezető Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézet
HALAY TIBOR	igazgatóhelyettes MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet
HELLER MÁRIA	tanársegéd ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ
HOCH RÓBERT	akadémikus igazgatóhelyettes tudományos tanácsadó Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet
HOÓZ ISTVÁN	tudományok doktora tanszékvezető egyetemi tanár Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs
HORVÁTH RÓBERT	tudományok doktora nyugalmazott tudományos tanácsadó Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézet
HUSZÁR ISTVÁN	igazgató MSZMP KB Párttörténeti Intézet

HUSZÁR TIBOR	akadémikus egyetemi tanár igazgató ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ
JENEI GYÖRGY	főosztályvezető Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézet
JOUBERT KÁLMÁN	tudományos munkatárs Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézet
JÓZAN PÉTER	osztályvezető Központi Statisztikai Hivatal Népességstatisztikai Főosztály
KAMARÁS FERENC	osztályvezető-helyettes Központi Statisztikai Hivatal Népességstatisztikai Főosztály
KATONA TAMÁS	kandidátus főosztályvezető Állami Népességnylvántartó Hivatal
KÁPOSZTÁS FERENC	tudományos főmunkatárs ügyvezető igazgató Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézet
KEMENES ERNŐ	igazgató Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézet
KEPECS JÓZSEF	főosztályvezető-helyettes Központi Statisztikai Hivatal Népességstatisztikai Főosztály

KÉRY ANDRÁS	hivatalvezető Állami Népszámlányilvántartó Hivatal
KLINGER ANDRÁS	kandidátus főosztályvezető Központi Statisztikai Hivatal Népességstatisztikai Főosztály
KOLOSI TAMÁS	tudományok doktora tudományos osztályvezető MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet
KONCZ GÁBOR	igazgatóhelyettes Művelődési Minisztérium Vezetőképző és Továbbképző Intézet
KOROM GYULA	osztályvezető Központi Statisztikai Hivatal Társadalomstatisztikai Főosztály
KOVACSICS JÓZSEF	tudományok doktora tanszékvezető egyetemi tanár ELTE
KOVACSICSNÉ NAGY KATALIN	kandidátus egyetemi docens ELTE
KOVÁCS GÉZA	tudományok doktora egyetemi tanár Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem
KOVÁCS JÁNOS	tudományok doktora osztályvezető Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet

KOVÁCS TIBOR	főosztályvezető-helyettes Központi Statisztikai Hivatal Területi Főosztály
LANGERNÉ RÉDEI MÁRIA	tudományos főmunkatárs Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézet
MÉSZÁROS ÁRPÁD	csoportvezető Központi Statisztikai Hivatal Népességstatisztikai Főosztály
MILTÉNYI KÁROLY	főosztályvezető-helyettes Központi Statisztikai Hivatal Társadalomstatisztikai Főosztály
MOKSONY FERENC	tudományos munkatárs Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézet
MONIGL ISTVÁN	tudományos tanácsadó igazgató Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézet
MUNKÁCSY FERENC	tudományos főmunkatárs témacsoport vezető Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézet
NEMESKÉRI JÁNOS	kandidátus nyugalmazott tudományos tanácsadó Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézet
NÉMEDI DÉNES	kandidátus egyetemi docens ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ

OROSZI ZSUZSANNA	tudományos munkatárs Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet
ÓRY IMRE	főosztályvezető-helyettes Egészségügyi Minisztérium
PATAKI FERENC	akadémikus igazgató Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézet
PATAKI JUDIT	tudományos munkatárs Tömegkommunikációs Kutatóközpont
POLONYI KATALIN	tudományos segédmunkatárs Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet
PONGRÁCZ TIBORNÉ	tudományos főmunkatárs témacsoport vezető Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet
S. MOLNÁR EDIT	kandidátus tudományos tanácsadó témacsoport vezető Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet
SZABÓ KÁLMÁN	tudományos főmunkatárs Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet
SZENTGÁLI TAMÁS	tudományos munkatárs Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet

SZEPESI GYÖRGY	főosztályvezető-helyettes Országos Tervhivatal Távlati Tervezési Főcsoport
SZPIRULISZ ILDIKÓ	kandidátus tudományos főmunkatárs MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet
SZUKICSNÉ SERFŐZŐ KLÁRA	tudományos munkatárs Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet
TAMÁSY JÓZSEF	tudományos tanácsadó igazgató-helyettes Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet
VALKOVICS EMIL	tudományok doktora tudományos tanácsadó Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet
VIDOVSKY KÁLMÁN	alosztályvezető MSZMP KB Tudományos Közoktatási és Kulturális Osztály
VUKOVICH GABRIELLA	tudományos munkatárs tudományos titkár Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet
VUKOVICH GYÖRGY	kandidátus főosztályvezető Központi Statisztikai Hivatal Társadalomstatisztikai Főosztály

- Dr. JOSEF ALAN
Research Institute of Social Development and Labour, Prága
(Társadalomtudományi Kutató Intézet Demográfiai részlegének igazgatója)
- Dr. JOCHEN FLEISCHHACKER
Mitarbeiter (tudományos munkatárs)
Humboldt Universität zu Berlin,
Sektion Wirtschaftswissenschaften
Bereich Demographie
(Berlini Humboldt Egyetem, Közgazdaságtudományi Osztály, Demográfiai Csoport)
- Prof. Dr. JERZY Z. HOLZER
Institut Statystyki i Demografii
President of the Demographic Commission Polish Academy of Sciences
(Statisztikai és Demográfiai Intézet igazgatója, a Lengyel Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának elnöke)
- Prof. Dr. ERICH STROCHBACH
Hochschule für Ökonomie "Bruno Leuschner" Sektion Sozialistische Volkswirtschaft, Wissenschaftsbereich Arbeitsökonomie, Berlin
(*"Bruno Leuschner"* Közgazdasági Főiskola, az NDK Tudományos Akadémiája Szociálpolitikai Tanácsa Demográfiai Bizottságának elnöke)
- Dr. RALF ULRICH
Hochschule für Ökonomie "Bruno Leuschner" Sektion Aussenwirtschaft, Institut Ökonomik der Entwicklungsländer, Mitarbeiter (munkatárs)
(*"Bruno Leuschner"* Közgazdasági Főiskola Külgazdasági Osztály, a Fejlődő Országok Gazdaságának Intézete)

Dr. DIETER VOGLEY

Mitarbeiter (tudományos munkatárs)
Humboldt Universität zu Berlin,
Sektion Wirtschaftswissenschaften
Bereich Demographie
(Berlini Humboldt Egyetem, Közgazda-
ságtudományi Osztály, Demográfiai
Csoport)

Dr. VLADIMIR WYNNYCZUK

Research Institute of Social Deve-
lopment and Labour, Prága
(Társadalomtudományi Kutató Intézet
Demográfiai részlegének nyugdíjas
igazgatója)

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982.

1. Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávú kiemelt kutatási főirány (1982-1985).

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet távlati tevékenységének irányelvei (1982-1990).

2. Érték-orientációk a népesedési magatartásban.
3. A sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota (Előzetes tájékoztató).
4. A népességelőreszámítások néhány módszertani kérdése (Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának).
5. A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségeiről.
6. A területi népességprognózisok előkészítése.
7. A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983.

8. Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872-1873).
10. A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat-európai tapasztalatok.
11. Társadalmpolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. Születési súly és születési hossz standard az 1973-78. évben élveszületett újszülöttek adatai alapján (angol és orosz nyelven).
13. Fiatalkori terhesek társadalmi, demográfiai vizsgálata.

14. A népesedéspolitikai eszközök, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984.

15. Területi népességelőreszámítás 1981-2001.
16. Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981-2001 (Előzetes változat).
17. Társadalmi-demográfiai prognózisok. A Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17-18.
18. A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre (angol nyelven).
19. Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. A 18 éven aluli nők házasságkötéseinek néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

1985.

23. Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.
25. A népesség területi elhelyezkedése és mozgása. Pécs, 1984. április 25-26.
26. "Szigorúan titkos".

27. A népesség gazdasági aktivitásának demográfiai tényezői.

1986.

28. A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban.

29. A népesedési folyamatokat befolyásoló kulturális-tudati tényezők vizsgálatának lehetőségei. A Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest, 1985. november 12-13.

30. Népesedés és foglalkoztatás.

Резюме

Исследовательский институт по демографии при ЦСУ Венгрии 14-15 октября 1986 г. проводил научный семинар "Демографическая политика - научные исследования и общественные действия". Основной целью семинара было создание форума для обзора состояния исследований по вопросам демографической политики и для обсуждения стоящих перед научными исследованиями задач.

Актуальность этой научной дискуссии обуславливается, во-первых, тем, что среди очередных задач Совета Министров фигурировал обзор изменений в демографическом положении страны, наступивших со времени правительственного постановления 1984 г. в отношении демографической политики, и информация о выполнении этого постановления. Во-вторых, незадолго до семинара одно международное совещание в Венгрии /в Замарди/ занималось вопросами смертности, которая - по все более единодушному мнению венгерских демографов - является очень важной в отношении будущих задач венгерской демографической политики. И наконец особую актуальность обсуждения темы обусловило то обстоятельство, что компетентные органы ООН обратились к Венгрии с просьбой организовать в феврале 1987 г. международную конференцию, на которой среди различных регионов мира впервые именно в Европе, с участием европейских стран будут рассмотрены те демографические изменения, которые произошли в различных странах Европы со времени проведения Всемирного совещания по вопросам демографии 1984 г. в Мехико, а также стоящие перед этими странами задачи.

В год проведения Всемирного совещания венгерское правительство приняло долго срочную концепцию демографической политики. С учетом результатов широкого научного и общественного обсуждения концепции, были определены на длительную перспективу принципы и цели демографической политики, а также созвучные им задачи на более короткую перспективу и отвечающие за их выполнение. Через два года после выхода правительственного решения его основные принципы могут считаться принятыми со стороны широкого общественного мнения; консенсус

сложился в отношении того, что изменение неблагоприятного демографического положения возможно только на длительной дистанции, а необходимым условием существенного улучшения является последовательность демографической политики, совершенствование ее средств и повышение эффективности.

В Венгрии вопрос народонаселения – при условиях упрочившегося сокращения населения – поднялся до ранга национальной программы. В соответствии с этим в 1986-1990 гг. исследования в области демографической политики составляют часть особо выделяемых на правительственном уровне и финансируемых из отдельных финансовых источников исследований сферы общественных наук.

Программа семинара состояла из трех основных частей. В первой части в рамках двух открывающих дискуссии докладов были освещены исторические предпосылки и основные вопросы демографической политики, а также реализация и ближайшие задачи долгосрочной концепции демографической политики.

В основной части семинара отдельные доклады занимались вопросами эффективности демографической политики, главными демографическими процессами и явлениями демографической политики – плодovitостью, смертностью, вопросами, связанными с семьей, а также связанными между демографической политикой и другими политическими сферами – так например, с политикой в области здравоохранения и с экономической политикой. В этом кругу вопросов прозвучал доклад о соотношении демографической политики и народохозяйственного планирования, а также о результатах обследования общественного мнения по поводу отношения к последним мерам демографической политики.

Третью часть программы представляла беседа за круглым столом об обобщаемом опыте демографической политики в социалистических странах. На основе международных двусторонних соглашений Исследовательского института по демографии по сотрудничеству в работе научного семинара приняли участие демографы из ГДР, Польши и Чехословакии.

Доклады семинара, а также в одинаковой мере открытые споры по вопросам как теории, так и практики, в совокупности отражают то, что в последние годы в области связанных с демографической политикой исследований произошли значительные сдвиги. Помимо всего этого даже более важным, чем проделанная работа, кажется множество предстоящих

задач и работы. С этой точки зрения, особенно жаль, что на семинаре не состоялась интердисциплинарная дискуссия, поскольку частично отсутствовали те приглашенные специалисты, которые участвовали в подготовке и принятии решений в области демографической политики, но отсутствовали также почти полностью те, кто затрагивает вопросы народонаселения из областей других наук.

В течение дискуссий в определенной степени как новая черта проявился скепсис. В первую очередь в отношении эффективности демографической политики, причем в двойном смысле: с одной стороны, в вопросе о том, возможно ли измерение эффективности, с другой стороны, возможно ли вообще ее квалифицировать как эффективную политику. Во-вторых, скепсис проявился и в вопросе о том, возможно ли проведение демографической политики в таких условиях, когда ожидается, что общее воздействие на демографические процессы со стороны экономических и общественных процессов станет более значительным, чем влияние пытаящейся уравновесить их воздействие демографической программы.

На основании докладов и дискуссий относительно односмысленно вырисовывается, к каким отношениям удалось продвинуться вперед или добиться результатов в области исследований в сфере демографической политики. Научные исследования, раскрывающие исторические предпосылки демографической политики и воздействующее на венгерскую демографическую политику мировоззрение, можно расценивать, по их значению как восполнение пробела. Можно считать доказанным, что с середины 50-ых годов XX века меры демографической политики влияли на формирование рождаемости. В настоящее же время и в ближайшие годы центральным вопросом венгерской демографической политики является вопрос существования непрерывных действий. Очевидным стало также и то, что в отношении определения политики в области формирования смертности значительным является отставание, что частично и объясняет повышение роли смертности в демографической политике. И наконец кажется, что рост роли качественных элементов в демографической политике также является принятым.

Основные выводы беседы за круглым столом подтвердили то, что уже сложившееся или формирующееся еще сотрудничество Исследовательского института по демографии с демографическими научно-исследовательскими учреждениями других социалистических стран является необходимым

и полезным для всех участвующих в нем, с одной стороны, из соображений разработки общей области научных исследований, а с другой стороны, из-за целей взаимной информации. В соответствии с этим поддержание сотрудничества является одной из самых значительных задач Института. Несмотря на более-менее значительные отклонения, в социалистических странах демографические проблемы являются похожими. Общей является задача достижения посредством общественного воздействия благоприятных изменений в области воспроизводства населения, поскольку значительная часть процессов складывается менее благоприятно, чем это необходимо для простого воспроизводства. Участники заседания за круглым столом в одинаковой мере подчеркивали, что как условие этого следует больше знать об определяющих сокращение рождаемости факторах, и в такой же мере важным кажется больше знать об общественно-экономических различиях в смертности. Продолжение общих исследований в этой области может быть очень полезным и с точки зрения подготовки политических решений.

На основании работы семинара по вопросам взаимосвязей демографической политики и научных исследований и общественных действий можно сделать два более общих вывода. В соответствии с одним из них, в будущем особую важность приобретут исследования причин и воздействий, связанных с явлениями и процессами народонаселения, при возможности при широком международном сотрудничестве. С точки зрения демографической политики это означает, что помимо знакомства, посредством исследований надо уметь понимать явления и, насколько это возможно, объяснять их. Другой вывод может быть сведенным к следующему - в будущем значительным научным сдвигом должно стать более значительное, чем раньше, теоретическое обоснование демографической политики.

Summary

The Demographic Research Institute of the Central Statistical Office organized a scientific seminar under the title "Population policy - scientific research and social action" on 14-15 October 1986. The basic objective of the seminar was to create a forum for the review of the situation of researches in connection with population policy and for the discussion of the results, resp. of the tasks to be carried out by the researches.

The scientific debates, discussions were timely partly because the tasks to be carried out by the Council of Ministers comprised the review of the changes that took place in the population situation of the country since the government decision on population policy made in October 1984, as well as offering information on the complying with the decision. On the other hand, shortly prior to the seminar an international conference was held in Hungary /Zamárdi/ on the questions of mortality, which is - according to the unanimous opinion of the Hungarian demographers - a question of great importance from the point of view of the future tasks of Hungarian population policy. Finally, a special timeliness was given to the discussion of this subject by the circumstance that the relevant organs of the UN invited Hungary to organize an international conference in February 1987, on the occasion of which, for the first time in Europe out of the different regions of the world, with the participation of the countries of Europe, all the demographic changes were reviewed that took place in the different countries of Europe since the World Population Conference held in Mexico City in 1984, and attention was paid to the actions to be made.

The government of Hungary approved the long term concept of population policy in the year of the World Conference. Utilizing also the results of wide scale scientific and social discussions, the concept set the principles, objectives of population policy for a long term, as well as the corresponding shorter term tasks and the responsibilities. Two years after the government decision the basic prin-

ciples can be considered as accepted by the wide public opinion; there is a consensus in respect of that the change in the unfavourable demographic situation can be carried out on a long term only, and an indispensable condition of the improvement in the merits is the continuity of population policy, the modernization of the population political tools and means, and the improvement of their efficiency.

Under the circumstances of the constant decrease of population the question of population was raised on the rank of a national program. In accordance with this demographic researches constitute a part of social scientific researches enjoying special attention at government level and financed with special resources in 1986-1990.

The program of the seminar consisted of three parts. In the first part two invited papers reviewed the historical antecedents and basic questions of population policy, resp. the realization of the long term population concepts and the actions to be made in the near future.

The major part of the seminar separate papers dealt with the questions of efficiency of population policy, the interrelation of population policy with the major population processes and phenomena, such as fertility, mortality, family, as well as with the relations between population policy and other policies, e.g. health, economy etc. In this subject field a lecture was held on the relation between population policy and the planning of the national economy, as well as on the results of the public opinion poll in connection with the reception of the latest population political measures.

The third part of the program included a round table discussion on the experiences of population policy to be utilized in the socialist countries. On the basis of the bilateral international agreements on cooperation of the Demographic Research Institute the scientific seminar was attended by demographers from the German Democratic Republic, from Poland and Czechoslovakia.

The lectures of the seminar, as well as the discussions which were equally open in the questions both of theory and prac-

tice, reflected that significant progress has been made in the recent years in the field of researches in connection with population policy. However, besides the work carried out, carrying out the great amount of tasks and actions seems to be more important. From this point of view it is especially regrettable that no interdisciplinary debates could be held in the seminar because the specialists and experts invited were not present, who deal with population policy in their capacity as decision makers, and also missing were those dealing with population approaching it from the field of other branches of science.

During the discussions a new feature was the scepticism, partly in connection with the efficiency of population policy in two senses: partly raising the question whether it can be measured, and partly whether it can be at all qualified as efficient. On the other hand scepticism appeared also in respect whether there is a possibility to carry on population policy under circumstances when the influence of the economic and social processes on the population is more significant in its totality than the population program that intends to counterbalance their effects.

On the basis of the lectures and discussions it can be outlined relatively unambiguously in which fields and respects progress, resp. results could be achieved in the population political researches. The researches investigating the historical antecedents of population policy, the views exerting influence on the Hungarian population policy can be considered as of great importance from the point of view of filling a gap. It is a confirmed fact that, from the beginning of the middle of the 1950s the population political measures have influenced fertility. In the present days and in the coming years, however, the central question of population policy in Hungary is the existence or non-existence of the continuity of action. Furtheron, it also has been clarified that there is a great delay in the formulation of the policy in connection with mortality and this is partly the reason for the increase of the role of mortality in population policy. Finally, it seems that the role of the qualitative elements in the population policy has also become an approved fact.

The major findings of the round table discussion confirmed that the established and evolving cooperation of the Demographic Research Institute with the demographic research places of other socialist countries is necessary and mutually useful partly for the purpose of developing common research fields and partly for mutual information. Therefore, one of our most important tasks is the support of the cooperation. Despite smaller or greater differences, population problems in these countries are of similar kind. The task can be considered as general that by social influence favourable changes should be achieved in the field of reproduction of the population, because a great part of the processes develops in a more unfavourable way than necessary to the simple reproduction. The participants of the round table discussion stressed in this connection that more information is needed on the determining factors of fertility decrease, but it seems to be similarly important to know more about the socio-economic differences in mortality. From the point of view of political decision making it would be very useful to carry out common researches in this field.

On the basis of the work of the seminar dealing with population policy in its relation to scientific research and social action, two general conclusions can be formulated. One of the conclusions indicate that the research of the reasons, resp. effects joining the population phenomena and processes, possibly in a wider international cooperation, will be of outstanding importance. From the point of view of population policy this means that, in addition to the recognition of the processes, we should be capable for the understanding of them, and if possible also for their explanation. The other conclusion can be summarized as follows: in the future an important scientific progress would be the theoretical foundation of population policy in a much more adequate way than so far.